

IV - DİN EĞİTİMİ

Hatice Şahin Aynur
Ahmet Okutan
Süleyman Gür
Cevat Siddiki

İSLAM ÜLKELERİ VE TRABZON'DA UYGULANAN GELENEKSEL HAFIZLIK SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Hatice Şahin AYNUR*

1. İslam Kültür Tarihinde Hafızlık Geleneği

Bu bölümde, hafızlık geleneğinin Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde nasıl şekillendiği, Hz. Peygamber (s.a.s.) sonrası ve ek olarak Osmanlı döneminde hafızlığın durumu meseleleri, bizim için asıl konu olmasa dahi işlenmemesi durumunda temelsiz bir argüman sunumuna sebebiyet vereceğinden genel olarak ve kısaca özetlenecektir.

1.1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Hafızlık ve Kur'ân Eğitimi

Tarihte Kur'ân-ı Kerim'in muhafazası ilk inen ayetlerin hıfzıyla başlamaktadır. Diğer bir ifadeyle Kur'ân nazil olmaya başladığı andan itibaren ayetlerin ezberlenme süreci de başlamıştır. İlk dönemdeki kesintiler ve zorlu günler dışında hıfz yöntemi genel olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'ân'ın nasıl okunacağını Cebrail'den sözlü olarak öğrenmesi ve sahabiye de kendisi okuyarak öğretmesi şeklindeydi. Ayet, ayetler ya da ayetin bir bölümü nazil olduğunda onları öncelikle erkeklerden bir topluluğa okumakta ve sonrasında kadınlara tebliğ etmekteydi.¹ Ancak bu aşamadan sonra vahiy kâtiplerini çağırılmakta ve ilgili vahyi kendilerine yazdırmaktaydı. Akabinde yazılanın yüksek sesle okunmasını emretmekte ve böylece eksik, ilaveli ya da yanlış yazımlara müdahalede bulunmaktaydı.²

Hafızlık temel amaç olarak Kur'ân'ın korunması için yapılmış olsa bile neredeyse onun kadar önemli diğer bir husus da Kur'ân'ın okunması ve eğitimi sürecidir. İlk başlarda hıfz olmazsa Kur'ân'ın korunması sorun olacağı gibi Kur'ân eğitimi yetkin olanlar da genellikle hafızlar olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'ân öğretimi için seçtiği kimseler nazil olduğu kadarıyla Kur'ân'a hakim olan sahabilerdi.³ Bu durum; Kur'ân vahyinin tespitinde ilk sırayı, hıfz yoluyla yapılan tespitini aldığını göstermektedir.⁴ Yine Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'ân'ın,

* Yrd. Doç. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, hatice.sahin@omu.edu.tr.

1 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), c. II, s. 697- 698, (İbn İshak, Mağazi, Fes Neşri, Hadis no: 192'den naklen).

2 Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecmâ'uz-Zevâid ve Menbâi'l-Fevâid*, bsk. 2, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî), 1967, I, s. 152.

3 Bkz. Buhârî, "Vitir", 7; Müslim, Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahih-u Müslim*, I-V, Tah. Muhammed Fuad Abdulbâkî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/ 1992), "Mesâcid", 301.

4 Fatih Ahmet Çaylı, *Kur'ân Kursu Öğreticilerine Göre Hafızlık Öğretimi ve Problemleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Isparta: 2005), s. 2; ayrıca bkz. Mustafa Demirci, *Kur'ân Tarihi*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1997), s. 107. Kur'an'ın yazıya geçirilmesi ile ilgili bilgiler için bkz. Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2000), s. 41; Montgomery Watt, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), s. 45; Hamidullah, *İslama Giriş*, çev. Cemal Aydın, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), s. 24; Abdülhamid Birışık, "Kur'ân", *DİA*, (Ankara: 2002), XXVI, 385.

yetişmiş ve yetki verilmiş bir muallim huzurunda öğrenilmesinde ısrar etmekteydi. Dolayısıyla ilk muallim bizzat kendisiydi ve onun yetki verdiği sahabiler de sağlığında ve ondan sonra bunu sonraki nesillere aktarmışlardı.⁵ Öyle ki bu tatbikat ve usul İslam toplumlarında uygulana uygulana bu güne kadar ulaşmıştır. Bu usul ile amaçlanan temel gaye, bilhassa Kur'ân'ın el yazması suretiyle çoğaltıldığı asırlarda kopya çıkaranların hatalarına mani olmaktır.⁶

Kur'ân'ın hem yazı hem de hıfz ile korunması pratikte bir gerçek olmasının yanında bazı âlimler ilk inen ayetleri,⁷ Kur'ân-ı Kerim'in hem yazılı hem de sözlü olarak korunması gerektiğine dair delil olarak göstermektedirler. İlgili ayetlerde beşeri ilimlerin öğrenilmesi ve muhafazası için kaleme vurgu yapılması ile aslında ilahi vahyin de kaleme alınması zımnen emredilmiş olmaktadır.⁸ Böylece Kur'ân hem ilk emir olan okuma ile hem de yazı ile koruma altına alınmıştır. Burada, oku emrinin daha önce gelmesi, Kur'ân'ı korumada sözlü kültürün daha evvel ve daha evla olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. Ayrıca göz ardı edilemeyecek diğer bir husus da oku emrinin iki kez geçmesidir. Öneme binaen olmasına ilaveten birinci oku emrinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, ikincinin de O'nun insanlara öğretmesine delalet ettiği de düşünülebilmektedir. Yani birinci emirde “Sen Cebrail'den oku ve öğren.”, ikinci emirde “Öğrendiğin gibi oku ve öğret.” kastedilmiş olabilir.⁹

Buna ek olarak Allah Teâla'nın Kur'ân'ı koruma vaadi ayette¹⁰ vurgulanmakta olup; “Kur'ân” ismiyle, sözlü, “Kitap” ismiyle de yazılı olarak muhafaza edileceğine ve dolayısıyla her iki şekilde de koruma altında olacağına dikkat çekilmektedir.¹¹ İbnü'l-Cezerî'nin (833/1429) Müslim'den (261/ 875) bir rivayetle¹² desteklediği kanaatine göre, Kur'ân'ın naklinde yazıya değil, hafızaya güvenmek Allah'ın bu ümmete bahsettiği en büyük özelliktir.¹³ Buna göre Kur'ân'ın naklinde hıfz ana unsurdur. İlaveten Hz. Peygamber (s.a.s.) ve içinde yaşadığı toplumun genel özelliğinin ümmilik olması¹⁴ ve yazı malzemesinin kısıtlılığı nedeniyle bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s.) önderliğinde sahabiye, Kur'ân'ı ezberlemeye¹⁵ sevk etmiştir.¹⁶

Hıfzı pekiştirmek ve yazılı nüshalardaki yanlışları düzeltmek için Hz. Peygamber (s.a.s.) Ramazan aylarında, gündüzleri o güne kadar nazil olan ayetlerden oluşan Kur'ân metnini yüksek sesle tilavet etmekteydi. Sahabiler bu okuma esnasında, yazdıkları nüshaları yanlarında bulundurmakta ve varsa yanlış, fazla ve eksikleri düzeltmekteydiler. Ayrıca ayetlerin tanzimini Hz. Peygamber (s.a.s.)'in okuyuşuna göre yapmaktaydılar.¹⁷ Bu yıllık karşılaştırmalar esnasında Cebrail'in de hazır bulunduğunu haber veren Hz. Peygamber (s.a.s.), ömrünün sonuncu Ramazan'ında Cebrail'in kendisine Kur'ân'ı baştan sona iki kez tilavet ettirdiğini¹⁸ ve

5 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 698; İlyas Ekşioğlu, *Asr-ı Saadette Kur'ân Öğretimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul ts.), s. 15 vd.

6 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 698.

7 Alak, 96/ 1-5.

8 Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s. 41; ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), c. XV, s. 8523; Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Çelik-Şura Yayınları, ts.), VIII, s. 551.

9 Ömer b. Hüseyin et-Taberistanî er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, (Ankara: Akçağ Yayınları, ts.), c. XXIII, 258.

10 Hicr, 15/ 9.

11 M. Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, çev. Suat Yıldırım, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1985), s. 4- 5; ayrıca bkz. Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), s. 25.

12 Müslim, “Cennet”, 63.

13 Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. I, s. 6 vd.

14 Demirci, a.g.e., s. 107.

15 Bkz. İlhan Yıldız, “Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1998)/2, s. 322.

16 Çaylı, a.g.e., s. 3.

17 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 698.

18 Buhari, “Bed'ü'l-vahy”, 5, “Feza'ilü'l-Kur'ân”, 7, “İtikaf”, 17, “Menakıb”, 25; Müslim, “Feza'il”, 50, “Feza'il's-Sahabi”, 98, 99; Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, I-IV, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, (Kahire: 1964), “Siyam”, 2; Ahmed b. Hanbel, VI, 282.

Cebrail'in de kendisine okuduğunu bildirmektedir.¹⁹ Nihayetinde Hz. Peygamber (s.a.s.) hem “*Semâ*”²⁰ ve “*Müşâfehe*”²¹ yöntemi ile Kur’ân’ı Cebrail’den almış hem de “*Arza*” usulüyle aldıklarını kontrol ettirmiştir.²² Aslında bu metot, Kur’ân eğitiminde ve hafızlıkta pratiğin önemine işaret etmekte ve bu geleneği sözlü olarak devam ettirmeye yönlendirmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur’ân’ın hıfzında yine bir yöntem olarak bilhassa namazlarda okunma suretiyle sahabilerin de ayetleri ezberlemelerini istemiştir. Bu bağlamda sahabe Kur’ân’ı ezberlemeye son derece önem vererek²³ namazlarda ayetleri okumakta²⁴ ve insanlarla karşılaştıklarında onlara bildiklerini aktarmaktaydılar. Mescitlerde Kur’ân okuyan sahabilerin okuma sesleri mescidin dışına kadar taşıdığı için Hz. Peygamber (s.a.s.) hem insanların rahatsız olmaması hem de Kur’ân okuyan sahabilerin birbirlerinden rahatsız olmamaları için onlardan seslerini alçaltmalarını istemiştir.²⁵

Sahabilerin ezber yapmada “*tedârüs*” yolunu benimsedikleri görülmektedir. Bu metoda göre bir sahabe on ayeti okuyor, diğerleri dinliyor, bu aşamadan sonra bir başkası on ayet okuyor... Böylece ayetler karşılıklı okunmuş oluyordu.²⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.)’in de ayetleri sahabeye onar onar öğrettiği gözlenmekte ve birinci on ayet bitmeden diğer on ayete geçmediği rivayet edilmektedir.²⁷

1.2. Hz. Peygamber (s.a.s.) Sonrası Hafızlık

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in vefatından sonra Kur’ân hıfzına olan ilgi giderek artmıştır. Hatta Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken hıfzını tamamlamayan sahabilerin bir kısmının onun vefatından sonra Kur’ân’ın tamamını ezberledikleri rivayet edilmektedir.²⁸

Kur’ân’ın ceminde, Zeyd b. Sabit’in sadece Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde yazılan metinlerden değil aynı zamanda insanların hafızalarından da yararlandığı Buhârî’deki aktarımdan anlaşılmaktadır. Yani metinlere ilaveten hafızalardan da faydalanmıştır.²⁹ Farklı sahabilerin Zeyd b. Sabit’in Kur’ân’ı toplama işleminde gözlemledikleri verileri aktarmalarına göre Zeyd ve Hz. Ömer, Mescid-i Nebevi’ye gidip “Kimin elinde Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken yazdığı Kur’ân parçası varsa getirsin.” şeklinde ilanları sonrasında sahabiler, ellerindeki malzemeyi getirmişlerdir. Akabinde gelen malzemenin Kur’ân’dan olup olmadığı konusunda iki şahit istenmiştir.³⁰ İki şahitten neyin kastedildiği klasik literatürde ele alınmakla birlikte³¹ durumu yorumlamak gerekirse Zeyd b. Sabit’in (45/ 665) çağrısına uyan sahabiler ellerindeki yazılı belgeleri getirdiklerine göre, geriye, bunların Hz. Peygamber (s.a.s.)’e isnadının ispatlanması kalmaktadır ve iki şahit de bunun için istenmektedir.³²

19 Buhârî, “*Bed’ü’l-halk*”, 6.

20 “*Femi Muhsin*”den dinleyerek kulak yoluyla öğrenme. Femi Muhsin ise ağız ve güzel kelimelerinden oluşan bir tamlamadır. Kur’ân-ı Kerim’i doğru ve güzel bir şekilde kurallarına uygun olarak okuma adına kendisinden ders alınacak öğreticiden bulunması zaruri olan bir özeliğe işaret etmektedir. Bkz. Nihat Temel, *Kur’ân Kıraatında Vakf ve İbtida*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2001), s. 21.

21 Kıraati bizzat hocanın yakınında bulunarak onun ağzından alma ve gerekirse ona okuma ve tashih ettirme.

22 Sözlükte bir şeyi sunmak anlamına gelen “*arz*” kelimesi bir öğretim metodu olarak, öğrencinin hocasından öğrendiği şeyi doğrulamak ve teyit etmek manasında hocasına sunmasını karşılayan terimdir. Bkz. Ayhan Tekineş, *Cibril’in (a.s.) Son Dersi: Arza-i Ahira (Kur’ân’ın mucizevi korunması)*, (İzmir: Yeni Ümit Kitaplığı -3, 2004), s. 176.

23 el-Hasan b. Ali Zâhid el-Kevserî, *Makalatü’l-Kevserî*, (Kâhire: Matbaatü’l-Envâr, 1372), s. 18.

24 Muhammed Abdul Azim Zurkânî, *Menâhilü’l-İrfân fi Ulûmü’l-Kur’ân*, (Beyrût: Dâru’l-Mağrife, 1999), c. I, s. 218- 219; Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, s. 45.

25 Zurkânî, I, s. 218- 219 vd.

26 Kettanî, II, s. 221- 222.

27 Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Erat, (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985), c. I, s. 350; Heysemî, I, s. 165.

28 Suyûtî, *el-İtkân*, I, s. 226.

29 Ömer Özsoy, *Kur’ân’ın Metinleşme Tarihi*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2002), s. 62.

30 İbn Ebî Dâvûd, Süleyman b. Eş’as, *Kitâbu’l-Mesâhif*, nşr. Arthur Jeffery, (Kahire: Matbaatü’r-Rahmaniyye, 1936/1355), s. 6.

31 Bkz. İbn Hacer, IX, s. 12; Suyûtî, *el-İtkân*, I, s. 77.

32 Geniş bilgi için bkz. Özsoy, a.g.e., 63.

İslamın yayılmasına paralel olarak Kur'ân eğitimi ve hıfzında da ilerlemeler olmuştur. Ebû Musa el-Eş'arî (42/ 662- 63), Basra valisi iken bulunduğu bölgede pek çok kişinin Kur'ân'ı ezberlediğini halife Hz. Ömer'e (23/ 644) bildirmiş ve kendisinden onlara maaş bağlamasını istemiştir. Hz. Ömer ise Kur'ân'ı ezberleyenlerin onun hükümlerini ihmal edeceklerinden gılandığını ifade ederek onları kendi hallerine bırakmasını tavsiye etmiştir.³³ Bunun yanında Hz. Ömer'in ganimetleri dağıtırken Kur'ân'dan ezbere bildikleri miktara göre taksim etmeyi emrettiği de aktarılmaktadır.³⁴ Hafızların çokluğunu gösteren başka bir rivayette de Ebû Musa el-Eş'arî Basra'nın hafızlarını onlara nasihat etmek üzere çağırdığında sayılarının 300'e ulaştığı haber verilmektedir.³⁵

Kur'ân'ı Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken ezberleyen sahabilerden Ebû'd-Derda'(33/ 654), Şam'da mescitlerde ve Ümeyye camiinde Kur'ân eğitimi vermekle meşgul olmuştur. Ebû'd-Derda'nın mescitte Kur'ân eğitimi verirken eğitim verilecek öğrencileri onar kişilik gruplara ayırdığı ve her gurubun başına bir okutman (kaynaklarda "arif" olarak geçmektedir) koyduğu belirtilmektedir. Bu sırada kendisi de mihrapta durmakta ve onları takip etmekteydi. Gruplardan birisi yanıldığında onu öncelikle grup başkanı düzeltir o da yanıldığında Ebû'd-Derda' nihai düzeltmeyi yapardı. Başka bir rivayette Müslim bin Mişkem şöyle der: "Ebû'd-Derda' bana dedi ki: "Yanımda Kur'ân okuyanları say." Ben de saydım, 1600 küsur kişi vardı ve her on kişilik grupların başında bir uzman vardı. Ebû'd-Derda' ayakta durarak onların çevresinde dolaşır. Onlardan biri hıfzını sağlamlaştırınca Ebû'd-Derda'ya yönelirdi."³⁶ Rivayetten anlaşılmaktadır ki ilerleyen dönemlerde Kur'ân eğitimi ve hıfzı oldukça yaygınlaşmıştır. Burada ilginç olan diğer bir husus Ebû'd-Derda'nın Kur'ân ya da hıfz çalışan öğrencileri onar kişilik gruplara ayırması ve her grubun başına bir öğretici vermesidir. Bu durum aslında bize Kur'ân eğitiminin verimli olması için bir sınıf mevcudunun ya da bir halkanın kaç kişi olması gerektiği konusunda fikir vermektedir. Özellikle hıfza çalışan öğrencilerde sayının fazla olmasının, hem öğretici hem de öğrenci açısından verimliliği düşürdüğü pratikte bir vakiadır.

1.3. Osmanlı'da Hafızlık

Osmanlıda Kur'ân ihtisas medreselerine genellikle dârülkurrâ³⁷ ismi verilmiştir. Bu güne ulaşmaları mümkün olmasa bile Osmanlı topraklarının her bölgesinde çok sayıda dârülkurrâ bulunmaktaydı. Dârülhuffâzlar ya da dârülkurrâlarda ders veren hocalara "Şeyhu'l-Kurrâ"³⁸, Şeyhu'l-Kırââ", yerine getirdikleri görevlerine de "Meşihâtü'l-Kırââ" denilmekteydi.³⁹

Dârülkurrâların sayısı ve içeriği ile ilgili çok değerli bilgiler Evliya Çelebi (1093/ 1682) tarafından verilmektedir. Kaydedilen bilgilere göre sadece Amasya'da dokuz adet dârülkurrâ bulunmakta ve bunlardan biri olan Sultan Beyazıd Dârülkurrâsı'nda 300'den fazla hafız bulunmaktadır. Burada aynı zamanda kıraat-ı seb'a ve kıraat-ı 'aşere okutulmaktadır.⁴⁰ Amasya tarihini inceleyerek buradaki darulkurraları tek tek ele alıp tanıtımını yapan Hüseyin Hüsameddin'in verilerine göre orada sekiz adet darulkurra bulunmaktadır.⁴¹ Yine aktarılan

33 Kettanî, III, s. 95.

34 Kettanî, II, s. 292.

35 Müslim, "Zekât", 119.

36 Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, I, s. 23 vd.

37 Tahsin Özcan, "Osmanlılar", *DİA*, (İstanbul: 2007), XXXIII, s. 539.

38 Selahattin Yıldırım, *Kur'ân Eğitimi Açısından Şehzade Selim'in Tire'deki Vakfiyesi*, (İstanbul: Dürulhadis Yayınları, 2004), s. 76.

39 Bozkurt, "Darülkurra", VIII, s. 543.

40 Çelebi, II, s. 97; Darülkurralar için ayrıca bkz. Zerrin Köşklü, "Vakfiyelere Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülkurraları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 14, (Erzurum: 2000), s. 271- 278.

41 Abdî-zâde Yaşar, Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Sadeleştirilenler, Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, (Ankara: Amasya Belediyesi, 1986), I, s. 215- 218.

bilgilere göre Amasya'da sıbyan mekteplerinde de hafız yetiştirilmektedir.⁴² Ayrıca Merzifon'da da iki dârülkurrâ, yetmiş darü't-ta'lim-i mekteb-i sıbyanın varlığından bahsedilmektedir.⁴³

Anlatımlarında Manisa'nın üzerinde duran Evliya Çelebi (1093/ 1682), bu şehirde dokuz adet dârülkurrâdan ve her birinde yüz ila yüzeli arasında değişen sayılarda hafızlık çalışan öğrencinin varlığından söz etmektedir. Şehirdeki hafızlardan "Üç bin adem rical, sıbyan, nisvandandan hafız-ı Kur'ân vardır" ifadesiyle Manisa'da üç bin hafızın varlığına dikkat çekmektedir.⁴⁴

Tire şehrinde Sultan Selim Han'ın kurduğu dârülkurrâda haftada iki gün bütün hafız talebeler bir araya toplanıp Hafs ve İbn Kesir kıraatleri öncelikli olarak kıraat-ı seb'a ve kıraat-ı 'aşere üzere Kur'ân'ı hıfzettikleri aktarılmaktadır.⁴⁵ Tire vakfiyesini ele alan yazıda burada, bir öğreticinin öğrenci sayısının yedi ile sınırlandırıldığı ve haftada dört gün ders yapıldığı⁴⁶ belirtilmektedir.⁴⁷ Ayrıca Konya dârülhuffâzlarında öğrenci sayısında kesin bir sınırdan söz etmek mümkün olmamakla birlikte Süleyman oğlu Selman, yaptırdığı dârülhuffâza alınacak öğrenci sayısını on olarak belirtirken Hondi Hatun Dârülhuffâz'ında ve Turgutoğulları'ndan Erdoğan Bey'in Larende'de yaptırdığı darülhufazda öğrenci sayısı üç ile sınırlandırılmıştır. Talebe sayısının bu kadar az tutulmasında amaç hıfzın kavi olması ve sağlıklı bireyler yetiştirebilmek için öğreticilerin öğrencilere daha fazla vakit ayırabilmesi ve dârülkurrâlara gidecek kursiyerlerin daha nitelikli yetişebilmesidir. Dârülhuffâzlarda öğrencilerin zihinlerinin berrak olduğu zaman dilimlerinde ezber yapmalarını sağlamak amacıyla dersler sabahın erken vakitlerinde işrak saatlerinde başlamaktadır.⁴⁸

Osmanlı'da Anadolu sınırlarının dışındaki dârülkurrâlardan da bahseden Evliya Çelebi, Mısır'da 370⁴⁹, Bağdat'ta altı⁵⁰, Kudüs'te yedi⁵¹, Şam'da her birinde kıraat-ı seb'a, 'aşere ve takrîb kıraati tilavet olunan kırk adet dârülkurrâ⁵², Saraybosna'da toplamda sekiz yerde hafızlık yapıldığını ve kıraat-ı seb'a okunmakta olduğunu ancak hafızlarının fazla olmadığını⁵³ belirtmektedir. Evliya Çelebi (1093/ 1682) ayrıca Üsküp'te camilerin bünyesinde dokuz tane dârülkurrânın bulunduğunu ve halkın hıfza candan bağlı olmadığını vurgulamaktadır. Harameyn bölgesini gezmeyi ihmal etmeyen müellif Medine'de yedi, Mekke'de kırk yerde dârülkurrânın bulunduğundan ve bunlarda kıraat derslerinin de okutulduğundan bahsetmektedir.⁵⁴

Evliya Çelebi'nin kayıtlarından anlaşıldığı üzere İstanbul'da "esnaf-ı hafızan-ı Kur'ân-ı

42 Hüseyin Hüsameddin, II, s. 265- 268.

43 Çelebi, *Seyahatname*, II, s. 206.

44 Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 42.

45 Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 88.

46 Selahattin, Yıldırım, *Vakıfnâme-i Şehzâde-i Cevânbaht Hazret-i Sultân Selim (III. Selim Vakfiyesi)*, Ekrem Matbaası, İstanbul 2004, s. 78.

47 Burada ilginç olan bir husus, öğrenci sayısının yedi ile sınırlandırılmasıdır. Günümüzde Türkiye'de 2010 yılında yayımlanan hafızlık eğitim programına kadar Kur'ân kurslarındaki sınıf mevcudu en az on beş olmalıydı. Bu bağlamda yer yer bir sınıfta 30 hafız adayının ders gördüğüne şahit olmak mümkündü. Yaklaşık beş saat süren resmi görev esnasında öğreticinin bu sayıdaki öğrencilerin derslerini dinlemesinin imkansızlığının yanında, onlara ilave zaman ayırması ve sosyal aktivite gibi unsurları gerçekleştirmedeki aksamlar kaçınılmazdı. Bizim de içinde görev yaptığımız komisyonun hazırladığı yeni programa göre öğrenci sayısı en az beşe kadar indirilebilecek. Bazı yasal sıkıntılarının yanında Türkiye koşullarında alışılmamış bir durum olması nedeniyle bu program henüz uygulamaya geçememiştir.

48 Emin, Kılınç, "Klasik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Darülhuffazları (XVII. Yüzyıl)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.1. sy. 7, (2008), s. 22.

49 Çelebi, *Seyahatname*, X, s. 129.

50 Çelebi, *Seyahatname*, IV, s. 253.

51 Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 245.

52 Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 272.

53 Çelebi, *Seyahatname*, II, s. 250.

54 Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 641.

Azîm”in sayısı 3000 kadarı bayan olmak üzere 9000’dir. Merasimlerde, “hafız ve hafizeler, ale’l-umum küheylan atlar üzerinde Feth-i şerif (Fetih Suresi) tilavet ederek Alay Köşkü dibinden geçerlerdi.”⁵⁵

Osmanlı’da Kur’ân ihtisas kurumları olarak görev yapan dârülkurrâlar çeşitli seviyelerde bulunmaktaydı.⁵⁶ İlköğretim düzeyinde bulunan ve küçük çocuklara hafızlık yaptıran alt bölümdeki dârülkurrâlarda hafızlığını başarı ile tamamlayan öğrenciler bir üst dârülkurrâyâ geçebilmekte ve orada kıraat ilmini öğrenmekteydiler.⁵⁷

Alt düzeydeki dârülkurrâlarda, ihtiyat ve Huffâz olmak üzere iki sınıf bulunmaktaydı. Bunlardan ihtiyat sınıfının işlevi hafızlığa hazırlamaktı. Huffâz sınıfında ise hafızlığa ilaveten tecvit ve hüsnü hat dersleri verilmekteydi.⁵⁸ Dârülhuffâzlar Osmanlı’nın klasik eğitim sistemlerinden bir tanesiydi. Her kurum gibi onun da işleyiş kuralları bulunmaktaydı. Mektebi bitiren 9 ila 11 yaş aralığındaki öğrenciler bu kurumlarda eğitime alınırlardı. Kur’ân-ı Kerim ve tecvit eğitimine ilaveten bütün Kur’ân’ın ezberletilmekteydi. Buradan mezun olanlar üst birim olan dârülkurrâlara gitmekteydi. Dârülhuffâzların yapımı ve işleyişi için devlet para harcamamaktaydı. İhtiyaçlar hayırsever vatandaşların buraya bağışladıkları gayr-i menkullerden elde edilen gelirlerden karşılanmaktaydı.⁵⁹

Huffâz sınıflarında hafızlık eğitimi şu şekilde özetlenebilir: Okula devam eden öğrenci okumayı biraz çözdüğünde babası ve hocası tarafından alınan karar ile hafızlığa başlatılmaktaydı. Bu aşamadan sonra her gün biraz daha artırılmak kaydıyla ilk başlarda öğrenciden yarım sayfa ezberlemesi istenmekteydi. İlerleyen zamanlarda günde iki belki üç sayfa ezberleyebilenler bulunmaktaydı. Hıfzedilen sayfalar her sabah genel dersler başlamadan önce hocaya arz edilmekteydi.⁶⁰ Hafızlık süresinin çocuğun öğrenim gücüne göre değiştiği bu okullarda hafızlık için bir ila dört yıl arasında değişen süreçlerden bahsedilmektedir. Hafızlığını bitiren öğrenciler için “*hafızlık merasimi*” yapılmaktaydı.

2. Günümüzde Hafızlık Geleneği

Günümüzdeki hafızlık geleneğini, her milletten örneklik teşkil etmesi ve karşılaştırmanın sağlıklı olabilmesi için Arap olanlar ve Arap olmayanlar ve devletin resmi dini İslam olmasa dahi halkı Müslüman olanlar şeklinde ayırma tabi tuttuk. Yeri gelince bu ayırımların hıfza etkileri ele alınacaktır.

2.1. Sudan Örneği Bağlamında Halkı Müslüman Arap Olan Toplumlarda Hafızlık

Halkı Müslüman ve Arap olan ülkelerden Sudan örneğinin seçilmesi hem örgün eğitim hem yatılı eğitimle hafızlığın yaygın olması nedeniyle. Bunun dışındaki Arap ülkelerinde örgün eğitimle hafızlık ve sadece gündüz eğitim vererek hafız yetiştiren kurslar yaygındır. Yatılı eğitim neredeyse yoktur.

Sudan’da hafızlığı ele alacak olursak pek çok ülkede olduğu gibi Sudan’da da ülkenin tamamı adına ortak bir hafızlık sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Ülke bazında etkileşim açısından bazı ortak noktalar bulunmasına rağmen genel manada hafız yetiştirme usulü ya “*halva*”nın⁶¹ şeyhi ya da bireysel hocaların tasarrufundadır. Sudan Cumhuriyeti’ndeki hafızlık sistemini, hafız yetiştirme faaliyetlerinin odak noktası olan başkent Hartum üzerinden

55 Çelebi, *Seyahatname*, I, s. 524; ayrıca bkz. Bozkurt, “Darülkurra”, VIII, s. 544; “Hafız”, XV, s. 76.

56 Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001), s. 375.

57 Caner, Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, (Konya: Konya Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, 1998), s. 127.

58 Hamit Er, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999), s. 30.

59 Kılınç, a.g.e., s. 18.

60 Arabacı, a.g.e., s. 128.

61 Hafız yetiştiren kursların adıdır. Çoğulu Helavîh şeklinde gelmektedir. Tatlı, sevimli anlamında olmakla birlikte kişinin Allah ile baş başa kalması, insanlar ve ailesinden ibadet maksadıyla ayrılması manasında da kullanılmaktadır.

ele almak mümkündür. Başkent'in diğer şehirleri etkileme ve yönlendirme rolü oldukça yüksek görünmektedir. Edinilen bilgilerden hareketle Sudan Cumhuriyeti'nde hafızlık metotları aşağıda aktarılmaktadır.⁶²

Talebenin Kur'ân'ı hıfzı esnasında şartsız uygulanan yazarak ezber yapma metodunun kökeni "*ellezi alleme bil kalem*"⁶³ ayetidir⁶⁴. Bu ülkede, inanç boyutuna taşınmış yaygın anlayışa göre yazmak ilmin ilk ve en önemli adımudur. İlim yazısız olmaz, zira ayeti kerimede öğrenim süreci kalemle –dolayısıyla kitabetle- irtibatlandırılmış, ilmi muhafazanın ancak bu surette gerçekleşebileceği buyrulmuştur. Kalemin ilk inen ayetlerde vurgulanması konunun önemini daha da arttırmaktadır. Bu saikten hareketle Sudan uleması yazı işleminin üzerinde ısrarcı bir şekilde durmaktadırlar.⁶⁵

Sudan'da hafızlık yukarıda bahsi geçtiği üzere diğer ülkelerden daha farklı bir usulle yapılmaktadır. Her bir öğrencinin öncelikli ders malzemesi "*elvah*" adı verilen levhalardır. Yaklaşık yarım metre boyunda ve yirmi beş santim eninde, bir-iki santim kalınlığında olan bu levhalar, üzerinde yazı işlemleri yapılmasına müsait küçük tahta parçalarıdır. Bazı tahtaların üst kısmının ortasında kolay tutulmasını sağlamak amacı ile oluşturulmuş küçük bir uzantı bulunmaktadır. Öğrenciler hocanın etrafında halka şeklinde oturur ve şeyh ayetleri ezberden okurken öğrenciler de okunan o ayeti, önlerinde mushaf olmaksızın duyduklarıyla yazıya geçirirler. Bu yazma işleminin kaynağı da yukarıda zikredilen ayettir.

Kur'ân-ı Kerim'in vahyedildiği dönemde hemen yazı ile garanti altına alınması da yukarıdaki tezi desteklemektedir. Ayrıca yazarak hafızlık yapmak çok daha kolaydır. Öğrenci önce yazıp sonra ezberlediği için yazım aşamasında metni hafızasına almaya başlamıştır. Yazarak hafızlık yapmanın diğer bir avantajı ise Arap olan öğrencilerin günlük hayatta "*ammice*" denilen yerel dili kullanmalarındır. Bu dille konuşan halk Kur'ân dili olan "*fusha*" Arapçayı konuşma ve yazmada sorun yaşamaktadır. Dolayısıyla sadece kulaktan duyduğu ile öğrencinin yazmaya çalışması, Kur'ân'ı bir harf bile eksik olmadan yazıya geçirebilme yeteneğini ve onu olduğu gibi koruyabilme çabasını göstermektedir. Şeyh bu öğrencilerin her birinin yazdıklarını oluşturulan ders halkasında dinlemekte ve varsa yanlışları kendisi doğru olanını okuyarak onları düzeltmektedir.

Hafızlıkta en önemli metot "*telakki*"dir (*talkin*). Telakkisiz Kur'ân'ın hıfzedilmesi imkânsızdır. Öğrencinin şeyhin dizinin dibine oturması ve O'ndan ilmi ancak bu şekilde alması sahihtir. Aksi kabul edilememektedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân'ı, Cibril (a.s.)'den bu şekilde aldığı için doğru usul budur. Yine Sahabi Hz. Peygamber (s.a.s.)'den Kur'ân'ı bu şekilde öğrenmiştir. Tabii sahabiden bu şekilde öğrenmiş ve aktarmıştır. Dolayısıyla hıfz ve Kur'ân bize senetlerle gelmiştir. Her âlim hocasını senede ekleyerek bizlere ulaşmıştır ve sahih senetlerin hepsi Hz. Peygamber (s.a.s.)'e dayanmaktadır. Telakkinin bize sağladığı ciddi faydalardan birisi de vakf ve ibtidanın nerelerde nasıl olacağını rivayet silsilesiyle bilebilmemizdir. Yine cüzlerin başlangıcı ve sonlarının nereleri olduğunu da bu şekilde öğrenmekteyiz.

Sudan'da halkalar halinde ezber yaptırılırken öğrencilerin çeşitliliği göz önünde bulundurulmaktadır. Öğrencilerin hepsinin zekâsı aynı seviyede değerlendirilmemektedir. Bir kısmı çok zeki kabul edilirken bir kısmı sadece zeki, bir kısmı da az zekidir. Bu durumda hoca öncelikle az zeki olandan başlamakta ve ona yarım sayfa ezberleterek önce onun dersini

62 Buradaki veriler Ekim 2009'da Sudan Cumhuriyeti'nde yapılan görüşmelerden hareketle edinilmiştir.

63 Alak, 96/4.

64 Kalem ile (yazmayı) öğretin.

65 Bu bilgiler Sudan'daki bütün halvalarla iletişimi bulunan ve maddi manevi onların destekçisi olan Şeyh Abdullah Mekki'nin önerisi üzerine hem Kur'ân matbaacılığı hem de uzun yıllardır on kıraat hocalığı yapan Dr. Şeyh Muhammed Seyyid el-Hayr Ebû'l-Kasım ile görüşmelerden derlenmiştir.

almaktadır. Çünkü zeki olanlar ve diğerleri ona zaten ulaşacaktır. Yarım sayfa ezberleme durumu altı bölüme yani üç sayfaya ulaştığında *muracaa* (tekrar) yapılır. Böylece haftanın altı günü ezber bir günü ise tekrar yapılmaktadır. *Hıfz* (ezber) yapmak için en elverişli vakit sabah vaktidir. Sabah namazından sonra yapılan ezberin sair zamanlardaki ezberlere oranla çok daha kuvvetli olduğuna inanılmaktadır.

Sudan'daki halvalardan orta büyüklükte olan *Müessesetü'l-Halva*'nın hafız yetiştirme metodunu halvanın yetkililerinin ifadelerine göre şöyle özetlemek mümkündür: Öncelikle belirtmek gerekir ki halvalar diğer Arap ülkelerinden farklı olarak yatılı eğitim vermektedirler. Öğrenciler yedi gün yirmi dört saat bu mekânlarda bulunurlar. Bu özelliği ile halvalar Türkiye'de hafız yetiştiren kursları andırmaktadır. Ancak Türkiye'deki gibi haftanın belli günlerinde tatil yapmamaktadırlar. Mesaiye devam durumuna öğreticiler de dâhildir.

Sabah saat dörtte derse başlanmakta ve öğrenciler bütün gün Kur'ân ezberlemektedirler. Saat dörtten itibaren sabah namazına kadar halkalarda ders çalışmaktadırlar. Sabah namazından sonra elvahlara yazım işlemi başlamakta ve güneş doğana kadar devam etmektedir. Güneş doğduktan sonra kahvaltı yapılır ve hemen akabinde bir saat istirahat verilir. Uyku sonrası yine ders çalışmaya devam edilir ve bu çalışma zamanı iki buçuk saat sürmektedir. Yani saat sekizde başlayan ders on buçuğa kadar devam etmektedir. Bu zaman kitaptan (Mushaf'tan) tekrar zamanıdır. Yani öğrenciler sabah saatlerinde önceden ezberlediklerini tekrar etmektedirler. Akabinde öğlen yemeği verilir ve öğlen yemeğinden sonra öğrenciler tekrar istirahata çekilirler. Bu istirahat zamanı *kaylule*(öğlen uykusu)ye yatılmaktadır. İki ya da iki buçuk saat *kaylule* yapılır. Bu süre sabah 11:00 ila 13:30 arasındadır.

Öğrencilerin hafızlık süreleri çeşitlilik arz etmektedir. Onlardan üç yılda hafız olan olduğu gibi dört yılda hafız olanlar da bulunmaktadır. Bu durum öğrencinin zekâ ve yeteneklerine göre değişmektedir. Hafızlığın süresi pratikte en az iki yıl en fazla beş yıldır.

Halvadan iki yılda bir mezun verilmektedir. Buldukları halvalarda görev yapan öğreticiler başka halvalardan da mezun olabilirler buradan mezun olmaları şart değildir. Buradaki öğreticilere ayrıca pedagojik formasyon verilmemektedir. Onlar önce *Ma'hed*'te⁶⁶ okumakta sonra mümkünse üniversiteye gitmektedirler.

Söz konusu halvada öğrencileri hafızlığa almadan önce her hangi bir sınav yapılmamaktadır. Çünkü zaten öğrenciler buraya hiç bir şey bilmeden gelirler ve Kur'ân okumayı da burada öğrenirler. Kur'ân okumayı öğrenme aşamasında öğrenciler her bir harfi halvanın bahçesindeki kumlara yazarak bellemektedirler. Kuma yazmak dışında kullanılan yazım araçları bulunmamaktadır. İlmî yazı ile almanın önemi burada da kendini göstermektedir. Tüm imkansızlıklara rağmen Kur'ân öğrenmeye yeni başlayan öğrenciler kumları yazı tahtası ve defter; küçük taşları da kalem edinmektedirler. Öğrenciler harekeli okuyuşa geçtiklerinde de harfleri harekeli olarak yine kumlara yazmakta ve bu şekilde öğrenime devam etmektedirler.

Öğrenciler hafızlık aşamasına geçtiklerinde onlara yukarıda sözü geçen levhalardan verilir ve öğrenci her günlük dersini ona yazar. Akabinde yeni derse geçmeden önce o levhayı yıkamak için özel oluşturulmuş minik havuzcularda levhaların mürekkeplerini yıkamaktadırlar. Bu havuzcular bir ağacın dibinde sadece bu işlem için oluşturulmuştur ve içindeki suyun taşıp etrafa yayılmamasına son derece özen gösterilmektedir. Çünkü orada Kur'ân lafzı yıkanmaktadır ve bu suya basılmaması gerekmektedir. Genelde havuzun içinde bulunan su ile bu yıkama işlemi yapılır ve ilave yapılmaz. Bu levhalara yazı yazmak için kullanılan mürekkepler mutfakta kullanılan tencerelerin altında birikmiş karartılardan elde edilmekte ve yetmesi için özenle kullanılmaktadır. Bu yazım ve yıkama işlemi her gün yeni ezber için tekrarlanmaktadır.

⁶⁶ Normal okul eğitiminin yanında İslami bilimleri öğreten ve isteyenlerin hafızlık yapmasına imkân sağlayan okullar.

Sudan'da Hartum şehrinin dışında şehre yaklaşık bir saatlik mesafede bulunan *Şeyh Ahmet Muhammed el-Bedr Halva*, Sudan'ın en büyük halvasıdır. Halva 1300 öğrenciyi barındırmaktadır ve diğer halvalar gibi yatılı eğitim vermektedir. Halvadaki dershane, yemekhane, yatakhane, mescit gibi birimler Türkiye'deki gibi bina şeklinde üst üste değil yakın aralıklarla ayrı ayrı bölümler halinde bulunmaktadır. Bu haliyle halva şekil itibariyle bir mahalleyi andırmaktadır ve etrafı duvarlarla çevrilmiştir. Halvanın büyüklüğü ve içindeki öğrenci kapasitesi oraya yaklaşıldığında kendini belli etmektedir. Çünkü uzak sayılabilecek mesafelerden bile okunan Kur'ân'ın sesi duyulabilmektedir.

Görüşülen şeyhlerden Şeyh Hasan el-Abid el-Hanefî burada sadece erkeklerin eğitim gördüğünü ama başka bölgelerde bayanlara yönelik halvaların da bulunduğunu belirtirken bayanlara yönelik olanların daha küçük boyutlarda olduğunu ve genelde köylerde yer aldığını dile getirmektedir.

Büyük halva 180 yıldır hafız yetiştirmektedir. Yıllık mezun sayısı yıllara göre değişmekle beraber 15 ila 20 arasında seyretmektedir. Öğrencilerin buradan mezun olma süreleri farklılık arz etmektedir. Neredeyse herkes için farklı sürelerden bahsedilebilir. Şeyh el-Hanefî zeki olanların üç yılda bitirebildiğini ancak altı yıla kadar uzatanların da olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan süre iki zaman dilimi arasında değişmektedir.

Halvadaki öğrencilerin bir gününü özetlemek gerekirse şöyle bir tablo sunulabilir: Gece saat üçte kalkılır ve ders yapmaya başlanır. Sabah namazına kadar derse devam edilir. Sonra elvahlara ezberler yazılır. Ardından sabah kahvaltısı yapılır ve kahvaltıdan sonra bir saat teneffüs yapılır. Sonra tekrar derse başlanır ve öğlen yemeğine kadar devam edilir akabinde kayluleye yatılır. Öğleden sonra sabah yapılan ezberler tekrar edilir. Akşam 22.00'e kadar derslere devam edilir.

Bu halvadaki öğrencilerin yaş aralığında her hangi bir sınır bulunmamaktadır. Ancak pratikte en küçük öğrenci yedi yaşında iken en büyük öğrenci için yaş sınırı netlik kazanmamaktadır.

Bu kurumun finansı tamamen hayırseverler tarafından karşılanmaktadır. Devlet kurumsal anlamda destek vermekte ancak mevcut durumu gereği mali bütçe ayıramamaktadır. Buradaki öğrenciler hafızlığı bitirdikten sonra *Ma'hed'*lere gitmekte ve orada eğitimlerine devam etmektedirler. Hemen ayrılmayıp kıraat öğrenimine devam edenler de bulunmaktadır.

Sudan'da hafızlık sadece halvalarda ve bireysel olarak hafızlık yapma girişimleri ile devam etmemektedir. Bunların yanında ilköğretim okullarının bir kısmında öğrenciler okulla birlikte hafızlık yapmaktadırlar. Bu kurumlardan birisi olan *Sudan Medaris Şehid Abşi Fetim el-Kur'âniyye* okulu vakıf denilebilecek bir kuruluşa bağlı olarak eğitim vermektedir. Tam manasıyla devlete bağlılığı olmadığından bir anlamda özel okul olarak değerlendirilebilir. Cemiyetler bu kurumlarla ilgilenmekte ve temel ihtiyaçları karşılamaktadır. Sudan'da bu kurumlarla ilgilenen cemiyetin adı *el-İslah el-Müsâvâ'*dir. Bu kurumların teftişlerini de ilgili cemiyetin müfettişleri yapmaktadır.

Okul müdürü Haşim Muhammed el-Feyyumî okullarında sağlam Kur'ân eğitimi verildiğine örnek vermek için yetiştikleri öğrencilerden birisinin 22 ülke arasında okullarını temsil ettiğini ve Kur'ân okumada dünya birinciliği elde ettiğini belirtmektedir. Ayrıca öğrencilerinin sadece Arap olmadığını örneğin Macaristandan öğrencilerinin bulunduğunu, bunların Arapça bilmediklerini ancak dört yılda Kur'ân'ı ezberleyebildiklerini vurgulamaktadır. Öğrenciler Kur'ân ezberlemeye Rahman Suresinden başlatılmaktadırlar. Okulda Kur'ân hıfzıyla birlikte hem sosyal ve fen bilimlerinin hem de İslamî bilimlerin verilmesi öğrenciler adına son derece avantajlı görünmektedir.

Bütün öğrenciler buradan hafız olarak mezun olmamaktadırlar. Böyle bir kural da yoktur. Ancak öğrencilerin çoğunluğu ilerleyen yıllarda, yılda üç cüz ezberleyebilmektedirler. Burada hafızlığa başladıktan sonra hafızlığı bırakan öğrenci olmakta fakat bu öğrenciler ezberi bırakmamaktadırlar. Tamamını ezberleyemezlerse de yetenekleri ölçüsünde ezberleyemeye devam etmektedirler. Hıfzını burada bitiremeyen öğrenciler okul sonrası halvalara gidip orada tamamlayabilmektedirler. Ezber yapma sıralaması olarak genelde Fatıha'dan başlanıp Nas Suresi'ne kadar devam edilmektedir.

Özet olarak söylemek gerekirse öncelikle birinci sınıfta harfler öğretilir. Sonrasında öğrencilerden 30. cüzü ezberlemeleri istenir. Bundan sonra öğrenciler kabiliyetlerine göre senede en az bir cüz ezberlemek durumundadırlar. Bir yılda beş cüze kadar ezberleyen öğrenciler altıncı sınıfın sonunda hafızlığı bitirmiş bulunmaktadırlar. Hafızlıkta son ezber bitene kadar tekrar yoktur. Bütün hafızlık bittikten sonra tekrar yapılmaktadır. Sudan'da bir yandan eğitime devam ederken diğer yandan hafızlığın yapıyor olması öğrenciler adına büyük bir avantajdır. Çünkü hafız olmak isteyen öğrenciler bunun için hayatlarını ve eğitimlerini ertelemek zorunda kalmamaktadırlar. Ancak hıfz bitene kadar tekrarın olmaması bu sistemin aksayan yönü gibi görünmektedir. Bu süre zarfında tekrar yapmayan öğrenciler şu ana kadar ezberlediklerini büyük olasılıkla unutmuşlardır.

Bütün öğrencilerin hafız olarak mezun olmadığını yukarıda zikretmiştik. Mevcut öğrenciler içerisinde hafız olarak mezun olan öğrenci sayısı için on yedi on sekiz kişiden bahsedilebilir. Bu öğrencilerin dışında kalanlardan iyi olanlar 25, 23 cüz, orta (vasat) olanlar yirmi cüz, bazıları da 19 cüz ezberleyebilmektedirler. Genel seviyesi düşük olanlar ise 15 cüz veya onun altında ezberleyerek mezun olabilmektedirler. Halvalardaki öğrenciler gibi burada da hafızlık elvahlarla yapılmaktadır. Sudan'da genel metot böyledir.

İkinci sınıfta Tebareke cüzü yani 29. cüz ezberlenmeye başlanır. Bu öğrencilerin ezberlediği ikinci cüzdür. İkinci sınıfta en düşük olanlar üç cüz, ortalar (vasatlar) 4- 5, en iyi öğrenciler de altı cüz ezberlemektedirler. Buradan hareketle yetenek bakımından öğrenciler okulda üç seviyeye ayrılır. "Edna" (en düşük olan), "vasat" (orta) ve "mümtaz" (mükemmel) ya da "vahid" (birinci). Mümtaz kategorisindeki öğrenciler üçüncü sınıfa geldiklerinde hıfzın yarısını tamamlamış olmaktadır. Pek çok öğrenci için başlangıçta ezber gücü azdır ancak bu durum zamanla gelişmektedir. Üçüncü sınıfta en alt öğrenci 10. cüze kadar, ortalar 13-14, en iyiler ise Kur'ân'ın yarısını ezberlemiş bulunmaktadırlar. Hafızlığın bitirilme süreci dördüncü sınıfta başlamakta ve altıncı sınıfın sonuna kadar devam etmektedir.

Bu okullarda icazet verme işlemi bulunmamaktadır. İcazet almak isteyen öğrenciler buradan sonra halvalara gitmektedirler ve orada şeyh, öğrencilerin yetkin olduklarına kanaat getirirse kendilerine icazet vermektedir.

2.2. Endonezya Örneği Bağlamında Müslüman ve Arap Olmayan Ülkelerde Hafızlık

Endonezya Cumhuriyeti yaklaşık 230 milyon nüfusa sahiptir ve bu nüfusun % 80'i Müslüman kabul edilmektedir. Bu durum, halkı Müslüman ancak Arap olmayan ülkelerde hafızlık eğitimini araştırmak için en çok hafız yetiştiren ülke olması hasebiyle Endonezya'nın seçilmesine vesile olmuştur. Çünkü Endonezya'da hafızlık, Müslüman nüfusa oranla %1 civarındadır. Ancak bu oran, ülkenin hafızlarıyla meşhur Kudüs şehrinde %2 civarında olmakla birlikte genel bir eğilimle hıfza rağbet gittikçe artmaktadır. Ülkede hafız sayısı bu oranlarda olmasına karşın, bir iki cüz ezberleyen veya hafızlığını tamamlamış insanlarla çok fazla karşılaşmaktadır. İslami alanlarda üniversite okuyan öğrenciler de belli oranda ezber yapmak zorunluluğuna sahiptirler. Örneğin Arap Dili'ndeki talebeler iki cüz bilmeden mezun olamamaktadırlar.

Endonezya'da Kur'an eğitimi çok küçük yaşlarda başlamaktadır. Çocuklar dört yaşlarında, bütün mahallelerde camilerde tamamen gönüllülerce yürütülen akşam kurslarına katılmaktadırlar. Bu yaşlarda Kur'an okumayı öğrenen çocuklar ileriki yaşlarda hafızlığa başlamakta zorlanmamaktadırlar. Küçük yaşlarda Kur'an eğitimi verilmekte tecvit adına sadece farz olduğuna inanılan kurallar⁶⁷ yerine getirilecek kadar tecvit eğitimi verilerek eksik kalan kısım sonraki eğitimlerde tamamlanmaktadır. Sözü geçen uygulamadan ötürü Endonezya'da Kur'an okumayı bilmeyen Müslüman neredeyse yoktur.

Ülkede hafızlık resmî bir kontrol altında değildir. İsteyen herkes bir kurs açıp hafız yetiştirme özgürlüğüne sahiptir. Durumu resmîyete dökmenin, henüz yeni yeni geliştirilmeye çalışılan bir müessesenin zorlukları altında yıldırılması anlamını taşıyacağı, sebep olarak bildirilen kanaatler arasındadır. Ayrıca, öğreticilerin bunu Allah rızasını kazanmak adına yapmaları ve kendilerini yetkin kabul etmeden böyle bir sorumluluğu almamaları nedeniyle teftiş edilmelerinin gerekli olmadığı düşünülmektedir.

Ülkede hafızlık pek çok koldan yürütülmektedir. Hafızlık yaptıran ilkokullar bulunmaktadır. İlkokulda hıfzını bitiremeyenler buna ortaokul ve lisede devam edebilme şansına sahiptirler. Burada bitiremeyenler eğitimlerine ara verip yatılı hafızlık okullarında hıfzlarını tamamlayabilmektedirler. Hafızlık okullarında da olmazsa hafızlıkla birlikte eğitim veren üniversiteleri tercih edip hıfzlarına devam edebilmektedirler. Hatta yüksek lisans ve doktora da hıfza devam edebilme imkanları da bulunmaktadır.

Endonezya'da dinî eğitim veren en yaygın kurum, medreselerdir. Bu medreseler temelde ülkenin en meşhur iki cemaatinin elinde bulunmaktadır. *Nehdatu'l-Ulamah*,⁶⁸ selefi bakış açısı ile geleneğe sahip çıkarken *Muhammediyye*⁶⁹ cemaati yenilikçi yönüyle modern çizgide kalmaya özen göstermektedir. Bu cemaatler kendi görüşleri çerçevesinde medreseler oluşturmaktadır.

2.2.1. İlkokulla Birlikte Hafızlık Yaptıran Merkezler

Endonezya'da Kur'an öğrenme, erken yaşlarda başladığı için hıfz eğitimi ilkokullardan itibaren verilebilmektedir. Bu okulların yatılı eğitim verenlerine Arapça karşılığı "*ma'hed*" olan "*pesantren*" denmektedir.

Ponorogo bölgesinde yer alan al-Mukaddasah medresesi, hem okulu hem de hafızlığı bir arada yürütmektedir. Müdür K.H.⁷⁰ Hasan Abdullah Sahal'a ait al-Mukaddasah'ta tamamı yatılı 400 mevcut bulunurken bunlardan 250'si erkek 150'si kız öğrencilerden oluşmaktadır. Çocuk yaşlarda okula başlayan öğrenciler ilköğretimle birlikte Kur'an okuma süreçlerini geliştirmekte ve ilerleyen zamanlarda hıfza geçme aşamasına gelmektedirler. Bir yıllık hazırlık süresinde kabiliyetli öğrenciler hafızlığa başlamaktadırlar.

67 Örneğin med bahsi bu kurallar arasındadır. Temel yaklaşım anlama etki edecek kurallardır ve bunların farz olduğuna inanılmaktadır.

68 Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Göksoy, "Nehdatü'l-Ulemâ", *DİA*, (İstanbul: 2006), XXXII, 541- 542. Nehdatü'l-Ulemâ, ehli sünnet çizgisi doğrultusunda dört hak mezhebe bağlılığı ve geleneksel dinî anlayışı korumayı vurgulamaktadır. Vehhabilerin Hicaz bölgesinde yönetimi ele alması ve Türkiye'de de hilafetin kaldırılması sonrasında Cavali muhafazakar ulema endişeye kapılmış ve gerekli önlemlerin alınması adına bu dinî, ictimai hareketi başlatmışlardır. Teşkilatın bu gün Endonezya'da 279 şubesi ve 30 40 milyon civarında taraftarının bulunduğu öne sürülmektedir. (Göksoy, "Nehdatü'l-Ulemâ", XXXII, 541-542)

69 Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Göksoy, "Muhammediyye", *DİA*, (İstanbul 2006), XXXI, 1-2. İslamiyeti dış hücumlara karşı savunmak, temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet'in esaslarına dönerek İslam kaidelerini modern düşüncenin ışığında yeniden yorumlamak ve müslüman toplumunun ahlakî yapısını ve dinî sorumluluk anlayışını geliştirmek Muhammediyye teşkilatının temel hedefleri arasındadır. 2000 yılı rakamlarına göre ülke genelinde 8880 şubesi olan teşkilata bağlı 1128 ilkokul, 1179 ortaokul, 509 lise, 249 meslek lisesi, 52 meslek yüksekokulu, 45 akademi, 3 politeknikon, 32 üniversite ile ilkokul seviyesinde 1768, ortaokul seviyesinde 534 dinî mektep ve 55 pondok/ pesantren eğitim vermekte, 312 sağlık evi, 19 halk kredi bankası, 190 İslamî banka ve 808 kooperatif işletmesi faaliyet göstermektedir. (Göksoy, "Muhammediyye", XXXI, 1-2)

70 K.H. "kiai"nin kısaltmasıdır.

Sabah namazından sonra ezber yapan öğrenciler bu ezberlerini ikindi ve akşam namazından sonra tekrar etmektedirler. Bakara Suresi'nden başlayıp sona doğru ezber yapan talebeler buradan hafız olarak mezun olmak zorunda değillerdir. En az bir yıl yedi ayda Kur'an'ı ezberlemeyi başaran öğrencileri bulunmakla beraber, burada hıfzı bitirme süresi ortalama üç yıldır.

al-Mukaddasah'tan mezun olanlar, bir üst okul olan ve ortaöğretim veren Gontor'a gitmektedirler. Gontor aslında Türkiye'deki imam hatiplere oldukça benzeyen bir programa sahip olmasına ilaveten, başkent Cakarta başta olmak üzere bütün ülkede "hafızlarının sağlamlığı ve çokluğu ile meşhur" diye tanımlanmaktadır. Hatta okulun popülaritesinden dolayı yöre, gerçek adıyla değil "*Gontor Bölgesi*" diye bilinmektedir. Halbuki Gontor'u okurken hafızlık yapan öğrenci neredeyse yok gibidir.⁷¹ *al-Mukaddasah*'ta hafız olanlar, sonrasında bu okula devam ettikleri ve oradan üniversiteye gittikleri için son geldikleri okulun adıyla anılmakta ve karmaşa buradan kaynaklanmaktadır.

Endonezya'nın Kudüs şehri, ülkedeki hafızlık sisteminin otoritesi kabul edilmekle birlikte sadece Endonezya'da değil, Malezya ve çevre devletlerde de ününü korumaktadır. Kullanılan metodu kendileri üretmiştir ve diğer şehirlerin çoğunluğu da yöntemi buradan almışlardır.

Nahdatu'l-Ulamah'a bağlı medreselerde⁷² cemaatin şeyhleri bulunmaktadır. Kudüs bölgesinde bulunan ve 1935'te K.H. Ulinnuha Arwani'nin babası K.H. Muhammad Arwani Amin tarafından kurulan *Teşviku'd-Dullab es-Selahiyye Yenbu'u'l-Kur'an Medresesi* köklü bir hafızlık eğitimine sahiptir. Bu medrese *Arwaniyah Quranic* külliyesinin bir şubesi olarak işlev görürken öğrencileri okulla birlikte hafızlık yapmakta, sonrasında hıfza çalıştıracak öğretici olabilmek için formasyon eğitimi almaktadırlar.

Tamamı yatılı 220 talebe, altı yaşında okula başlayarak hafızlığa geçmeden elemeye tabi tutulmaktadır. Elemede, ezber yeteneği olan ve tecvitli olarak akıcı Kur'an okuyabilenler başarılı sayılmaktadır. Sabah beşten yediye kadar ezber yapan öğrenciler bu saatten sonra okul eğitimine geçmektedirler. Öğlen yemeği ve namazından sonra, saat 13:00 ila 14:30 arasında kayluleye yatılmakta ve uyku sonrası duş ile ikindi namazına hazırlık yapılmaktadır. İkinci ve akşam namazları sonrasında tekrar yapan öğrenciler günün üç namazından sonraki vakitleri ezbere ayırmaktadırlar. Tekrarın ihmal edilmediği medreseden ezberi sağlam hafızlar yetişmektedir. Öğreticilerin, bize tanıttığı öğrencileri sınav yapma hakkıyla bu durumu test etme şansına sahip olduk.

Okulun ilk yılı dört cüz, diğer yıllar altı cüz ezberleme yoluyla hafızlık yapan öğrencilerin tamamı buradan hafız olarak mezun olmak zorunda değildir. Hıfzını tamamlamayacak talebeler, güçleri yettiği kadarını ezberlerken öğrencilerin yüzde altmış Kur'an'ın tamamını ezberleyebilmektedir. Asım Kıraatinin okutulduğu medresede hafızlığını bitirdikten sonra isteyenlere özel olarak yedi kıraat dersi verilmektedir.

En kısası iki yıl beş ay olmak üzere, kursiyerlerin hafız olma süreleri dört ila altı yıl arasında değişmektedir. Ayrıca bu duruma güç yetiremeyenler de bulunmaktadır. Medresede, hıfza önce sondan üç cüz ezberlenerek başlanmakta ve akabinde Kur'an'ın başına dönülmektedir. Onar kişiden oluşan grupların her birinin başında ayrı hocalar bulunmaktadır.

Hafızlığın bitiminde yapılan "*hafle*" adlı törende, hıfzla ilgili sınavı geçen öğrencilerin Kur'an'ı baştan sona ezber okumasının ardından "*seramoni*" bölümüne geçilmektedir. Burada

71 Bu bilgiler Gontor'un öğretmenlerinden Akbar al-Fahmi Hasbullah ve Tommy Alvonso ile yapılan görüşmeden çıkan sonuçları yansıtmaktadır. (Kasım 2010)

72 Medresede öğrencilerin Kur'an eğitimi seri şeklinde devam eden mini kitaplarla yapılmaktadır. Örnek için bkz. Pondok Tahfidh Yanbu'ul Qur'an Kudus, *Thoriqoh Baca Tulis Dan Menghafal al-Kur'an Yanbu'a*, 1-7, bsk. 6, (Tidak Untuk Dijual: 2009).

Duha ile Nas Surelerinin arası, belli bir düzen içerisinde öğrenciler tarafından okunmakta ve akabinde birlikte hazırlanan dua, sözcünün seslendirmesiyle yapılmaktadır.⁷³

2.2.2. Ortaokul ve Lise ile Birlikte Hafızlık Yaptıran Merkezler

Endonezya'da ilkokulda hafızlık yaptırıldığı gibi ortaöğretimde de hafızlık devam etmektedir. Ülkede ilkokullar Eyalet Devletlerine ve İç İşlerine; ortaokul, lise ve üniversiteler de Eğitim Bakanlığına bağlıdır. Eğitim Bakanlığına bağlı, yatılı olan ve hafızlık eğitimi veren okullar bulunmaktadır.

Eğitim Bakanlığına bağlı *Daru'l-Kur'ân(PPA)*, ortaöğretim düzeyindedir. Öğrenciler ortaokula başladıklarında ilk yıl 30'uncu, 1'inci ve 2'nci cüz, sonraki yılda ise üçüncü cüzden devam edecek şekilde her yıl üç cüz ezberlemektedirler. Ancak bütün okullarda olduğu gibi burada da Kur'ân'ın tamamını ezberlemek istemeyen öğrenciler bu programdan sorumlu değildir, güçleri yettiği kadar ezber yapmaktadırlar. Zaten altı yıl süren eğitimin tamamında en fazla on sekiz cüz ezberlenebilmektedir. Okulun tahfiz bölümü başkanı Hayru'n-Nizam, buraya ilkokulda Kur'ân'ı ezberleyerek gelen öğrencilerin sayısının az olmadığını vurgularken hafız olmayanların ve *Daru'l-Kur'ân*'da tamamlayamayanların da devam edecekleri enstitüde hıfızlarını sürdürmelerinin mümkün olduğunu belirtmektedir.⁷⁴

Daru'l-Kur'ân, ana okuldan başlayarak üniversiteye kadar eğitimi devam ettirebilecek şubelere sahipken başka okullardan buraya geçiş yapmak isteyenleri de kabul etmektedir. Ancak bu koşullarda gelen öğrencilerin Kur'ân eğitimi adına hazırlık sınıfına girmeleri gerekmektedir. Çünkü bütün Endonezya'yı kapsayan bir ortak okuyuş söz konusu değildir. Her kurum kendi içinde, Kur'ân okuyuşu adına kurallar koymaktadır. Fakat özellikle belirtilmelidir ki bu kurallar ve okuyuşlar mahalli özellik taşımazken aksine Arap kariler örnek alınmaktadır. Fark sadece öğreticilerin Suudi Arabistan ya da Mısır Arap karilerinden hangisini tercih edeceklerine karar vermelerinden ibarettir.

Normal koşullarda sabah ve yatsı namazlarının sonrası olmak üzere, öğrenciler günde iki kez ezbere vakit ayırmaktadırlar. Özel olan talebeler ise buna ikindi namazını eklemektedirler. Sabah yeni ezber yapılırken yatsı sonrası muraca zamanıdır. Eğitim öğretim süresince sadece Pazar günleri tatil verilirken yarıyıl dönem imtihanlarından sonra ve sene sonu ile ramazan bayramlarından iki hafta önce yıllık tatillerdir. 189 erkek öğrenci mevcudu ile eğitim veren kurumun bayan şubesi de bulunmaktadır.

Öğrenciler her gün yeni ezberlerine ilaveten iki sayfa tekrar vermek durumundadır. Semaî,⁷⁵ Vicâde⁷⁶, ve Telakki⁷⁷ sistemleri ile ezber yapan öğrenciler gruplar halinde ders işlemektedirler.

2.2.3. Üniversite İle Birlikte Hafızlık Yaptıran Okullar

Başkent Cakarta'da üniversite ile birlikte hafızlık yaptıran okulların en meşhurlarından birisi IIQ adı ile tanınan *Institut Ilmu al-Qur'an*'dır. İslami bilimler alanında eğitim veren üniversiteye, öğrenciler sınavla başarı durumlarına göre girmektedirler. Sınav, adayların tecvit,

73 Bu bilgiler başta medresenin sahibi Şeyh Uli'n-Nuha ve kardeşi Şeyh Ulu'l-Elbab ile öğreticiler Wiriyanto, Abdul Basit Nachrowiyy, M. Shofwan Hady, Dedy Putra'yla yapılan görüşmeler sonucu derlenmiştir. (Kasım 2010)

74 Yukarıdaki bilgiler üstaz Hayru'n-Nizam ve üstaz Habibullah Hasouna'dan alınmıştır. (Kasım 2010)

75 Daha ziyade hadis ilmine ait olan bu yöntem, ilmi elde etme yolu olarak hocayı iştirme, dinleme ve duyma metodunu kullanmayı ifade etmektedir.

76 Kelime olarak "bulmak" anlamına gelen vicade, 'vecede' kök filinden türemiş olup "elde etmek" demektir. Hadis usulünde, kısaca belirtmek gerekirse, bir muhaddisin el yazısıyla yazılmış eserinin elde edilmesi manasında kullanılan kavramdan buradaki kasıt, ezberin bizzat Mushaf'dan yapılmasıdır. (Vicade ve telakki kavramlarının hıfz literatüründeki kesin anlamlarını teyit etme şansını maalesef yakalayamadık.)

77 Telakki kavramı ile buradaki maksat ilmin bizzat hocadan alınmasıdır.

meharici haruf⁷⁸ ve ezber seviyelerinin yanında, seslerinin Kur'ân okumada eğitilmiş olup olmadığını ölçmektedir. Dikkat çekici olan, sınav sonrasında eleme yapılmadan, kimin ne eksikliği varsa ona göre grupların oluşturulması ve tespit edilen hatalara göre özel eğitimin verilmesidir. Sabah saatlerinde kendi branşları ile ilgili dersleri gören öğrenciler, öğleden sonra hafızlık çalışmakla birlikte, dileyenler sabah namazından sonra da hıfza zaman ayırabilmektedirler. Üç fakülteyi bünyesinde barındırdığından ötürü üniversite sayılan okulda sadece kızlar eğitim görmektedir.⁷⁹

Dört yıl devam eden okul sürecinde öğrencilerden yılda beş cüz ezberlemeleri beklenmekle⁸⁰ birlikte bu bir zorunluluk değildir. Bakara Suresi'nden sona doğru yapılan ezberlerde sure sistemi değil cüz sistemi geçerlidir. Haftanın altı gününde hıfz dersi yapılan okulda, hafızlık sınıflarında 25 öğrenci mevcudu vardır ve öğreticilerin tamamı bayandır.

Okulun bitiminde normal diplomanın yanında hıfzını tamamlayanlara sınav sonrası şehadah vermektedirler. Bunu almaya hak kazanamayanlar mevcut ezberlerinden imtihan olmakta ve başarı durumuna göre on cüz ya da on beş cüz gibi seviyelerin belirtildiği sertifikayı alabilmektedirler. Üniversitenin şehadahına sahip olanlar mezun olduklarında Cakarta'da kurulan tarafsız bir komisyon tarafından test edilmekte ve başarılı olurlarsa kendi okulları başta olmak üzere, diğer üniversitelerde ve imam hatip tarzı okullarda öğreticiliğin ve camilerde imam hatipliğin yanı sıra Din İşleri Bakanlığında görev alabilmektedirler.

1971'de kurulan PTIQ⁸¹'nün dekanı Drs. H. İmam Addaruqutni, M.A. öğrencilerin sekiz yarıyıl ders gördüğünü, her dönemde dört, son yarıyılıda iki cüz ezberlediklerini fakat bunun zorunlu olmadığını vurgulamaktadır. Sadece hafız olmak isteyen öğrenciler zikredilen programa uyarken hafız olmayacak talebeler için düzenlenen ezberler sırayla değil hocaların tespit ettikleri surelerden oluşmaktadır.

Öğrenciler, tüm Kur'ân'ı ezberlemek isteyenler ve zorunlu ezberleri yapacak olanlar diye ikiye ayrılmaktadır.⁸² Hafız olacak olan öğrenciler yatılı yurtlarda kalmaktadırlar. Pazartesi ve çarşamba günleri yurttan, cuma günleri okulda hıfz dersi yaparlarken bunların dışında kalan öğrenciler sadece cuma günleri üniversitede hafızlık dersi görmektedirler. Okulda yapılan derslerde sadece yeni ezberlenen sayfalar okunmakta, yatılıda ise hocalar tekrarları dinlemek üzere yurtlara gitmektedirler. Her dönem sonunda öğrenciler ezberlenen bütün bölümlerden sınav olmaktadır.⁸³ Hafız olmayacak öğrenciler ise kendi aralarında 16 cüz ezberleyenler ve 4 cüz ezberleyenler diye ayrılabilirler. Hafızlığı tamamlayanlar için IIQ'de olduğu gibi burada da okul bitiminde hem normal diploma hem de şehadah verilmektedir. PTIQ'da ders veren öğreticiler icazetlidir ve Hz Peygamber (s.a.s.)'den bu güne kadar Kur'ân'ın ulaştığı sened silsilesinin sonunda kendi isimleri yer almaktadır.

2.2.4. Hafızlık Yaptıran Kurslar

Tahfiz merkezleri, aynı zamanda başka bir kurumda okula devam eden, iş hayatı ile birlikte hafızlık yapmak isteyen, lise sonrası Kur'ân ezberine vakit ayırabilecek olan ya da benzer sebeplere sahip kursiyerlere hizmet vermektedir.

78 Harflerin çıkış noktaları ile ilgili alan.

79 Enstitünün eğitimi ile ilgili bilgiler sorumlu müdür Nur İzah, M.A. ile tahfiz bölümünün müdürü ve öğreticisi Mutmainnah, M.A.'dan edinilmiştir. (Kasım 2010)

80 Enstitünün ders ve ezber programı için bkz. Suratmaputra, Ahmad Munif, *Pedoman Akademik Program si Institut Ilmu al-Qur'an*, (Jakarta: Pustaka Firdaus, 2008-2013).

81 Pimpinan Institut Jakarta

82 PTIQ'nün eğitim ve ezber programı detayları için bkz. Lembaga Tahfiz- Tilawah al-Qur'an Institut PTIQ, (Jakarta: *Pedoman Tahfizh al-Qur'an Institut PTIQ*, 2008).

83 Bu bilgiler Tahfiz Bölümü Başkanı Ahmed Dahuri ile yapılan görüşmeler sonucunda derlenmiştir. (Kasım 2010)

Bu kurslardan birisi olan *Daru'l-Kur'an*'da hafızlık metodu olarak telakki, müşafehe ve semai yöntemleri kullanılmaktadır. Öğrencilerden kendi başlarına ezber yapmalarının istenmesi, disiplin açısından problem çıkarmakta ve olgun bir şekilde hıfzı kavrayamayan öğrencilerin tembellek yapmalarına neden olmaktadır.⁸⁴ Hafızlık bilincinde olan öğrenciler arasında ise kuvvetli hafızlar yetişmektedir. Öyle ki, bunlardan birisi olan Zerkaşi Afif, Ramazan'ın son on gününde görevli olduğu camide 1000 kişilik bir cemaate akşamda üç cüz okuyarak hatimle teheccüd namazı kıldırıldığını aktarmaktadır. Endonezya'da hayata yerleşmiş olan gece namazının edası, geleneksel olarak Ramazan'ın son on gününde saat 01:00 ila 04:00 arasında hatimle kılınarak doruk noktasına ulaşmaktadır.⁸⁵

QMS Report Asia Muslims Charity Foundation grubuna bağlı *Osman b. Affan* kursunun hocalar koordinatörü Ahmaru'l-Hadi, gönül bağı olarak Muhammediye cemaatine müntesip olduklarını bildirmektedir. Ortalama iki yılda hafızlığı bitiren öğrenciler arasında üniversite öğrencileri de bulunmaktadır. Bakara Suresi'nden başlayıp sona doğru ezber yapan öğrencilerin tekrar durumları, ne kadar ezberleri olduğuna bağlıdır. Örneğin beşinci cüze gelen bir öğrenci günde bir cüz muraca yapmak zorundadır. Şu halde on beşinci cüzde olanın günde üç cüz tekrar etmesi gerekmektedir. Ancak bunları kendisi yapma, arkadaşına dinletme yahut da hocaya verme konusunda serbesttir.

Hıfz merkezinde Suudi Arabistan okuyucuları başta olmak üzere Arap kariler dinletilmekte ve talebenin eğilimine göre bunlardan birisi kendisi için tercih edilmektedir. İmam Sudeysi Endonezya'da en çok taklit edilen okuyucudur.

Öğreticilerin anlayabilecek ve konuşabilecek kadar Arapça bilmeleri ülkede oldukça önemsenen bir durumdur. Öyle ki hafızlığa çalışan bir kursiyer, kendini Arapça ifade edebilmektedir. Çünkü Kur'an anlaşılmadan ezberlenilmemelidir. Bunun yanında sadece hafız yetiştirmek için açılan bir merkez bulunmamaktadır. Arapça başta olmak üzere diğer dini bilimler beraberinde okutulmakta ve hafızlığı bitiren öğrencinin temel İslam bilimleri adına bilgisi yeterli olmasa bile literatür temelini atılması son derece önemsenmektedir.

Endonezya'nın genelinde hafız öğreticileri bu işin karşılığında ücret almamaktadır. Dolayısı ile geçimini bir şekilde sağlamak zorunda olan hocalar öğrencilerle en fazla günde beş saat vakit geçirebilmektedirler. Geri kalan zaman diliminde kendisine ve ailesine yetecek kadar maişet ararken ek işte çalışmakta ve bazen bu da yeterli olmayınca daha fazla kazanmak için çaba harcamaktadırlar. *Osman b. Affan* kursunda çalışan üstazlar farklı olarak bağlı oldukları dernekten ücret almaktadırlar. Ancak belirtilen ücret, Türkiye'de şu an itibarıyla Kur'an Kursu öğreticiliği yapan hocanın aldığı maaşın onda biri kadar bir miktardır.⁸⁶

2.2.3. Trabzon Özelinde Türkiye Cumhuriyetinde Hafızlık

Türkiye'de hafızlık yaptıran Kur'an kursları resmi olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kontrolü altındadır. 2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları'nda uygulanmak üzere yeni bir program sunmuştur. Hazırlık aşaması oldukça uzun süren bu program şimdilerde ilgili birim ve öğreticilere sunulmuş olmakla birlikte uygulamada beraberliğin sağlanması noktasında bir takım problemlerin yaşandığı gözlemlenmektedir.

Başkanlığın söz konusu programı oluşturmasına kadar olan süreçte bizim ülkemizde de pek çok uygulamadan bahsedilebilir. Türkiye'de genel olarak klasik sistemin uygulandığına dair

84 Daru'l-Furkan'da hıfzını tamamlayan ve tefsir-hadis alanında master yapan Zerkaşi Afif tarafından bu bilgiler aktarılmıştır. (Kasım 2010)

85 Doğu Jawa'da bulunan *Medresetü'l-Kur'an*'dan mezun Fahru'r-Razi bu bilgileri paylaşmıştır. (Kasım 2010)

86 Bu kursa ait bilgiler müdür Ahmaru'l-Hadi ve hafız hocası Abdülaziz Nevevi tarafından verilmiştir. İngilizceye tercüme eden, okulun mezunlarından Kemal Hasan ve halen eğitim gören Firzan b. Amin'dir. (Aralık 2010)

yaygın anlayış bulunmaktadır. Ancak klasik sistemi sistem yapan unsurla net olamadığından hangi kurallarından taviz verilirse sistemin özelliğini kaybedeceği konusu da belirsizliğini korumaktadır.

Kısaca değinmek gerekirse Türkiye’de klasik sistem adı altında uygulamaya konulan yöntemlerin pratikte birbirinden bağımsız hatta bazen birbiriyle çelişen özellikler arz ettiği vurgulanabilir. Ancak özellikle belirtmek gerekir ki karşımızdaki bu portreye rağmen Türkiye Cumhuriyeti, hafızlığı resmi niteliğe taşıyarak ona bir ciddiyet ve profesyonellik kazandırması açısından pek çok ülkeye göre iyi durumda kabul edilebilir. Son dönemlerde yapılan çalışmalar hafızlık çalışmalarının ve ilgili kurumların çok daha iyi bir noktaya gelebileceğinin haberini vermektedir.

Trabzon özelinde Türkiye Cumhuriyeti’nde hafızlık müessesesini ele almak için bütün Kur’ân kurslarını ziyaret etmenin imkânsızlığı ortadadır. Aslında buna çok fazla gerek de yoktur. Çünkü Türkiye’de hafızlığın resmi elden yürütülmesinin yanında kurslarının eğitim yöntemleri arasında detaylar dışında ciddi farklılıklar bulunmamaktadır. Dolayısıyla biz, mevcut kurslardan bir kısmını ziyaret ederek bir kısmıyla da görüşmeler yaparak konuyu ele almayı yeterli düşündük. Trabzon özelinde iki kısım hafızlık eğitiminden söz edilebilir. Bunlardan ilki, daha öncesinde resmi engeller sebebiyle yeni bir uygulama iken diğeri genel olarak hafızlık yöntemi olarak devam etmektedir.

2.2.3.1. Trabzon’da Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık

Trabzon’da örgün eğitimle birlikte hafızlık yaptırma faaliyetleri resmi engeller sebebiyle çok fazla geçmişe dayanmamaktadır. Lakin bu olumsuz duruma rağmen örgün eğitimle birlikte hafızlık yaptırmanın Trabzon’da en eski örneğini sergileyen –kendi ifadeleriyle 1998’den bu yana- Yeşilyalı Mustafa İmamoğlu Kur’ân Kursu’nun programını, araştırmamız için esas aldık. Şimdilerde neredeyse bütün hafızlık kurslarının en az bir sınıf dahi olsun örgün eğitimle birlikte hafızlık yaptırmaya yönelmesi Trabzon ilinde bu durumun ciddiye alındığı ve ilgi gördüğünü göstermektedir. 4+4+4 programı çerçevesinde ilkokul dördüncü sınıftan itibaren öğrencilerin seçildiği ve bir yıl yüzüne eğitimle hafızlığa hazırlandığı kursta öğrencilerin kursa katılma yaşı, öğretmenlerin ifadesiyle hafızlığa en uygun yaşlar olan genel olarak 11- 12 yaş olarak gözlenmektedir. Mezun olma yaşları ile 14- 15 olarak belirtilmektedir. Öncesinde 5. Sınıfı bitirince kursa gelebilen öğrenciler yeni düzenleme ile daha erken yaşlarda kursa katılabilmektedirler.

Toplamda her on kişiye bir öğreticinin düştüğü yatılı kursta yedi sınıf ve yedi öğretici dolayısıyla 70 civarında öğrenci bulunmaktadır. Erkek öğrencilerin mezun olmaları durumunda imam hatip olarak göreve başlamaları sebebiyle yardımcı eleman bulmanın zor olduğu kursta öğretmenler sorumluluklarını kendileri üstlenip yardımcıya yüklememe memnuniyeti içerisinde. Yine bunlardan bağımsız okul dersleri için hazırlanmış ayrıca iki sınıf bulunmaktadır. Genel olarak öğrenciler kış aylarında her ders için iki çığ ezberleyebilirken bir çığ ve iki çığın üstünde hızzedebilen öğrenciler de bulunmakta ve haftada dört gün yeni ders alınmaktadır. Ortalama altmış gün süren dönüşlerde ortaya çıkan hıfzı unutmama problemi ise programın en zayıf noktası görülmektedir. Bu sorunu çözmek üzere üretilen çözümlerden bir tanesi son iki yıldır uygulanmaya başlanan ezber sistemidir. Söz konusu uygulamada ilk on cüz dönüşlü olarak ezberlenmektedir. Diğer bir deyişle klasik sistemde mevcut olan her cüzün son sayfasından ezberleme yöntemi sadece ilk on cüz için uygulanmakta ve dönüşler kısa zamanda olduğu için ezber unutulmamaktadır. Henüz sonuçlanmadığı için kesin bir yargının ifadesi zor olmakla birlikte öğretmenlerin şimdiye kadar yapılan uygulamadan memnun oldukları gözlemlenmektedir.

Öğrencilerin yaşlarının da küçük olmasının katkısı ile bir sayfayı ortalama 40 dakikada ezberlediklerini belirten öğretmenler öğrenciler arasında 20 dakika ve bir saatte de hıfzedebilenlerin bulunduğunu vurgulamaktadırlar. Öğrencilerin kapasitesine göre çığ sayfaların iki ya da üç bölündüğü kursta sayfalar aşağıdan yukarıya doğru ezberlenmektedir. Kız bölümünün yeni açıldığı kursta örgün eğitimle hafızlık yapan kız öğrencilerin başarı oranı erkeklere oranla düşükken, aynı birimin lise bölümünde örgün öğretim olmaksızın sadece satılı kalarak hafızlık yapan kız öğrencilerin aynı koşullardaki erkek öğrencilere oranla daha başarılı oldukları belirtilmektedir.

Okula devam eden mevcut öğrencilerden her yıl bir ya da iki kişinin hızını bir yıla yetiştirdiği belirtilirken genel hız süresinin yüzüne hariç okulla birlikte üç yıl olduğu vurgulanmaktadır. Öğrencilerin okul döneminde iki günde bir ders verdikleri düşünülürse aslında bu normal hız programında bir buçuk yıla karşılık gelmektedir. Diğer bir ifadeyle örgün eğitimle hafızlık okul dışı hız eğitimine göre % 50 civarında başarılı görünmektedir. Lakin burada, söz konusu hafızlığın henüz pişirilip tam kemale ermediğinin ve sekizinci sınıfta sağlamaştırmanın olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. İlâveten bu yaşta hızza çalışan öğrencilerin anne özlemi temel problem olarak öğretmenlerin karşısında durmaktadır. Henüz evden ayrılma yaşına gelmemiş öğrencilerin anne özlemlerini okula gelen her hangi bir bayan veliye karşı tutumlarıyla sergilemelerine karşın öğretmenler anne günleri düzenleyerek öğrencilerin anneleriyle buluşmalarına imkân tanımışlardır.

Örgün eğitimle birlikte hafızlık yapılması sebebiyle yaz ve kış dönemlerinde farklı; yani okul ve tatil dönemlerini içeren iki ayrı programdan söz edilebilir. Kış aylarında okula uyumlu olması hasebiyle sabah 04:30 da kalkışla sabah namazından önce başlayan süreç 05:15-07:30 arası okul öncesi ders ile devam etmektedir. Bu saatlerde öğrenciler ders verme ve dersleri tekrar etme şeklinde çalışmalarını sürdürmektedirler. Mümkün merteye ezberi hocaya sunma ve çığ sayfayı ezberlemenin bu saatlerde olması tercih sebebidir. Sabah 07:30-08:00 arası kahvaltı ve 08:15 okula gidiş saatidir. Öğrencilerin servisleriyle birlikte okula gitmeleri sonrasında nöbetçi öğretici hariç diğer öğretmenler hafız adayları dönünceye kadar istirahata çekilmektedirler.

08:40-15:00 arası okul eğitimi sonrasında 15:15-16:30 arası ikinci saati Kur'ân hızı devam etmektedir. 16:30-17:30 dinlenme arası belirlenirken 17:30-18:00 arası akşam yemeği yenmektedir. Akşam yemeği sonrası tekrar Kur'ân hızı derlerine ayrılırken belirlenen süre 18:00-19:30 arası bir buçuk saattir. Artık akşamın ilerleyen saatlerinde 19:30-20:30 arası okul dersleri ve ödevlere ayrılmaktadır.

Genel olarak günlük planın yukarıda anlatıldığı şekilde seyrettiği örgün eğitimle hız programında hafta sonları da benzer bir program yürütülmektedir. Üç haftada bir hafta sonları öğrencilerin eve gönderildiği programda ev ödevi verilmemektedir. Mümkün merteye öğrencilerin dinlenmesine ilâveten ziyaret, bol uyku ve gezmeleri velilere önerilen programdır.

Yaz programında ise sıkıştırılmış bir kamp programı gözlenmektedir. Sabah saat 08:00 de dersler başlatılır ve öğlene kadar tenefüs aralıklarıyla birlikte devam eder. Öğlen öğrencilerin uyuması sağlanmakta ve sonrasında akşama kadar dersler devam etmektedir. Her akşam mevcut hocalar arasında nöbet sistemi uygulanarak bir öğreticinin öğrencilere vekâleti sağlanmaktadır. Yaz programında haftada bir gün okul derslerine ayrılarak mümkün merteye birinci dönemin dersleri önceden tamamlanmaya çalışılmaktadır. Yaz dönemlerinde resmiyet ve maddi durum elverdiği ölçüde kamp alanları kurs dışında ve mümkünse yaylalardan seçildiğinde başarının artması öğretmenlerin dikkat çektiği hususlardandır.

Trabzon'da örgün eğitimle hafızlık programının başarı düzeyinin diğer illere göre biraz daha düşük olması durumu öğrenci seçimiyle alakalandırılmaktadır. Trabzon'da fazlaca hafızlık Kur'ân kursunun olması öğrenci seçimini de zorlaştırmaktadır. Söz gelimi diğer illerde 1000 kişilik başvuru içerisinde 50 öğrenci seçilirken Trabzon'da 70- 75 öğrenci arasından 25 öğrenci seçilmektedir. Elbette bu durum Trabzon'un en çak hafız yetiştiren illerden olmasına imkân vermekle birlikte, mevcut kursların aralarında sosyal aktivite ve benzeri program zenginliğiyle kendilerini daha cazip hale getirmeleri için hayırdaki güzel bir yarışa girmelerine de sebep olmaktadır. Son dönemlerde işe açısından devlet desteğinin % 50, 60 civarında olması, kurumları rahatlatıcı etkisi ile beraber öğrencilerin mevcut konforlarına ilaveten eğitim kalitesini de arttırmaktadır. Lakin bu kurslar için hizmetli, aşçı gibi ihtiyaçları karşılamada yardımcı olacak elemanların olmayışı halen sorun olmaya devam etmektedir.

Yeşilyalı Mustafa İmamoğlu Kur'ân Kursu'nda örgün eğitimle birlikte hıfz çalışan öğrencilerin velilerinin üst düzey eğitim görmüş bireylerden oluşmasının öğrencileri bilinçlendirmede ve hıfz esnasında veliyi konunun dışında tutmamanın istifadesinde son derece katkısı olduğu öğrencilerin gözlemlerinden kaçmayan hususlardandır. Söz konusu kursa gelen öğrencilerin % 90'ının Trabzon'lu olduğu dikkat çeken diğer bir durumdur. Öğrenciler seçilirken hafızlığa ayrılacak kişi sayısının üç katı kursa alınmakta ve yüzüne eğitimi sırasında hem örgün eğitimi hem de hıfzı beraber götürebilecekler hafızlık için tespit edilmektedir.

Hafızlık takip komisyonunun merkez dışında Kur'ân Kursu öğrencisinden seçilmesi sebebiyle faaliyet gösterememesi nedeniyle öğrenciler kendi aralarında birbirlerinin öğrencilerini bazen dönüşümlü dinlemek bazen de test etmek yöntemiyle hafızlık tespit sınavına hazırlanmaktadır. Resmi düzenlemelerle örgün eğitimle hafızlık imkanı sonrası Trabzon'da kurslar mümkün mertebe kayıtlarında bulunan eski öğrencileri mezun edip verimin fazlalığı için örgün eğitimle hafızlığı tercihe yönelmişlerdir.⁸⁷

Burada bir ayrıntıya dikkat çekmek yerinde olacaktır. Trabzon'da yapılan toplantılar ve yetkililer tarafından hazırlanan raporlar örgün eğitimle birlikte hafızlık yaptırma görevinin Kur'ân Kursları dışında İmam Hatipler tarafından yürütülmesi bir takım sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorunların belki de en önemlisi hafızlığı yaptıracak, öğrencilerin başarılarında duracak ve en önemlisi derslerini dinleyecek öğrencilerin devlet tarafından bu iş için resmen atanmış kişiler olmaması ve söz konusu İmam Hatip liselerinin kendi inisiyatifleriyle belirledikleri hocaların bulunmasıdır.⁸⁸

2.2.3.2. Yatılı Kur'ân Kurslarında Hafızlık

Trabzon Kur'ân Kursları Türkiye Cumhuriyeti hafızlık tarihinde çok köklü geleneğe sahiptirler. Genel olarak Trabzon ilinde ve Türkiye'de hafızlık kursu öğrencileri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından belirlenmekte sadece yardımcıları konusunda kursların inisiyatifi bulunabilmektedir. Bu kurslarda hafız sınıfı okutan öğrencilerin hafız olmasına özenle dikkat edilmektedir. Diyanet'in sunduğu hizmet içi seminer kursları dışında bu hafız öğrencilerine ayrıca kurslar tarafından formasyon verilmemektedir. Resmi hocalar dışında fahri/ geçici hocalar görevlendirilmesi konusunda kurslar kendi mezun öğrencilerini tercih etmektedirler.

Yeni uygulama ile öğrenci yaş grubunun dokuzaya kadar inebilmesi kursların başarısı için son derece olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Öğrencilerin seçiminde okul bitimindeki yaz kursları avantaj olarak görülmektedir. Yazın başında kursa katılan öğrencilerden yaz kampı sonunda hıfz konusunda yetenekli olanlar seçilebilmektedir. Seçilen öğrencilerin azami üç yıl asgari bir yıl içinde hıfzı tamamlamaları planlanmaktadır. Başka bir ifadeyle öğrencilerin

⁸⁷ Bu bilgiler Yeşilyalı Mustafa İmamoğlu Kur'ân Kursu yöneticisi Ömer Erdoğan'ın verdiği bilgilerden oluşturulmuştur.

⁸⁸ Ömer Açar, Ahmet Bayraktar, Ali Cerrah, Ömer Erdoğan, Eray Eyüpoğlu, *Örgün Eğitimle Birlikte Kur'ân Kurslarında Hafızlık Eğitimi Sorunları ve Çözümleri*, (Trabzon: 2015).

kursa kayıt yaş aralığı 9- 10 civarında olmakla birlikte başlangıçtan itibaren yüzüne hariç üç yıllık eğitimi aşmamaya gayret gösterilmektedir. Genelde öğrenciler ilköğretim düzeyinde seçilmekte, imam hatip ve üstü talebeler daha önceki denemelerde görülen başarısızlık nedeni ile tercih edilmemektedir. Büyük öğrencilerin genelde uyum sorunu yaşadığı ve yaş ilerledikçe bu uyumsuzluğun ilerlediği vurgulanmaktadır.

Kurslarda yüzüne eğitimini tamamlayan öğrencilerden başarı seviyesi yüksek olanlar Kur'ân-ı Kerim okuma düzeylerine göre hafızlık hazırlık sınıfına alınmaktadırlar. Diğer bir deyişle seçilen öğrenciler yaz döneminde bir buçuk ay ezber testinden geçirildikten sonra başarılı olanlar sezon başında hafızlık sınıfına alınmaktadırlar. Hıfza çalışacak öğrencilerin hafızlık sınıfına geçmeden önce günde bir sayfayı ezberleyebilecek kaliteye ulaşması gerekmektedir. Bu durum da hazırlık sınıfında gerçekleşmektedir. Ayrıca hazırlık sınıfında Kur'ân diline aşina olmak önemli bir unsur kabul edilmektedir.

Hafızlık bölümüne geçtiklerinde ise önce ezberlenecek sayfa öğrenciden yüzüne olarak dinletmekte yanlılara dikkat çekildikten sonra ezber yapılmaktadır. Sabah saatlerinde çiğ sayfaların ezberine başlanırken öğlen saatlerine kadar bitmeleri hedeflenmektedir. Daha net ifadeyle sabah namazından sonra dün hazırlanmış dersler dinlendikten sonra en geç saat 10:00 civarında ham- çiğ sayfalar ezberlenmektedir. Bu sayfalar bittiğinde hoca tarafından dinlenilmekte ve hataları varsa düzeltilmektedir.

Ezber yöntemi olarak öğrenciler, bir sayfayı ezberlemeden önce yüzüne çalışıp hatalarını düzelterek okuyuşu serileştirmektedirler. Sonra sayfayı üçe bölerek 5'er satırlar halinde ezberlemekte ve akabinde bütün sayfayı birleştirmektedirler. Öğrencilerin sayfayı ezberleme süreleri ortalama bir saat iken bazıları için iki saati bulabilmektedir. Buna mukabil yarım saatte ezberleyenler de mevcuttur. Öğrenciler, bu gün ezberledikleri sayfaları ders olarak sunamamaktadırlar. Bu sayfaların sunulabilmesi için üzerinden 24 saatin geçmesi gerekmektedir.

Öğrenciler klasik sistem dâhilinde ezber yapmaktadırlar. Yani hıfza her cüzün son sayfasından başlanmakta, bu şekilde otuz cüz tamamlandığında tekrar birinci cüzün sonuna dönülmekte ve her dönüşte yeni ezberler eski ezberlerle birlikte götürülmektedir. Öğrencilerin bir sayfayı ezberleme ortalaması görüştüğümüz kurslar çerçevesinde ortalama bir saattir. Ezber yapılan sayfalar, genelde ayet ayet birbirine eklenerek yapılır ve sonrasında sayfa bütünleştirilir. Trabzon ilinde bulunan Kur'ân Kursu öğrencilerinden geçmiş yıllarda hafızlık yarışmalarına katılıp Türkiye derecesi alanlar bulunmaktadır.

Öğrenciler ayda bir kez iki veya üç gün süreyle izin kullanmakta ancak ihtiyaca göre sınıf hocasının izni dâhilinde ev iznine de gönderilebilmektedirler. Lakin uzak bölgelerden gelen öğrenciler dönemde bir kez evlerine gidebilmektedirler. Ev ödevi olarak kursta öğrenilen ahlakî eğitimin evde ve buldukları her ortamda sergilenmesi öğreticilerin öğrencilerden beklentileri arasındadır. Yatılı kurs eğitiminin hıfzın tamamlanmasına zaman olarak % 50 civarında katkıda bulunduğu belirtilmektedir. Yine öğrencilerin eğitimine olumlu yansıdığı için kurs ve aile iletişim içerisinde. Öğrencilerin velileri ile iletişim telefon ile sağlanmakta gerektiğinde veli kursa davet edilmektedir. Bunun dışında veli toplantıları da yapılmaktadır.

Öğrencilerin hafızlık sürelerinin uzamasının temel sebebi, talebelerin ilgisiz ve takipsiz bırakılması olarak görülmektedir. Yıllık izinler dışında öğreticiler öğrencilerini yakın takipte olmaları durumunda bu sorunun büyük oranda çözülebileceği düşünülmektedir. Hafızlık sürecinde zaman zaman sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Öğrencilerin sürekli kontrol altında olmaları, toplumla ilişkilerinin fazla olmaması bunlardan bazılarıdır. Bu gibi durumlarda öğretici çözüm bulmak ve öğrencinin normale dönmesi için gerekli koşulları ayarlamayı amaçlamaktadır.

Öğrencinin kendi psikolojisi açısından hafızlık süresinin uzaması durumuna bakarsak aslında hafız olmak isteyen öğrenci neden farklı yollara başvurarak kendi içinde tutarsızlık arz etmektedir? Bu davranışların temel sebebi nedir? Burada sebebin tek bir şeye bağlanması çok zor olabilir. Ailevi problemler, daha önceki öğrenim tecrübeleri öğrenciyi hafızlık yapacağı zaman karşılaşacağı sorunlara hazırlanamamaktadır. Hayat sürecinde edindiği alışkanlıklar öğrencinin hafızlık sürecini zorlaştırmaktadır. Ailenin kendi sorunlarından öğrenciyi bahsetmeleri ders kalitesini düşürmektedir. Maddi problemler de öğrencinin verimliliğini etkilemektedir. Bu durumlarda bütün sorumluluk öğreticiye düşmektedir.

Hafızlık müessesesinin resmi ve mesleki açıdan popüler olma yönünde ilerlemesi kurslar için oldukça olumlu bir durumdur. Kesintisiz eğitimle birlikte inkitaya uğrayan hafızlık, resmi engellerin kalması sonrasında toplum nazarında da tekrar eski itibarını kazanmaktadır. Genel olarak belirtecek olursak Türkiye Cumhuriyeti'nde hafız olmanın avantajı oldukça fazladır. Son yıllarda Diyanet'in yaptığı açılımlarla hafız olan öğrenciler İmam Hatip Lisesi mezunu iseler memurluk sınavından alacakları düşük bir puanla bile göreve başlayabiliyorlar. Diğer arkadaşlarına oranla oldukça şanslı görünmektedirler.

Öğrenciler hafız olmak üzere buraya geldiklerinde ailelerin teşviki oldukça fazladır. Bu teşvikteki unsurlardan birisinin gelecekte kolay görev alabilmesinin payı da küçümsenemeyecek derecededir.

Bu gün Türkiye'de öğrencilere Kur'ân kültürü verilmeden hafız yetiştirilmesinden şikâyet eden öğretmenler bunun daha sistematik yapılmasını önermektedir. Toplum genelinde bu kültürün yaygın olmadığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla yatılı kalmayan öğrencilerin kurs ortamından uzaklaştıklarında farklı aktivitelerle zaman geçirmeleri sosyal ortamın hafızlığa çalışan kursiyerler için uygun olmadığını göstermektedir. Hafızlık esnasında talebeler için resmi engeller sebebiyle seyrek aralıklarla gezi programlarına götürülmektedir. Bunun dışında kursun içerisinde öğrenciler ders saatleri dışında halı sahada top oynamak, gezi ve piknik gibi aktiviteler yapabilme şartlarına sahiptir.

Çoğunluğu yatılı olan kursiyerler arasında gündüzlüler de bulunabilmektedir. Otokontrol konusunda sıkıntı yaşamayan öğrencilerin gündüzlü olarak hıfza devam etmesi mümkündür. Ancak çalışma alanının yetersizliğinden çevresel etkilere kadar pek çok sorunla baş etmesi gerekebilir. Yatılı öğrencilerin avantajları belli bir program dâhilinde, öğreticinin gözetiminde ve rehberliğinde hıfzına devam etmesidir. Ayrıca ailevi ve çevresel koşulların olumsuz etkilemesinden de uzak kalmaktadır. Ancak sürekli aynı ortamda bulunmak yatılı eğitim görmesinin olumsuz yanlarından sayılabilir. Çünkü bu durum öğrencide bir süre sonra bıkkınlığa neden olmaktadır.

Kurslarda genel olarak bir öğreticiye on civarında öğrenci düşmektedir. Zaman zaman ve bazı kurslarda öğrenciler için dinî ve kişisel gelişim içerikli seminerler düzenlenmekte, ödül gezileri, yemekler, düzenli olarak haftada bir sportif faaliyetler, kültür, kompozisyon, şiir ve hadis alanında yarışmalar ve piknikler gibi etkinlikler düzenlenmektedir.

Lise öğrencilerin hafızlık esnasında karşılaştıkları en temel problemin ergenlik ile gelen sorunlar olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında dini ve manevî alt yapılarının Kur'ân'ı ezberleme esnasında göstermeleri gereken sabır ve metanet için yeterli olmadığı vurgulanmaktadır. Aile baskısı, ideal yoksunluğu, hayatın rutinliği ve sonradan hıfzı unutma korkusu gibi etkenler de ilave sorunlar olarak sayılabilir.

Söz konusu problemleri çözme konusunda tam bir başarıdan bahsedilemeyeceğine dikkat çekilirken hafızlık yaşının ergenlik öncesine çekilmesinin birçok sorunu ortadan kaldıracağına

inanılmaktadır. Hıfz süresinin kısalmasının da ciddi bir çözüm olacağı düşüncesiyle bu konuda çalışmalara devam edilmektedir.

Kursların yatılı olması, öğrenci potansiyelinin yüksek olması, fiziki şartlarının olumluluğu, hafızlık çalıştıran ve diğer eğitmenlerin koordineli çalışmaları, rehberlik servisinin bulunması, eğitim alanında çeşitli alternatifler sunabilme imkânının olması ve tecrübeli kadrosu ile hizmet sunması Trabzon'a ait bazı kursların farkları olarak görülmektedir.

Hafızlık programı ve uygulaması açısından kız Kur'ân kursları ile ayrıntılar dışında ciddi farklar bulunmamaktadır. Kız Kur'ân Kurslarında öğrencilerin bayan olması ve ailevi sorumluluklarının olması hasebiyle dersler sabah sekizde resmen başlamaktadır. Ancak öğrenciler sabah namazından itibaren çalışmalarını yapmaktadırlar. Resmi saatten itibaren üç saat içerisinde dersler bitirilip çığ sayfalar dinlenilmeye çalışılır. Ancak resmi saatin bitimiyle hocalar derse son vermez ikinci saatlerine kadar devam ederler. Sonrasında dinlenme saatleri bulunmaktadır.⁸⁹

Kaynakça

- Albayrak, Halis, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1998).
- Arabacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, (Konya: Konya Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, 1998).
- Birişik, Abdülhamid, “Kur'ân”, *DİA*, (Ankara: 2002).
- Bozkurt, Nebi, “Dârülkurrâ”, c. VIII, s. 544; “Hafız”, c. XV, s. 76.
- Çaylı, Fatih Ahmet, *Kur'ân Kursu Öğreticilerine Göre Hafızlık Öğretimi ve Problemleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Isparta 2005).
- Demirci, Mustafa, *Kur'ân Tarihi*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1997).
- Draz, M. Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, çev. Suat Yıldırım, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1985).
- Ekşioğlu, İlyas, *Asr-ı Saadette Kur'ân Öğretimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul tsz.)
- el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmâ'uz-Zevâid ve Menbaü'l-Fevâid*, bsk. 2, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967).
- el-Kevserî, el-Hasan b. Ali Zâhid, *Makalatü'l-Kevserî*, (Kâhire: Matbaatü'l-Envâr, 1372).
- Elmalılı, Mehmed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Çelik-Şura Yayınları, tsz.)
- Er, Hamit, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999).
- er-Râzî, Ömer b. Hüseyin et-Taberistanî, *Mefatihü'l-Gayb*, I-XXIII, Çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Akçağ Yayınları, Ankara ts.
- ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Erat, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985).
- ez-Zurkanî, Muhammed Abdul Azim, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dârü'l-Mağrife, 1999).
- Göksoy, İsmail Hakkı, “Nehdatü'l-Ulemâ”, *DİA*, (İstanbul: 2006).
- .....“Muhammediyye”, *DİA*, İstanbul 2006.
- Hamidullah, Muhammed, *İslama Giriş*, çev. Cemal Aydın, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996).
- .....*Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2000).
- İbn Ebî Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Kitâbu'l-Mesâhif*, nşr. Arthur Jeffery, (Kahire: Matbaatü'r-Rahmaniyye, 1936/ 1355).
- İbn Kesîr, Ömer b. Kesîr b. Dav', *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, tsz.)
- Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2001.
- Kılınç, Emin, “Klasik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Dârülhuffâzları (XVII. Yüzyıl)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, sy. 7, s. 18-43, (2008).

89 Bu bilgiler Şeyhu'l-Kurrâ Hafız Ali Haydar Özak Ve Hafız Murat Köseoğlu hoca efendilerin talim, tecvit ve meharic-i hurûf açısından sistemlerini devam ettiren Trabzon Ortahisar Merkez Kur'ân Kursu yöneticisi Ömer Açar; Yeşilyalı ve Çiçekli Kur'ân Kursları adına Yeşilyalı Mustafa İmamoğlu Kur'ân Kursu öğreticisi Ömer Erdoğanoğlu; Of İlçesi Cuma Pazarı Kur'ân Kursu, Dernekpazarı Kur'ân Kursu ve Erenköy Kız Kur'ân Kursu adına Orhan Şahin'in verdiği bilgilerden derlenmiştir.

- Köşklü, Zerrin, “Vakfiyelere Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Dârülkurrâları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 14, (Erzurum: 2000).
- Müslim, Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahih-u Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992).
- Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, (Kahire: 1964).
- Özcan, Tahsin, “Osmanlılar”, *DİA*, (İstanbul: 2007), XXXIII, 539.
- Özsoy, Ömer, *Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2002).
- Tekineş, Ayhan, *Cibril'in (a.s.) Son Dersi: Arza-i Ahira (Kur'ân'ın Mucizevi Korunması)*, (İzmir: Yeni Ümit Kitaplığı-3, 2004).
- Temel, Nihat, *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtida*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2001).
- Watt, Montgomery W., *Kur'ân'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000).
- Yaşar Hüseyin Hüsameddin Abdî-zâde, (1358/1939), *Amasya Tarihi*, Sadeleşirenler, Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, (Ankara: Amasya Belediyesi, 1986).
- Yıldırım, Selahattin, *Kur'ân Eğitimi Açısından Şehzade Selim'in Tire'deki Vakfiyesi*, (İstanbul: Dûrulahadis Yayınları, 2004).
- ....., *Vakıfnâme-i Şehzâde-i Civânbaht Hazret-i Sultân Selim (III. Selim Vakfiyesi)*, (İstanbul: Ekrem Matbaası, 2004).
- Yıldız, İlhan, “Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1998/2).

TRABZON'DA DİN VE EĞİTİM: EĞİTİM AYGITI OLARAK EVLERİN FONKSİYONU

Ahmet OKUTAN*

Giriş

Eğitim, şekil vermenin, bilgilendirmenin ve erdem kazandırmanın genel adıdır. Genel anlamdaki eğitimin içinde yer alan “din eğitiminin” de insanda kaliteyi elde etmede önemli bir fonksiyona sahip olduğu elbette ki inkâr edilemez.

İnsanın beynini doyurmak, gönlünü tatmine ulaştırmak ve kişiliği arındırmak/nefsi tezkiye anlamına gelen dini eğitim, aslında insanın gelişmesini engelleyen her şeyi ortadan kaldırma gücüne de sahiptir. Bütün peygamberlerin, o arada bizim Peygamberimiz, Efendimiz Aleyhisselatü vesselamın da gönderilmesinin asıl amacı, öğretme ve eğitime/eğitim-öğretim olduğu gibi, insanlık tarihinde ilk eğitim ve öğretimin de ilahi kelamla başladığı herkesçe bilinen gerçektir. Yani, peygamberlerin asıl görevi, insanlara ilahi kelamı okuyup/okutup ulaştırmak, onları ruhen arındırmak ve onlara kitabı/okuma, yazma, düşünme ve hikmeti öğretmektir.¹

Ünlü Müslüman düşünür İmam Gazâlî, eğitim ve öğretimle elde edilen ilmin/bilginin gücünü, insanın iyilik ve ihsan sahibi olmasında ve sözlerde doğru ile yalanı, inançlarda hak ile bâtılı, işlerde de güzel ile çirkini kolaylıkla ayırt edebilmesinde görmektedir. Ayrıca o, eğitim-öğretim sayesinde elde edilen böyle bir ayrıcalıktan doğan sonuca da “hikmet” demektedir.² Hemen ifade edelim ki, “hikmet” bilinenden bilinmeyi üretmektir. Zira Allah Teâla, bu yeteneği, yani bilinenden bilinmeyi üretme yeteneğini yaratıklar içinde sadece insana bahşetmiştir. Ayrıca Allah, insana bizzat rehberlik de etmektedir. Çünkü Allah'ın insana bahşettiği akıl, hidayet-i amme/genel yol gösterici, gönderdiği Kitab/Kur'an da hidayet-i hasse/özel yol göstericidir. Nitekim Allah Teâla “(Allah) dilediğine hikmet/isabetli hüküm verme yeteneği bağışlar ve her kime hikmet bağışlanmışsa doğrusu ona en büyük servet verilmiş demektir. Ama derin kavrayış sahiplerinden başkası bunu düşünüp kavrayamaz/anlayamaz”³ buyurarak “hikmet”e özel bir vurgu yapmaktadır. Buna göre hikmet, basiret/ileri görüşlülük ve akıllılık olup ihtiyari fiil ve davranışlarda doğruyu yanlıştan ayıran ve insanın kurtuluşuna zemin hazırlayan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. M. Esed'e göre hikmet, “kişiyi kötülükten yahut cahilce davranmaktan alıkoyan şeydir”⁴. “İşte bütün bunlar/bu anlatılanlar (Ey

* Emekli Mushafları İnceleme Kurulu Başkanı.

1 Bakara, 2/151; Cuma, 62/2.

2 Ebu Hamid Gazali, İhya-u- Ulum-ud-din, çev. A. Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, tsz, C. 3), s. 52.

3 Bakara, 2/269.

4 Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002), s. 567-568.

Peygamber!) Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir/doğru ile eğrinin neden ibaret olduğuna dair sana ulaştırdığı bilgilerdendir...⁵ ayeti de hikmet kavramına açıklık getirmektedir.

İlahi kelamın esaslarından biri olan eğitim-öğretimin, etkin birisi/peygamber veya din adamı olmadan gerçekleşmesi elbette düşünülemez. Nitekim Allah Teâla da böyle bir görevde peygamberlerden başka din/ilim adamlarını da öncü konumda sunmakta ve şöyle buyurmaktadır: *“Onların çoğunun günahta, saldırganlıkta ve haramilikte/haram yemekte yarıştıklarını görürsün, (bu) yaptıkları ne fena bir şeydir. Onların din adamları ve hahamları, onları günahkârca düşüncelerden ve haram yemekten alıkoysalardı ya? İşledikleri/ortaya koydukları tavır ne kadar da kötüdür”*.⁶

Bu ayetlerden anlıyoruz ki, din adamları gelişmenin, değişimin, arınmanın ve kalitenin başlıca unsurlarıdır. İnsanları helakten kurtaracak yegâne çarenin, vaaz ve nasihat olduğu da bizzat Kur'an'ın beyanları arasında yer almaktadır. Nitekim Allah Teâla Kaf suresinde: *“... Sen (Ey Peygamber!) Benim tehdidimden/uyarımdan korkabileceklere bu Kur'an aracılığıyla hatırlatmada bulun/onunla öğüt ver”*⁷ buyururken En'am suresinde de şöyle ferman etmektedir: *“(Ey Peygamber!) Dünya hayatının rahatına dalarak eğlenceyi ve geçici zevkleri dinleri haline getiren kimseleri kendi hallerine bırak/onlara aldırma; Ancak onlara Kur'an'la öğüt ver/şu hatırlatmayı yap ki, her insan yaptığı yanlışlıklar/ve haksızlıklar sebebiyle (ahirette) rehin tutulacak ve kendisini Allah'a karşı koruyacak ve koruyup kollayacak hiç kimse olmayacaktır. Üstelik azaptan kurtulmak için dünyada sahip olunabilecek bütün kazanımları/servetleri fidye/kurtuluş akçesi olarak vermeye kalksalar dahi kabul edilmeyecektir. İşte böyleleridir işledikleri günahlar sebebiyle helake ve azaba sürüklenmeyi hak edenler...”*⁸ Araf suresinin 181. ayetinde de: *“Yarattıklarımız arasında (başkalarına) doğru yolu gösteren ve onun ışığında adaletle davranan insanlar da vardır”* buyrulmaktadır.

İslam, hukukla ahlaki birlikte mütalaa ettiği gibi⁹ eğitimle ahlaki da birlikte mütalaa etmektedir.¹⁰ Çünkü bilgi ahlaka dönüşünce haşyet¹¹ ahlsız kalınca da vahşet üretir.¹²

Bütün bunlar bize eğitim ve öğretimin merkezinde Kur'an'ın yer aldığını hatırlatmakta ve onsuz elde edilecek bilgiden hayır çıkmayacağını ihtar etmektedir. Yani, Kur'an'sız ne eğitimden ne de din eğitiminden bahsetme imkânı vardır. Çünkü Kur'an'ın bir adı da hatırlatan, ders veren, öğütte bulunan anlamında “Zikr” dir. Bunun içindir ki, Allah Teâla, sağlam bilginin elde edilebilmesi için Zikr ehline, yani Kitab'ı/Kur'an'ı bilenlere başvurmayı emretmektedir.¹³ Bu ilahi beyan da Kur'an'ı bir bilen, anlayan ve kavrayan kimsenin önünde oturup öğrenmeyi esas almaktadır. Hemen belirtmekte fayda vardır ki, Hz. Peygamber de dâhil olmak üzere herkes/bütün insanlık bu Kur'an'la ilişkisinden ve ona yaklaşımından sorumludur.¹⁴ Bu gerçekten hareketle Kur'an'sız bir hayatın mükemmelliğinden bahsetme imkânı olmadığını söylemek mümkündür.

Allah Teâla, Enbiya suresinin 10. ayetinde de şöyle buyurmaktadır: *“(Ey bütün insanlar!) Gerçek şu ki, size akılda tutmanız gereken her şeyi kapsayan ilahi bir mesaj/Kitab indirdik, (buna rağmen) aklınızı yine de kullanmayacak mısınız?”*

5 İsra, 17/39.

6 Maide, 5/62-63.

7 Kaf, 50/45.

8 En'am, 6/70.

9 Nahl, 16/90.

10 Casiye, 45/23.

11 Fatır, 35/28.

12 Casiye, 45/23.

13 Enbiya, 21/7; Nahl, 16/43.

14 Zuhruf, 43/44.

Ünlü dil bilgini Ragıb'ın ifadesiyle “Zıkr” bir şeyin zihinde tutulması, aynı zamanda kişinin kendisiyle anıldığı, hatırlandığı/övuüdüğü şey, bir başka deyişle “şeref” yahut “itibar” anlamına gelmektedir. Bu, aynı zamanda Kur'an'da vaz'olunan manevi ve toplumsal yükümlülüklerle uymakla insanın kazanacağı onur ve mutluluğa ilişkin dolaylı bir ima da taşımaktadır.¹⁵

Yine Allah Teala'nın beyanıyla hatırlatalım ki, “*Kur'an, öğretilerin/anlatımların en güzelidir*”.¹⁶

“Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları” adlı kitabın yazarı Cevdet Said şöyle bir tespitte bulunuyor: “Eğer biz Müslümanlar, imana hizmet için bilimden nasıl yararlanacağımızı bilebilseydik bundan sağlayacağımız yararların tutup “İslam, ilim dinidir” gibi oyalayıcı sloganlarla yetinmekten çok daha fazla olacağını anlardık”.¹⁷ Cevdet Sait şunu da ekliyor: “Bir toplumda insanın amacı, İslami bir hayatın ikamesini sağlamak, aracı ise elinin ve fikrinin ulaşabileceği her şeydir”.¹⁸

Yeryüzünde ilk örgün eğitimin Kur'an'la başladığı herkesin malumudur. Zira tarihi kayıtlara göre ilk bilinen örgün eğitim faaliyeti Hz. Peygamber'in mescidinin bitişğinde bulunan “Ehli Suffa”daki eğitim faaliyetidir. Mescid-i Nebi'de yazı ve Kur'an öğretimiyle başlayan okullaşma, sonraki devirlerde gelişerek Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam ve benzeri uzmanlık sahalarına uzanmış, sonuçta da “Dar'ul-Hikme” ve “Nizamiye Medreseleri” ne ulaşmıştır ki, Batıda Nizamiye Medreselerinin başlangıcından tam 600 sene sonra kurumsal olarak eğitime geçilmiştir. Bu da Kur'an'ın ne kadar eğitim ve bilim ağırlıklı olduğunun bir göstergesi olsa gerektir.

Eğitim ve Öğretimde Evin Önemi

Bilinen bir husustur ki, yeryüzünün ilk evi, bir eğitim ve ibadet mekanı olarak Allah Teala'nın kutsadığı Ka'be'dir. Bu ev, değeri itibarıyla Allah'a nispet edilmiş ve “Beytullah/Allah'ın evi” adını almıştır ki, bereketli, yani herkese hayır getiren bir ev olduğu gibi bütün alemler/insanlık için de bir rehberlik kaynağı/eğitim-öğretim merkezidir.¹⁹ Buna göre ilk eğitimin bir mabette/Ka'be'de başlamış olması kadar, bu eğitimin ilahi kelamla başlaması da ayrı bir gerçekliktir. Bu da bize, ev olarak bilinen her mekanın Allah'ın Kelamı ile bir ilişki içinde olmasının gerekliliğini hatırlatır. Nitekim İslam'ın ilk günlerinde o çok zor şartlarda ilk iman etmiş gençlerden biri olan Erkam, evini Hz. Peygamberin emrine verdi. O da “Darülerkam” diye anılacak olan bu evi tebliğ faaliyeti için elverişli bulduğundan onu eğitim ve öğretim merkezi haline getirmiştir ki, kutlu davetin ilk yıllarında birçok insan Kur'an'ı ilk kez bu evde dinledi, kavradı ve Allah'a bağlandı.²⁰

Evin ilahi düsturları öğrenmede önemli bir unsur olması, eğitimin o ev sakinleriyle başlamasını da zorunlu kılar. Nitekim Hz. Peygambere göre kişinin ailesiyle geçirdiği zaman boşa harcanmış sayılmaz.²¹ Yine Hz. Peygamber, insanlara bildiğini anlatacağı ilk insanların aile bireyleri olduğunu telkin etmiş ve dini öğrenmek için kendisine gelen heyetlere “*Şimdi, ailenize dönün ve bildiklerinizi/öğrendiklerinizi onlara öğretin*” buyurduğu gibi, kendisi de aile bireylerini eğitmeye ve onlara öğretmeye hep özen göstermiştir. Onun bu yönünden en

15 Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 647.

16 Zümer, 39/23.

17 Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1984), s. 22.

18 Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s. 23.

19 Ali İmran, 3/96.

20 Ahmet Önkal, *Erkam b. Ebul-Erkam*, (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, C. 11), s. 305.

21 İbn Hanbel, Müsned, 3/260.

fazla yararlanan da eşi Hz. Aişe olmuştur.²² Hiç şüphe yok ki, Hz. Peygamberin bütün bu uygulamalarına kaynaklık eden de Kur'an'ın kendisidir. Zira Kur'an o'na ve o'nun şahsında herkese şu emirleri vermektedir: “(Ey Peygamber!) En yakınlarından başlayarak erişebildiğin herkesi uyar”²³. “(Ey Peygamber!) Yakınlarına da salatu/namaz kılmayı emret ve sen de bunda devamlı ve sebatkâr ol...”²⁴

Bu ilahi beyanlar ihtar etmektedir ki, her insan, erişebildiği herkese İslam'ı duyurmak, güzel bir sunumda bulunmak²⁵ ve bu konuda rehberlik etmekle yükümlüdür. Ancak, bu çeşit bir faaliyete insanın önce kendisine en yakın olan kimselerden ve özellikle de kendi sorumluluğu altında bulunanlardan, yani ailesinden başlaması önem arz eder.

İnsan gerçek kimliğini ancak evinde ve ailesinin içinde kazanır. Davranışları beğenilmeyen kimseleri toplumun “Aile terbiyesinden yoksun” olarak tanımlaması işte bu gerçeğin ifadesidir. Hz. Peygamber de zaten ilk vahyi aldıktan sonra onu önce evinde açıklamış ve aile bireylerine duyurup tebliğ etmiştir. Çünkü Allah Teâla'nın beyanına göre “Gerçekten hüsrana/ziyana uğrayanlar, Kıyamet Günü için hem kendilerini hem de aile bireylerini zarar ve ziyana uğratanlardır”²⁶. Bu gerçekten hareketle diyebiliriz ki, eğitim-öğretimde ailenin öncelenmesi zorunludur. Kur'an'ın bizlere örnek olarak sunduğu Hz. Lokman ile oğlu arasındaki eğitim-öğretim şekli, hem usul hem de esasları bakımından başlı başına bir düsturlar yumağı olduğunu da unutmamak gerekir.²⁷

Hz. Peygambere “En yakınlarından başlayarak erişebildiğin herkesi uyar”²⁸ emri nazil olur olmaz O, başta biricik kızı Hz. Fatıma ve sevgili halası Hz. Safiye olmak üzere bütün yakınlarını çağırılmış ve onlara ahiret için hazırlıklı olmaları ve o gün için hiçbir şekilde kendisine güvenmemeleri hususunda uyarılarda bulunmuştur.²⁹

“Hiçbir anne-baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha değerli bir hediye veremez/ ondan güzel bir şey miras bırakmış olamaz”³⁰. “Beni Rabbim terbiye etti ve ne güzel terbiye etti”³¹ buyuran Hz. Peygamberin evi de erkek-kadın herkes için ilim tahsil edilen bir hane durumundaydı. Ayrıca Hz. Peygamber, eğitimin pratik uygulamasına konuşma yaşındaki çocuğa Kur'an'dan ayetler ezberleterek başlardı. İlk öğretilmesi gereken şeyin “din” olduğunu beyan buyuran Hz. Peygamber, akıl ve muhakeme ile eğitimin, temyiz yaşından itibaren ele alınmasına özellikle vurgu yapmıştır.³² “Herkes ailesinin çobanı/sorumlusudur”³³ buyururken de Hz. Peygamber anne ve babaya öğreticilik misyonu yüklemiştir. Tahrim suresi 6. ayet de bu anlamda anne-babaya yükümlülük getirmektedir. Ayrıca, Taha 132, Enfal 28, Munafikun 9, Teğabun 14, ve İbrahim 40. ayetleri de anne-babanın, çocuğunun her türlü eğitimiyle ilgilenmesini şart koşmaktadır.

Hz. Peygamber sofrada bile çocuk eğitimine ara vermemiş, her vesile ile bu eğitime devam etmiştir. Nitekim sevgili eşleri Hz. Ümmi Seleme'nin bir önceki eşinden olan oğlu Ömer'e bir yemek esnasında “Ey oğul! Başlarken besmele çek, yemeği sağ elinle ve hep önünden ye”³⁴ buyurması, Hz. Peygamberin, uygulamalı eğitime ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

22 İbn Hanbel, Müsned, 3/260.

23 Şuara, 26/214.

24 Taha, 20/132.

25 Nahl,16/125.

26 Zümer,39/15.

27 Lokman, 31/13-19.

28 Şuara, 26/214.

29 Müslim, İman.

30 Tirmizi, Birr.

31 Camiussağır, 1/14.

32 Ebu Davut, Salat.

33 Buhari, Cuma.

34 Buhari, Et'ime.

Hız. Peygamberin, evlendikten sonra bile her sabah namaza giderken kızı Hz. Fatıma'yı Hz. Ali ile birlikte uyandırıp sabah namazına kalkmalarını sağlaması da³⁵ başlı başına bir örneklik olup evli de olsa çocuğun, özellikle dini eğitimi ile ilgilenilmesinin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bundan da anlaşılıyor ki, çocuğun inançsız olarak yetişmesine aldırmayan anne-babalar büyük bir günah işlemektedirler. Bizim medeni kanunumuz da (Madde,341) anne-babanın, çocuğunu dinsiz olarak yetiştirmesi veya ona din aleyhinde telkinde bulunmasını yasaklar. Yani, böyle bir davranış kanunen suç, dinen günahdır. Bu günah insanlık suçu olarak da değerlendirilebilir. Çünkü inanç yoksunu sapkın kimseler bütün toplumlar/insanlık için büyük birer musibettir. Ayrıca böyle bir ihmal, Allah'ın insana bahsettiği kutsal bir emanete ihanette bulunmak demektir ki, dinimizde emanete ihanet de başlı başına bir günahdır. Böyle bir günahı işlemek, insanlık için olmazsa olmazlardan olan hayırhahlık, alicenaplık, içtenlik, empati, dayanışma, karşılıklı sevgi ve saygı gibi hususların meydana gelmesini engellediği gibi, helal ve haram sınırlarını tanımayan, hak-hukuk bilmez ve maddi çıkarları her şeyden üstün tutan insanların meydan bulmasına da sebep teşkil eder. Bu, aynı zamanda milli yapıyı kökünden sarsmak, geleceği tehlikeye sokmak ve insanların soysuzlaşmasına neden olmak demektir. İslam, aşağı yaratıklar seviyesine düşmekten koruduğu insanın beden ve zihnen geliştirilip eğitilmesine önem verdiği gibi ruhen-manen ve ahlaken de eğitilip geliştirilmesini ihmal etmeye asla müsaade etmez. Manevi değerlerden yoksun kalmış bir toplum, çürümüşlüğü hızlandırmaktan başka bir işe yaramaz. Bu bakımdan dini terbiye/eğitimin ihmali insanlık ufkunun kararması anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Eğitim-öğretimin dinen önemli sayılmasının nedeni de bu olsa gerektir.

Evlerden başka, Hz. Peygamberin eğitim-öğretiminde camilerin de önemli bir yer tuttuğunu biliyoruz. Nitekim Hz. Peygamber döneminde Medine'de 9 cami faaliyetliydi. Her bir cami aynı zamanda okul vazifesi de görmekteydi. Bu camilerin çevrelerinde oturanlar, çocuklarını öğrenim görmek için bu camilere gönderirlerdi. Hz. Peygamber, bazen Kuba Mescidine giderek buradaki eğitim-öğretim faaliyetlerini bizzat denetler ve Müslümanlara rehberlikte bulunurdu. Bunlara ilaveten Hz. Peygamber, insanlara komşularından da öğrenmelerini devamlı olarak tavsiye ederdi.³⁶

Cevdet Said şunları kaydediyor: “Anne ve baba, inancın kökleşmesinde önemli bir rol oynar. Çocuk bu inanca ait yansıma ve uygulamaları görerek kavram ve değerleri yavaş yavaş içselleştirir. Anne-baba ve toplumun kendisine ayrıca söz ile telkin etmediği birçok şeyi iyi mi kötü mü bilmeden kendince keşfeder ve benimseyerek alır. Kendisine yapılan telkinler de ergen yaşlara geldiğinde davranışlarına iradesi dışında etkide bulunur. Özellikle düşünmenin kolay olmadığı ya da karar vermenin zor olduğu yahut da bir seçim yapmak gerektiği müşkül anlarda bu husus kendini daha çok gösterir.”³⁷

“Allah beni bir muallim/öğretici olarak gönderdi”³⁸ buyuran Hz. Peygamber, o'na uyanların o'nu bu yönüyle de örnek alması gerektiğine vurgu yapmak istemiştir. Zira O herkese “Tek bir ayet bile olsa mesajlarımı insanlara iletin/duyurun”³⁹ diye ferman etmektedir. İşte bütün bunlar, her evin bir eğitim ve öğretim mekânı olmasını zorunlu hale getirmektedir. Louis Althusser' in ifadesiyle söylersek “Aile, Devlete ait aygıtlardan ayrı olarak başka işlevleri de yerine getirir. Emek gücünün yeniden üretimine katılır. Üretim tarzlarına göre üretim ve tüketim aynıdır”.⁴⁰ Bu, aynı zamanda Devlet okulları dışında ailenin eğitime katkısının olduğunu veya olması gerektiğini de gösterir. Yani, aile hiçbir konuda yok sayılamaz.

35 İbn Hanbel, Müsned, 3/259.

36 Alparslan Açıkgenç, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2006), s. 52.

37 Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, s. 95.

38 İbn Mace, Mukaddime, 225.

39 Buhari, Enbiya.

40 Althusser Louis, *İdeoloji ve Devletin Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2014), s. 50.

Kur'an'da "ev"e önemli bir misyon yüklendiğini de görmekteyiz. Zira şöyle buyrulmaktadır: "İçlerinde (yalnız) kendi ismi anılsın diye Allah'ın yükseltmelerine izin verdiği evlerde O'nun kudret ve yüceliğini sabah-akşam/sürekli, her daim dile getiren (öyle) kimseler (vardır ki,) bunları ne ticaret, ne de kazanma hırsı Allah'ı anmaktan, namaza devamlı ve duyarlı olmaktan, arınmak için vermesi gerekeni/zekatı vermekten alıkoyabilir. Böyleleri kalplerin ve gözlerin dehşet içinde döneceği/yerlerinden fırlayacağı gün olan Kıyamet gününden korkarlar. (Ancak böyleleri) Allah'ın, kendilerini yapıp-ettiklerinin en iyisi ve en güzeliyle ödüllendireceğini ve onlara lütuf ve cömertliğinden,(hak ettiklerinden de) fazlasını vereceğini (umabilirler). Zira dilediğine hesapsız rızık bahşeden (yalnızca) Allah'tır".⁴¹

Bu ayetlerin yorumunda Mevdudi şunları kaydetmektedir: "Bazı müfessirler evleri, mescitler, "yükseltmeyi" de "Mescitler yapma" ve onlara saygı duyma şeklinde yorumlamışlardır. Bazıları da evleri, müminlerin evleri, yükseltmeyi de, manevi-ahlaki statülerinin yükseltilmesi olarak tefsir etmişlerdir. "İçlerinde isminin anılması" ifadesi mescitlere işaret ediyor ve ilk yorumu destekler görünüyorsa da, daha derin bir bakış açısıyla bakarsak ikinci yorumu da aynı şekilde desteklediğini görürüz. Çünkü ilahi kanun, ibadetleri/dini ritüelleri ancak bir din adamının önderliğinde ifa edilen ruhbanlı dinlerde olduğu gibi yalnızca mescitlere hasretmez. İslam'da her ev mescit gibi bir ibadet yeridir ve her insan kendisinin ruhbanıdır. Ayrıca bu sure/Nur suresi ev hayatına asalet ve kutsallık katan hükümler içerdiği için de ilk yorumu reddedici hiçbir neden bulunmamakla birlikte, ikinci yorumun metne daha uygun düştüğünü söyleyebiliriz. Burada hem mescitlerin hem de müminlerin evlerinin kast edildiğini söylemekte hiçbir sakınca yoktur".⁴²

Trabzon Genelinde "Evin" Fonksiyonları

Kesin olan bir gerçek vardır ki, evler fonksiyonları itibariyle ülkemizin her bölgesinde aynı değildir. Benim İstanbul'a ilk gittiğim 1969 yılında, yeni ölmüş birinin ruhuna hatim okumak için sayıyı tamamlamak üzere Beşiktaş'ta bir eve davet edildim. Bana düşen cüzde tilavet secdesi bulunduğu için sonunda secde yapmak ev sakinlerinden seccade istemiştik ki, onların böyle bir şeyden haberi yoktu ve "O da ne?" diye hayretlerini gösterdiler. O zaman üzerinde secde edecek temiz bir bez istedim - çünkü eve ayakkabılarla girilmişti- temiz bir çarşaf temin edilince, sıra "Kıble ne tarafta kalıyor?" sorusuna geldi ki, bu soru da aynı şekilde şaşkınlığa sebep olmuştur. Şimdi, peşinen söyleyebiliriz ki Trabzon bölgesinde böyle bir eve rastlamak mümkün değildir. Yani, Trabzon evlerinin fonksiyonları itibariyle diğer birçok bölgeye göre olumlu anlamda farklılık göstermektedir. Yine bir gün görev yaptığım bir bölgede bir evin önünden geçerken çöp bidonuna atılmış bir Kur'an gördüm. Kur'an'ı aldım ve çevredeki evlerin kapılarını tek tek vurup sahibini soruşturmaya başladım. Birkaç evden dışarıya çıkanların haberleri olmadığını beyan ettiler, nihayet kapısına geldiğimiz bir evden 13 yaşlarında bir kız çocuğu çıktı ona "Bu Kur'an'ı çöpe kim attı biliyor musun?" diye sordum. O da "O bizimdi" dedi ve şunları ekledi: "Benim yaşlı bir dedem vardı geçenlerde öldü, kalan bütün eşyalarını attığımız gibi ona ait olan bu kitabı da attık". Şimdi böyle bir evi Trabzon bölgesinde tasavvur etmek mümkün müdür? Bir düşünmek gerekir.

Hemen belirtelim ki, Trabzon'un her evinde kıble bütün sakinleri tarafından bilindiği gibi, her evde hem seccade hem de Kur'an olmazsa olmazlardandır. Yani, Trabzon'da doğan herkes, anne ve babasını ya seccade üzerinde veya elinde Kur'an'la tanımaya başlar. Bu duruma muazzez dinimiz kaynaklık ettiği içindir ki, Trabzonlu davranış bakımından da farklılık göstermektedir.

41 Nur, 24/36-38.

42 Ebu'l-A'la Mevdudi, *Tefhim-ul Kur'an*, çev. Komisyon, (İstanbul: tsz., 3/549).

Trabzon'un genelinde cezaevlerinin hemen hemen boş bulunması, bazı ilçelerinde ise tamamen boş olması da ahlaki düzey konusunda bize ipuçları vermektedir. Kan davasının güdülmemesi -ki dinen en büyük günahlardandır- cinayet ve namus tecavüzlerinin hemen hemen hiç görülmemesi gibi birçok güzelliğin ana nedeni, hiç şüphesiz bu il genelindeki halkın kendisini hep dinin kontrolünde ve hidayetinde görmesi ve her anne-babanın çocuğuna mutlaka dini bir eğitim verme idealinin baskın olmasına dayanır.

İslam dini deyince akla ilk gelen Kur'an olduğu için halkımız da din eğitimi dendiğinde ilk sıraya hep Kur'an'ı almıştır. Genel olarak bakıldığında, Avrupa Birliğine girme histerisine kapılmadan önceki dönemlerde hemen hemen her evde Kur'an'la anılma anlamına gelen bir "Hafız" bulunduğu ve yine her evde anne veya baba tarafından çocuklara Kur'an öğretildiği, abdest-namaz gibi dinin zorunluluk arz eden hususlarının anlatılıp içselleştirildiği ve bu yönde esaslı bir eğitim verildiği müşahade edilmekteydi. İfade etmeliyim ki ben halen rahmetli annemin öğrettikleriyle bu görevleri ifa etmekteyim. Kur'an okumayı da zaten babamdan öğrenmiştim. Yani, bilhassa o dönemler Trabzon'un her evi aynı zamanda bir Kur'an Kursu hüviyeti taşımaktaydı. Ne yazık ki, günümüzde Ivan Illich'in ifadesiyle "Sonsuz tüketim, insanın sonsuz hayat inancının yerine geçmiştir"⁴³ Din adamlarına düşen ise işte bu gidişatı tersine çevirmek olmalıdır.

Din, toplumun hayatında vazgeçilmez hayat ve kültür unsurlarından birisidir. Dinin algı ve icra biçimleri ülkelerin, şehirlerin veya bölgelerin kendine has kültürel anlayış ve öğeleriyle harmanlanarak yaşama imkanı bulur. Trabzon da kendi tarihselliğinden miras olarak getirdiği kültürel yapısıyla dini yaşanır hale getirmektedir. Bireylerin özel mülkü olarak mahrem sayılan "ev"ler ise dini eğitimde icra ettiği fonksiyon itibariyle başlama noktası özelliği taşır. Bireye ilk eğitimi veren kurum "ev" olduğu düşünüldüğünde, evin din eğitiminde "öğrenim ağlarından" en önemlisi olduğu gerçeğini ortaya koyar. Yani farklılık evin fonksiyonel farklılığından ileri gelmektedir.

Ivan Illich'e göre "Öğrenmenin temel kaynağı nesnedir. Bireyin çevre düzeyi ve ilişkileri, ne kadar öğrenilebileceğini rastlantısal olarak belirler".⁴⁴ Yani çevre etkisi fonksiyonunu sürekli icra etmektedir. Bir çocuğun coşkulu bir merasimle hafızlığa terfi etmesi, diğer çocukları etkilememesi düşünülemezdi ve ben sadece bizim bölgede "Büyüdüğüm zaman hafız olacağım" diyenlere tanıklık ettim. Bu hafızlık merasimleri, çocuklarda öyle bir heyecan yaratmaktaydı ki, bu heyecan hafızların sayısının sürekli artmasına neden teşkil ediyordu. Mesela benim o zamanki 500 hanelik olan köyümde hiç değilse bir hafızı bulunmayan ev hemen hemen yok gibiydi.

İnsan olmamız hasebiyle hepimizin bedensel ve zihinsel yetilerinin çalışma biçimleri hep aynıdır. Gözümüzün görme biçimi aynı olduğu gibi, hayalimizin ve hafızamızın çalışma şekli de aynıdır. Aklımız, ellerimiz ve ayaklarımız bir insan organizması olarak aynı sistemle çalışır. Bütün bu aynılıklara rağmen bazı konularda ayrılıkların varlığı da söz konusudur. Sindirim sistemi her toplum ve her kültürde aynı olduğu halde mutfak kültürleri farklılaşmaktadır.⁴⁵ Düşünce, icraat ve eylem sistemi de toplumdan topluma, bölgeden bölgeye işte buna benzer değişiklikler göstermektedir. İşte, Trabzon'un genelinde kendine özgü bir din eğitimi belirlenip uygulanmasıyla diğer bölgelere göre farklılıklar meydana gelmiştir. Öyle ki, bu farklılık gündelik hayatın her kesitinde kendini dışa vurmaktadır.

43 Ivan Illich, *Okulsuz Toplum*, (İstanbul: Oda Yayınları, 2006), s. 63.

44 Illich, *Okulsuz Toplum*, s. 102.

45 Açıkgenç, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, s. 58.

Trabzon'un her köyünün namaz kılınan camilerinden başka hemen hemen her mahallesinde amatörce Kur'an öğretimi ile din eğitimi yapılan mekânların/sıbyan mekteplerinin veya küçük mescitlerin bulunması ve buralarda kış boyunca kız-erkek çocuklara/gençlere ders verilmesi de ayrıca farklılıklardan birisini oluşturmaktadır. Bu sıbyan mekteplerinin ileriki yıllarda gerek Osmanlı dönemindeki medreselerde gerekse Cumhuriyet dönemindeki İmam-Hatip okullarında etkisi hep görülmüştür. Bunların en bariz etkisi de camilerde hiçbir zaman müezzin sıkıntısı çekmemekte kendini gösterir. Zira her Trabzonlu cemaatle namaz kılınırken müezzinliğini ifa edebilecek yetenektir ve bu özelliği başka yerlerde görmek öyle pek mümkün değildir.

Yine o dönemlerde Trabzon ve havalisinde, evini bir Kur'an Kursu gibi dini eğitime tahsis eden ve özellikle evinde hafızlığa çalıştıran insanların sayısı da oldukça fazlaydı.

Öncelikle, kendi doğup büyüdüğüm evin böyle kutlu bir ev olduğunu söylemeliyim. Köy tarafından merkez camisine imam-hatip olarak görevlendirilen babam, sağlam bir hafız ve Kur'an'ı bütün incelikleriyle çok düzgün okuyan birisi olduğu için, köyümüzden herkes, hiç değilse bir çocuğunu ona gönderip hafız olmasını büyük iştihakla istemekteydi. Bazı evlerden iki kardeş olmak üzere 200 civarında delikanlı hafız olmaya koyulmuştu, ama bunun için bir mekâna da ihtiyaç vardı. Camide olamazdı, çünkü babamın imamlık dışında tarla-çayır işleri de vardı. O zaman bir yol kalıyordu, babam nerde ise öğrenci de orda olacaktı. Tarlada ise tarlada, çayırdaki ise çayırdaki, bunun dışında tabii olarak ev bu işin merkezi haline gelmişti. Öyle ki, evin içi-dışı Kur'an okuyanla sarılmış vaziyetteydi. Dersini dinleten çalışmak üzere evine gidiyor, ama ezberini geçemeyen, geçene kadar ezberlemeye orada devam ediyordu. Bu durum, beni içinde milyonlarca defa Kur'an okunan evde yaşama nimeti sunuyordu. Her nimetin bir külfeti olduğu bilinciyle Kur'an hizmetinin her şeyin üstünde olduğunu hiçbir zaman unutmamış ve ortaokul mezunu olarak kendi kendime başladığım hafızlığı o evin her köşesinde okuyarak bitirme nimetine ulaştım. Bu bilinçle mesela senelerce katıldığım hafızlık sınavlarında bir kere olsun hafız olduğundan emin olamadığım hiç kimseye ısrarcılar/aracılar olsa da geçer not vermedim.

Benim sonradan tespit ettiğime göre, çoğunun ismini bilmediğim - zira hafız olan kimse asla ismiyle anılmaz, bu Kur'an'a bir saygısızlık sayılırdı- 100 civarında delikanlı hafızlığını babamda yapmıştır. Bütün bunlar 10 yıl içinde gerçekleşmiş, daha sonra babam resmi olarak Rize-Derepazarı'nda göreve başlamıştır. Babamda hafız olanlardan imam-hatiplik yapanlar olduğu gibi, başka işlerde çalışanlar da olmuş, Cemal hafız gibi birçok hafız yetiştirenler ve Prof. Arif Yıldırım gibi İlahiyat Fakültesi'nde hocalık yapan da olmuştur. Zaten babam da hafızlığını Hopşera/Soğanlı'da Tayyip Efendi'nin evinde hafız olmuş ve Hacı Ferşad'ın isteği üzerine hafızlık merasimi kendi köyümüzde Ferşat Efendi'nin huzurunda gerçekleştirmiştir.

Babamdan başka evinde hafızlık yaptıran başka insanlar da elbette olmuştur. Bunlardan Köse Hacı H. Hafızı ve oğlu Mehmet Hafızı anmadan geçmek olmaz ki, Mehmet Hafız Rize Taşçıoğlu Camii'nde İmam-Hatiplik yaparken yetiştirdiği birçok hafızın yanında, kız-erkek ayrımı yapmadan kendi 9 çocuğunu da hafız yapmış bir özelliğe de sahiptir.

Burada Trabzon'un emekli vaizlerinden Niyazi Albayrak'tan dinlediğim bir hususu da ilave edersem Trabzon'da evlerin Kur'an hizmetlerine ne denli katkı sağladığının anlaşılması kolaylaşır. Çaykara/Taşkıran köyünde hafız Ömer Ağırman, kış günlerinde köyde boş dolaşan ve çoğu da aç olan yaramaz köy delikanlılarını Kur'an'la bir düzene sokmuş ve onları Kur'an'la meşgul etmiştir ki, bu Ömer Efendi'nin hocalık gibi bir misyonu da yoktu, tamamen kendince ürettiği bir Kur'an hizmeti ile kervana dahil olmuştur. Mülk suresini gelip ezbere okuyana öğle yemeği, Mülkle birlikte Yasin suresini ezberleyip okuyana hem öğle hem akşam yemeği öneren

Ömer Efendi, “Kim ne zaman karnını doyurmak isterse bir sayfa ezberleyip gelsin bizde yemek yesin” diyerek boşta gezen birçok gencin yarım hafız olmasını sağlamıştır. Hemen belirtelim ki, o dönemlerde köylerde Yasin suresini ezbere bilmeyen kimse hemen hemen yok gibiydi.

Evinde ihtisas derecesinde Kur'an öğretmek/Aşere ve Takrip de olmak üzere Kur'an eğitimi yapan, bunun yanında Arapça, Tefsir, Fıkıh, Akaid ve Feraiz de okutan merhum M. Rüştü Aşikkutlu'yu inanıyorum ki, bilmeyen, duymayan yoktur. O da evini, hem de yemekli-yataklı Kur'an Kursu'na çeviren çok önemli simalardan birisidir ki, onun evi ülke geneline hizmet sunmuş ve darbeler dönemi dâhil hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır. Merhum Aşikkutlu son yıllarında da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın önce Ankara'da, sonra İstanbul'da açmış olduğu ihtisas kurslarında Aşere-Takrip ve Tayyibe okutmuştur (1974-1979). Merhum Aşikkutlu, köyünde ilk defa resmi olarak 1936 da başladığı Kur'an hizmetine ömrünün sonu olan 1980 kadar devam etmiş ve bu sürede sayısını bilemeyeceğimiz kadar hafız yetiştirdiği gibi, Aşere-Takrip-Tayyibe alanında da milletimize çok sayıda üstad armağan etmiştir.

Burada hem Kur'an'ın i'cazına hem de merhumun ihlasına işaret edecek bir anımı da paylaşmakta fayda görmekteyim. 1971 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde 2. sınıfta iken, 2.dönem Kur'an dersine yeni bir hoca geleceğinden bahisle, onu önceleri İmam-Hatip Okulundan tanıyanları saran endişeye tanık oldum, sorduğumda “Bir Neron geliyor” diyerek feryat ediyorlardı. Gün geldi sınıfımıza uzun boylu genç biri –çünkü önceleri oldukça yaşlı olan merhum Ali Üsküdarlı dersimize giriyordu- girdi ve adının Tayyar Altıkulaç olduğunu söyleyerek bir şeyler anlatmaya başladı. Bu arada nereden gerekti bilinmez “Of'ta bir Hocaefendi var, ne bildiği de belli değil, Diyanet bir takım Arapça bilmeyen imamları köyüne gönderip ona ders verdiriyor” demeye başladı. Müsaade alıp, Hayrattaki o bahsedilen kursa katılan ve o anda Aksaray Valide Sultan Camii'nde İmam-Hatip bulunan merhum Muharrem Arslantürk'ü tanıyıp tanımadığını ve tanıyorsa okuyuşunu beğenip beğenmediğini sordum. “Tanıyorum ve iyi bir okuyucudur” deyince, “İşte Aşikkutlu'ya giden herkes onun gibidir, en iyisi konuyu değiştirip dersinize devam edin” dedim ve konu kapandı ki, halen İlahiyat Fakültelerimizde bu Aşere Takrip kurslarına yüksek sesle itirazlar olduğunu biliyoruz. Çünkü bu tür itirazlarla çok karşılaştım. 1974 yılında Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığı merkez binasında düzenlenen bir toplantıya ben de katılmıştım. Toplantıda Diyanet İşleri Başkanı Dr. Lütfi Doğan, Başkan yardımcısı Dr. Tayyar Altıkulaç, merhum Ali Üsküdarlı, Abdurrahman Gürses ve M. Rüştü Aşikkutlu vardı ki, ben çok duyduğum Hocaefendiyi ilk defa orada tanıma ayrıcalığına erdim. Merkezde açılacak ihtisas kursu hakkında bilgi vermek üzere konuşmaya başlayan Altıkulaç, “Bütün İslam dünyasında Kur'an'ın vücuhâtı konusunda otorite olabilecek sadece iki kişi var ve çok şükür bunlar da bizim ülkemizde yaşamakta, T.C. vatandaşlarıdır. Bunlardan yararlanmazsak vebali büyük olur diye düşündük ve böyle bir kurs açmaya karar verdik. Bu Kur'an otoriteleri de Aşikkutlu ile Gürses hoca efendilerdir” dedi. Bu benim için de unutulmaması gereken bir tecrübe oldu. Çünkü üç sene önce olayı hafife almış gibi görünen Altıkulaç, belki de o söylediklerini ebediyen unutmuş ve büyük bir gerçeği ortaya koymuştur. Üstelik başkalarının ricasıyla Ankara'ya gelmek istemeyen Hocaefendi'yi Altıkulaç, bizzat köyündeki evine giderek ikna etmiş ve Ankara'ya getirebilmiştir. İlave edelim ki, Kur'an'a hizmet konusunda Altıkulaç'ın emeği düşünülenden de fazladır.

İşte böyle, Kur'an muciz, ona hizmet eden ise dünyada aziz, ahirette de Allah'a komşudur.⁴⁶

Evini din hizmetine tahsis eden bir başka Trabzonlu da merhum Hacı Hasan Efendi'dir. O da darbe dönemleri dâhil 30 yıl boyunca evinde dini ilimleri Arapça asıllarından okutmuş,

46 H. Hüsnü Erdem, *İlahi Hadisler*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), s. 51.

yüzlercesine hocalık icazeti vermiştir. Hasan Efendi ile ilgili şu kadarını söylemeliyim: 1974 yılında bütün İlçeler harf sırasına göre 3 gruba ayrılıp her gruptaki Müftüler 3 haftalığına Bolu Eğitim Merkezi'nde seminere alınıyordu. Ben Sulakyurt müftüsü olarak 3. Grupta bu seminere katıldım. Bu seminere katılan toplam 180 Müftü içinden 48 kişi Hasan Efendi'den icazet almış olan kimselerdi. Bu, onun hizmetinin boyutlarını anlatmaya yeter sanırım.

İcazetini H. Hasan Efendi'den alan ve Müftülük hizmeti boyunca öğretmeye hiç ara vermeyen, benim de kendisinden ders okuduğum merhum Hanecizade Yusuf Efendi'nin de 30 yıl boyunca dini ilimleri Arapça okuttuğunu ve yüzlerce kişiye icazet verdiğini de kaydetmeliyim. Aynı zamanda merhum Aşıkutlu'dan aşere-takrip okumuş olan Yusuf Efendi de birçok hafız yetiştirdiği gibi Kur'an'a büyük hizmetleri olmuştur. Onun en önemli bir yanı da ona Arapça okumak için gelenlere, Amme cüzünün tamamını ezbere ve talim-tecvit üzere okumayı öğretmeden Arapça dersine başlatmamasıdır. Buna göre denebilir ki, Yusuf Efendi'den icazet alan herkes, Amme cüzünü ezbere ve talim-tecvit üzere bir Kurra'ya dinletmiştir. Bu, öyle azımsanacak bir iş değildir. Zira günümüzde hafız olmayan cami görevlilerinin ancak pek azı Amme cüzünü ezbere okuyabilmekte, dolayısıyla bunun hasreti çekilmekte ve Yusuf Efendi'nin büyüklüğü de ister istemez kendini hissettirmektedir.

Trabzon'a Allah Teâla'nın büyük bir lütfudur ki, doğusunda merhum Aşıkutlu, batısında merhum Ali Haydar Özak hocaefendiler, bu bölgeyi ihya etmişler, Kur'an zevki aşılamışlar ve çok kalıcı eserler/üstadlar bırakmışlardır. İkisi de 1936 yılında bu bölgede resmi görev/Kur'an hizmetine başlamış ve ömürleri boyu hiç ara vermemişlerdir. Resmi kayıtlara göre Ali Haydar Efendi 1000 civarında hafız yetiştirmiş, birçok kimseye aşere takrip okutmuş ve Trabzon İmam-Hatip Okulu'nda Kur'an hocalığı yapmıştır.⁴⁷

Trabzon halkı ana diline vermediği önemi Kur'an okuyuşuna fazlasıyla vermiştir. Belki Trabzonlunun konuşması şive ağırlıklı ve imla hatalıdır, ama Kur'an okuyuşu düzgün ve usulüne uygun, yani Hz. Peygamberin okuyuşuna denk olagelmıştır. İşte bunun sebebi, başta bu iki kutup hocaefendi olmak üzere evini Kur'an hizmetine tahsis eden benzeri dava adamları ve meçhul kahramanlardır. Onlar ve onların bu Kur'an hizmeti olmasaydı böyle bir mecliste onlardan bahsetmek de tabii ki olmayacaktı. Onların bu hizmetleri sayesinde ki, onlar hep anılmaya ve örnek alınmaya layık görülmüşlerdir. Zaten Allah Teâla Kitabına hizmet edenleri, yüce makamlarda bizzat kendisi andığı gibi onların müminler tarafından anılmasını da takdir eder. Bu açıdan diyebiliriz ki, Kur'an hizmeti her şeyin üstünde ve her şeyden önemlidir ve bu bilincin ilanihaye ülkemizde hâkim olabilmesinin tek garantisi de İslam davasına inanmış azimli, kararlı ve çalışkan müminlerdir.

Çocuklarından hiç değilse birinin mutlaka hafız olmasını hedefleyen Trabzon insanı bunu o kadar gerçekleştirmiş ki, mesela 1968-69 Ders yılında Trabzon İmam-Hatip Okulu son sınıfında/7.sınıfta okurken toplam 18 olan mevcudumuzun 12'si hafızdı. Bu da Trabzon halkının hafızlığa nasıl baktığının bir göstergesi olsa gerektir. 1984-1992 yılları arasında Mushafları İnceleme Kurulu Başkanı iken Türkiye genelinde hafızlık tespit sınavlarında görevli olduğum için biliyorum ki, her yıl hafızlık belgesi almaya hak kazanan 5000 hafızdan 3000'i değişik şehirlerde ikamet etseler de Trabzon halkından oluyordu. Bunun da ayrıca hatırlanmasında yarar vardır.

Hafızlık veya Kur'an okumayı öğrenmek yeterli midir? Sorusunun cevabı herkesçe malumdur. Ancak halkın imkânı bu kadarına elvermekte olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir.

47 Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Meşhurlar Ansiklopedisi*, (Ankara: Vadi Yayınları, 2008), s. 370.

Din eğitiminin bireye dini bilgiyi hangi şekillerde öğretebileceği kaygısı, bu bilgi ummanından sahil ve doğru olanına nasıl ulaşılabilirliği düşüncesi üzerinde yoğunlaşmayı gerekli hale getirir. Din eğitiminin temel uğraşı alanlarından birisi de, insanlara dinlerinin asıl kaynaklarını ne şekilde kullanacaklarını öğretmektir. Ama Tanzimat'la birlikte her şeyi Avrupa'dan alma düşüncesi ne yazık ki, ilim ve öğrenme alanında da kendini göstermiş ve Avrupa biliminde Kur'an'a ulaşma yollarına rastlanmamıştır. Dolayısıyla Kur'an'a ulaşma yolları tespit edilerek gösterilememiş ve halk kendi başına bırakılmış, o da Kur'an'ı ezberlemeyi en büyük dini ve eğitimsel faaliyet olarak kabul etmiş ve onu sürdürmüştür. Yani, devletin yapmadığını bireylerin kendileri yapmaya çalışmış ve bu kadarını yapabilmıştır. İnsan yapabildiğini yaptıktan sonra yapamadıklarından sorumlu tutulmayacağı da muazzam dinimizin önemli düsturlarından birisidir. Halkımızın yaptığı yeterli olmayabilir, ama toplumun ahlaki yapısına bu kadarının bile ne kadar etki ettiğini Trabzonlunun hayatında görmek her zaman mümkündür.

Bu bağlamda ifade etmek gerekirse, din öğretiminin dini etkinliklere katılmak isteyenlere gereken usul ve metotları öğretmek hazır hale getirmek, dini etkinliklere katılmak arzusunda olmayanlara da bu çeşit etkinlikleri anlayış ve saygı ile karşılayıp olumlu değerlendirmelerde bulunmayı öğretmek suretiyle bireyin dinin sosyalleşme sürecine katkıda bulunmasına ortak hale getirmektir. Trabzon'da olan da işte budur.

Bilinen bir gerçektir ki, mutluluğun özü bilgidir, Trabzonlunun mutluluk kaynağı ise hep Kur'an bilgisi olmuştur. Mesele bütünüyle bundan ibarettir.

Öğrendiğini kullanmak açısından bakıldığında da ilk öğrenilen Kur'an'ın hayat boyu kullanıldığı gerçeğiyle karşılaşırız. Ivan Illich: "İnsan, önce neyi öğrenmelidir?" sorusuyla eğitime dair yeni bir düşünme alanı açmaktadır. Bölgemizde genel olarak çocuğun ilk öğrenmesi gereken şeyin Kur'an olduğu çok açık bir şekilde görülmektedir. Bunun bir zararından bahsetme imkânı elbette yoktur, ama sayısız yararlarından bahsedilebilir. Nitekim Yahya Kemal de 30 Mart 1922 tarihli "Tevhid-i Efkar" gazetesindeki bir yazısında şu ifadelerle yer vermektedir: "Bu devletin iki manevi temeli vardır; biri Fatih'in Ayasofya'da okuttuğu ezan, diğeri de Yavuz Selim'in Hırka-ı Saadette okuttuğu Kur'an". Kutsal emanetlerin İstanbul'a gelişiyle birlikte Hırka-ı Saadette başlatılan ve 4 asır hiç ara vermeden sürdürülen Kur'an okuyuşu Yahya Kemal'e göre devletin bekasına medar olmuştur. Biliyoruz ki bu okuyuş 1914 yılına kadar aralıksız devam etmiş ve buna benzer bir örnek de dünyanın hiçbir yerinde söz konusu olmamıştır. Sürekli Kur'an okumanın yararlarını herkes kendince çoğaltabilir. Ancak nasların bu hususa verdiği önemin de farkında olmak gerekir.

Şüphe yok ki Trabzonlu da, önüne konan imkânlarla strateji değiştirmeye gitmiş ve hafız olma yanında ilahiyat alanında uzmanlaşmayı da içtenlikle benimsemiştir. Nitekim Trabzon'un sahip olduğu ilahiyatçı uzmanlarla da önde olduğunu kimse inkâr edecek durumda değildir.

Şu da bir gerçektir ki, Türkiye'nin hemen her yerinde Trabzonlu bir cami görevlisi bulunurken, Trabzon'da zorunlu haller dışında başka bölgelerden cami görevlisi bulmak hemen hemen imkânsızdır. Yani, Trabzon cami görevlisi ithal etmez, ihraç eder. Meeker bu hususu şöyle dile getirmektedir:

1930'larda devlet görevlileri, din piyasasını kabak gibi türediği eski dini geleneğin eline bırakarak İslam'ı devletten ayırdılar. 1940'lardan 1960'lara kadar, Oflu hocalar dini eğitim ve dini hizmet talebini karşılayan neredeyse tek kaynak olarak tekel konumundaydı. 1970'lerde devletin din eğitimi piyasasına girmesiyle birlikte Of'un dağlık köylerindeki geleneksel din eğitimi son buldu.⁴⁸

48 Michael E. Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus*, çev. Tutku Vardağlı, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), s. 90.

İşte bunun yegâne nedeni de hafızlık kurumunun Trabzon halkına kazandırdığı ivmedir. İfade etmeliyim ki, ülkemizde sadece bu bölgenin her camisinde hafız bir görevli bulma imkânı vardır. Birçok bölgemizde ise namazın kabul olacağı kadar okuyuşun varlığından şüphe duyulur. Ayrıca eklemek gerekir ki, Trabzon halkı din görevlisini sever, ona değer verir ve ona asla ismi ile hitap etmez. Bu da din görevlisi olma hevesini hem tetikler hem de din görevini severek ve aşkla yapmaya sevk eder. Her bölgedeki insanımızın din görevlisine bakışının böyle olduğunu söylemek mümkün değildir.

Din eğitimi konusunda devletin sunduğu imkânlardan ilk yararlanan illerimizden birisi de Trabzon'dur. Nitekim 1950 yılında açılan İmam-Hatip okullarının sayısı 1953'de 15'e ulaşmış ve bunlardan birisi de Trabzon İmam-Hatip Okulu olmuştur. Ayrıca, Trabzon'un eğitim ve öğretim bakımından üstünlüğü çok eskilere dayandığını da belirtmek gerekir. Meşihat arşivlerine göre 1914 yılında Trabzon merkez ve bağlı köylerinde 23, Akçaabat ve köylerinde 7, Of'ta/Çaykara ile birlikte 69, Sürmene ve köylerinde 37, Vakfıkebir ve köylerinde 12, Maçka'da 1 olmak üzere toplam 149 medrese hizmet vermekteydi⁴⁹ ki, İstanbul dışında hiçbir bölgede böyle bir yoğunluktan bahsetme imkânımız yoktur. Medrese demek, özellikle dini sahada bilgili ve güçlü şahsiyetlerin varlığı demektir. Dikkat çeken Of'taki 69 sayıdır. İşte merhum Mehmet Akif'in övgüsünü kazanan Oflu hoca, bu medreselerin bir ürünüdür. "Ofllu Hoca" tabiri artık bir olumsuzlama, biraz da kinaye olarak kullanılmasına bakılmasın, bu tamamıyla bir saptırmadır. Çünkü M. Akif'in sözünü ettiği Oflu hoca Dernekpazarı ilçesinin Holo köyünden olan Mandal hocadır. Akif, Mandal hocanın her türlü baskıya ve zorbalığa karşı direnişini ve sadece imanından kaynaklanan boyun eğmeyişini dile getirirken benzerlerinin çoğalmasını arzu ettiğini haykırmakta ve şöyle demektedir:

*İşte gördün ya hocam! Millet için lazım olan,
Hoca Mandal'daki iman gibi sağlam iman,
Titretirsin yine dünyayı, emin ol tir, tir;
Hele sen Şark'a o imandan beş on sine getir⁵⁰*

Bu arada Amerikalı Prof. Michael Meeker'in; "Ofllu hoca ifadesi, Of yöresinde eğitim almış kimseyi ifade eder" dediğini de hatırlatmalıyım.⁵¹

Şüphe yok ki, Trabzon halkının genelde eğitime özelde de din eğitimine verdiği bu önem, onun dini hayatını şekillendirdiği gibi yukarıda da belirtildiği üzere, toplumsal yıkımlara neden olan cinayet, fuhuş, hırsızlık,-yolsuzluk, gasp, uyuşturucu düşkünlüğü ve aşırı içki tüketimi gibi olumsuzlukları hep en alt seviyede tutmuştur. Ayrıca, Trabzon'da dini sapmalar olmadığı gibi cemaatleşme ve bölünmeler de olmamıştır. Bütün bunlar, kavga ve kaosu olmaması demektir ki, Trabzon'da İslam'ın adı olan barış ve esenlik her zaman ağır basmıştır. İşte bütün bunları borçlu olduğumuz muazzez dinimiz ve halkımızın bu dinin ilkelerinin öğrenilmesine duyduğu iştia ve verdiği önemin bir sonucudur.

"Cemaatçi bir zihin, bireysel kimliğin oluşmasında büyük bir engeldir."⁵² Trabzon insanı, öncelikle bireysel kimliğiyle var olmayı hedeflediği için cemaatçi oluşumlara prim vermemiş, sonra da evinde edindiği dini kimliğiyle de buna karşı durmayı bilmiştir. Halkımız cemaatleşmeye Kur'an sayesinde engel olmuştur da diyebiliriz. Şöyle ki: 1960 yılında "İki

49 İstanbul Müft. Meşihat Arşivi, Taşra Medreseleri, 258 nolu defter, akt. Sadık Albayrak, *1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara'da İlmî Hayat, Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu*, (Çaykara 16-19 Temmuz, 2002), s. 304-312.

50 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, 6. Kitap, (İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi, 1973), s. 416.

51 Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus*, s. 65.

52 Ahmet Akbulut, "Selefilik'in Teolojik ve Düşünsel Temelleri", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, 08-10 Kasım, 2013, (İstanbul: Ensar, 2014), s. 129.

yılda hoca yetiştirilir” sloganıyla köylerde bir hareket başlamış, önce Çaykara'nın Eğridere köyünde böyle bir kurs açılmış ve başka bir ilimizden gelen hoca işe koyulmuştur. Reklam faaliyeti devam ederken 1961 yılında bizim köyümüz Yeşilalan'a da Kütahya'dan bir hoca gelmiş ve Hacı Ferhat Efendi'nin medresesinde Arapça eğitime başlamıştır. Ancak, kısa süre içinde grupçuluk emareleri görüldüğü gibi –ki kurs, Süleyman Efendi'ye mensup ekibin yönetimindeydi- ders usulünün de o zamana kadar bilinenden farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştı. Bir gün köyde vuku bulan bir cenazede bu kursun hocasına Yasin okuma teklif edilmiş, o da cebinden çıkardığı küçük bir Kur'an'dan yüzüne bakarak okumaya başlayınca bütün tılsım bozulmuştur. Çünkü köyün tarihinde böyle bir şey görülmüş değildir. “Yasin suresini bile ezbere okuyamayan kimse, çocuğumu iki yılda nasıl hoca yapacak?” diyen herkes çocuğunu geri çekmeye başlamış ve hoca 6 ayı doldurmadan geldiği yere dönmüştür. Bir daha da böyle bir grupçuluk teşebbüsü olmamıştır. Yani köyümüzün gruba teslim olmasını engelleyen şey, köylünün Kur'an ezberi konusundaki duyarlılığıdır. Allah'ın Kelamı neye çare olmaz ki?

Hafızlığın ve Kur'an öğrenmenin bireysel hayattaki yansımaları yanında toplumsal etkileri de elbette vardır. Şöyle ki:

Hafız unvanına sahip kimse –ki hafız demek, aynı zamanda Kur'an'ı koruyan kimse demektir- artık her türlü basitlikten, kötü görünümünden ve kötülük sergilemekten kendisini korumuş ve sakınmak zorunda kalmıştır. O sigara içemez, horon oynayamaz, kahvehanede oturamaz, en önemlisi de namazı asla terk edemez. Çünkü toplumsal yaptırım bunların hiçbirine müsaade etmez ve hafızı hiç kimse böyle görmek istemediği gibi hafız unvanlı kimseye böyle şeyleri reva gören de olmaz.

Toplumsal etkilere gelince, yurtdışından birkaç örnek sunmakla yetineceğim.

Görüp dolaştığım ve zaman zaman görevli bulunduğum Almanya, Fransa, Hollanda, İsviçre, Avusturya ve Avustralya'daki birçok cami derneğinin başkanı genelde Trabzonlu ve hafız olması ve hemen hemen bütün dernek yönetiminde bir Trabzonlunun bulunması gibi bir gerçek, Kur'an'ın şekillendirmesinin bir sonucu olsa gerektir.

Tapusu Türkiye Diyanet Vakfına devredilmek ve Cami hizmetinde kullanılmak üzere ülkemiz dışında ilk defa Almanya'nın Bielefeld kentinde bizlerin yönlendirmesi ve dernek başkanı Oflu hafız Ahmet Keleş'in büyük gayretleriyle bir binanın satın alınmış olması da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Yine Almanya'da ilk defa kubbeli, minareli/Türk usulü bir Cami için bin bir zorluklarla Alman idaresinden izin almayı beceren ve Caminin yapımını Pforzheim'da gerçekleştiren de Şalpazarları hafız Hüseyin Özdin hocadır.

Aslında herkes, Kur'an'la teması olan kimselerden yansıyan güzelliklerin farkındadır. Bunun için sözü uzatmaya gerek yoktur. Kur'an'ın, iman edenler için hem yol gösterici hem de rahmet olması⁵³ güzelliklerin sadece onunla gün yüzüne çıkacağı anlamına geldiğini bilenler için bir sıkıntı yoktur. Hz. Peygamberin beyanıyla söylersek “Allah Teâla, bu Kur'an'la/rehberliğinde hareket eden bir toplumu yüceltir, yine bu Kur'an'la/ona sırt dönen başka bir toplumu da yerin dibine geçirir”.⁵⁴

Unutmamalıyız ki, Kur'an yolunda sarf edilen hiçbir gayret asla zayi olmayacak ve bu gayretin sayamayacağımız kadar maddi-manevi yararları yanında Allah Teâla'nın rızasını da kazandıracaktır. İşte bu da mutlulukların ve mükâfatların en büyüğü ve en alternatifsiz olanıdır.

53 Neml, 27/ 77.

54 İbn Mace, Mukaddime, 16.

Kaynakça

- Açıkgenç, Alparslan, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, (İstanbul: İSAM, 2006).
- Akbulut, Ahmet, “Selefliliğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri”, *Tarihte ve Günümüzde Seleflilik Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, 08-10 Kasım 2013, (İstanbul: Ensar, 2014).
- Albayrak, Hüseyin, *Trabzonlu Meşhurlar Ansiklopedisi*, (Ankara: Vadi Yayınları, 2008).
- Albayrak, Sadık, “1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara’da İlmi Hayat”, *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu*, Çaykara 16-19 (Temmuz, 2002).
- Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2014).
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988).
- Erdem, H. Hüsnü, *İlahi Hadisler*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005).
- Ersoy, M. Akif, *Safahat*, (İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi, 1973).
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002).
- Gazali, Ebu Hamid, *İhya-u- Ulum-ud-din*, çev. A. Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, tsz).
- Illich Ivan, *Okulsuz Toplum*, (İstanbul: Oda Yayınları, 2006).
- Mevdudi, *Ebul-A'la, Tefhimul-Kur'an*. çev. Komisyon, (İstanbul: tsz).
- Meeker, Michael E., *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005).
- Önkal Ahmet, *Erkam b. Ebul-Erkam*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 11.
- Said Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1984).

ESKİ OF BÖLGESİ MÜDERRİSLERİNİN ŞAHSİ KÜTÜPHANELERİ

Süleyman GÜR*

Giriş

Her milletin bir tarihi mirası vardır. Bu mirasın çok önemli bir bölümünü, kitaplar, arşiv belgeleri, eski eserler gibi maddi ve manevi değeri olan kültür varlıkları teşkil eder. Millet olabilme ve kalabilmede bu kültür varlıklarının yeri ve rolü büyüktür. Sahip olunan bu kültür varlıklarının, nesilden nesle intikali ise bunların muhafazası ve ilim adamlarının hizmetine sunulması ile mümkündür. Söz konusu eserler, bir ülkenin tapu senedi, bir milletin kimlik belgesi, bir nevi hatıratı, onun bütün varlığı, hakları ve hususiyetleri ile geçmişten bugüne ve bugünden yarına bağlayan temel dayanağı, en değerli kültür ve tarih hazinesidir.¹

Ülkemizin eski Of yöresi de, medreseleri ve hocaları vasıtasıyla bu mirasın önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Bu yöre, özellikle son üç asırda, dini ilimler sahasında memleketin diğer bölgelerine nispetle daha ileri bir konumdaydı. Burada ciddi bir entelektüel birikim oluşmuştu. Zira yörede, dönemin yüksek eğitim kurumları olan onlarca medrese, yüzlerce müderris ve binlerce talebe bulunmaktaydı. Medreselerin bünyelerinde ve aynı zamanda müderrislerin evlerinde çok önemli kütüphaneler mevcuttu. Bu kütüphanelerde, müderrislerin ve medrese talebelerinin kendi el yazılarıyla yazdıkları, istinsah ettikleri ya da değişik kanallardan elde ettikleri çok sayıda yazma ve basma eserler vardı. Ancak bu değerli kültür hazineleri ne yazık ki gereği gibi muhafaza edilememiştir. Pek çok nadide kitabı bünyesinde barındıran çok sayıda şahsi kitaplık, savaş, yangın, göç, ilgisizlik ve benzeri sebeplerle elden çıkmış, yok olmuş, ya da yöre dışına çıkarılmıştır.

Bütün bu kayıplara rağmen eski Of yöresinin dağ köylerindeki değişik meskenlerde hala bu medrese hocalarının birikimi olan çok değerli şahsi kitaplıklar bulunmaktadır. Bu kitaplıklarda Arapça, Osmanlıca ve Farsça olarak kaleme alınmış çok sayıda yazma ve basma eser mevcuttur. Yine müderrislerin şahsi gayretleri ile oluşturdukları özel arşivlerinde farklı ilim sahalarını yakından ilgilendiren, yörenin tarihi, kültürü ve eğitimi ile alakalı çok sayıda icazetname, fetva, kişisel ve resmi mektup, tapu senedi, ferman, izinname, nüfus tezkeresi, şiir vb. belgeler bulunmaktadır. Bilim adamları ve araştırmacıların çalışmalarına ışık tutacak, kültür tarihinin birinci elden ve milli kültür mirasımızın en temel kaynaklarından olan bu nadide belge ve eserlerin de zayi olmadan bir an önce tespit edilmesi, hatta dijital ortama aktarılarak koruma altına alınması, yerli ve yabancı araştırmacıların hizmetine sunulması büyük bir önem arz etmektedir. Zira ülkemizdeki resmi kütüphanelerde bulunan el yazması ve

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, suleymangur@ktu.edu.tr

1 Dilek, Zeki, vd. *Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri*, Hazırlayan: Kaya, Bilge, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 1994).

nadir basma eserler ile tarihi belgeler büyük oranda koruma altına alınmış ve araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Ancak aynı şeyi özel şahıslara ait kitaplar ya da belgeler için söylememiz mümkün değildir.

Araştırmamız eski Of bölgesini kapsamaktadır. Trabzon iline bağlı bu bölgenin sınırları, günümüzde Of, Çaykara, Dernekpazarı ve Hayrat ilçelerini içine almaktadır. Zira Çaykara 15. yüzyılın ortalarından 1948'e kadar Of ilçesine bağlı idi. 20 Mayıs 1990'da Dernekpazarı Çaykara'dan, Hayrat Of'tan ayrılarak ilçe statüsüne kavuşmuştur. Dolayısıyla biz, çalışmamızda "eski Of" tabiriyle 119 köyü (Of, 62; Çaykara, 29; Hayrat, 18; Dernekpazarı, 10) ile birlikte bu dört ilçeyi kastetmekteyiz.

Böyle bir çalışmaya bizi sevk eden şey, yörenin özellikle son üç asırda dini ilimler sahasında memleketin diğer bölgelerine nispetle öne çıkmış olmasıdır. 1869 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre, Trabzon Merkez Sancağında toplam 615 okul vardı ve bunların yaklaşık dörtte birine tekabül eden 191'i, Sancağın en kalabalık yeri olan Of'ta bulunmakta idi. Aynı salnameye göre bütün vilayette bulunan 397 medresenin 350'si yalnız Of'ta, 11'i Trabzon merkez ilçede, 11'i Vakfıkebir'de, 1'i Akçaabat'ta, 8'i Sürmene'de, geri kalanlar ise diğer kazalarda idi. Bu sayıma göre vilayetdeki medreselerin %90'ı Of'ta bulunmaktaydı. Aynı şekilde 2364 öğrenci ile tüm öğrencilerin %70'ine sahipti. 1914 yılına ait İstanbul Şeyhülislâmlık arşivlerinde Of'ta 69 medrese, 69 müderris ve 1490 öğrenci olduğu belirtilmektedir. Hâlbuki Trabzon dâhil olmak üzere tüm kazalarında toplam 8 medrese vardı. Bütün bu veriler, bölgenin son derece önemli bir ilim merkezi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.²

Bu ilmi birikimi sağlayan medreselerin müfredatı, günümüzde sosyal bilgiler alanındaki birden fazla fakültenin lisans programını kapsayacak nitelikteydi. Bu medreselerde dini ilimlerle ilgili olarak Tefsir, Hadis ve Kelam'la ilgili kitaplar okunuyor, Mantık, Felsefe ve Coğrafya ile ilgili eserler baştan sona kadar mütalaa ediliyordu. Üstelik bu eserler, çoğunlukla hoca ve talebeleri tarafından baştan sona yazılarak bu eğitim devam ettiriliyordu. Bunun yanında Osmanlı'da yürürlükte olan hukuk, İslam Hukuku olduğu için hukuk tahsili de yapılıyordu. Ayrıca ilim talebeleri iki yabancı dili (Arapça ve Farsça) üst seviyede öğreniyordu. Dolayısıyla buralarda okuyan öğrenciler dil, edebiyat, din ve hukuk alanında tam donanımlı bir şekilde eğitimlerini tamamlayıp diplomalarını (icazetname) alıyor ve bu diplomalarla devlet kademelerinde müderrislik, müftülük, kadılık gibi önemli görevlerde bulunuyorlardı. Medreseler bir anlamda günümüzdeki ilahiyat ve hukuk fakülteleri gibi işlev görüyor bölgenin sosyal ve kültürel yönden gelişmesine katkı sağlıyorlardı.³

Solaklı ve Baltacıli vadisinin yamaçlarına kurulmuş, bu dağ ve orman köylerinde, bu denli yüksek sayıda medresenin kurulabilmiş olması, ayrıca araştırılması gereken bir konudur. Aynı dönemlerde İslam dünyasında herhangi bir kaza veya köyde bu kadar medresenin bulunup bulunmadığı sorulmaya değerdir. Bu medreselerde binlerle ifade edilen öğrencinin öğrenim gördüğü düşünüldüğünde yöre halkının ilme, eğitim-öğretime ne kadar önem verdikleri anlaşılabilir olur. Trabzon'un İngiliz Konsolosu W. G. Palgrave, "Of'taki kadar çok sayıda molla ve müftüye, Anadolu'nun hiçbir yerinde rastlanmaz" ifadesine yer vermektedir. Bu bilgiyi aktaran Michael E. Meeker de aynı kanaati paylaşmaktadır. Bütün bunlar göstermektedir ki yörede binlerce seçkin âlim yetişmiş, ciddi bir entelektüel birikim vücut bulmuştur. Bu âlimler ülkemizin pek çok yöresinde görev yapmış olup, "Of Uleması" ve "Of lu Hocalar" adıyla ün yapmışlardır.⁴

2 1869 tarihli *Trabzon Vilayet Salnamesi*; Haşim Albayrak, *Of lu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, (İstanbul:Sahaflar Kitap Sarayı, 2008), s. 48-49.

3 Kemal, Yıldız, "1700 ve 1800'lü Yıllarda Çaykara'nın İlmî ve Kültürel Atmosferini Gösteren Bir Örnek (Çaykaralı Numanzadeler)", *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1*, (Trabzon:Eser Ofset, 2002), s. 457-67.

4 Mehmet, Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, (2008), 101-136.

Bu ilim adamları, özel gayretlerinin neticesinde çok önemli şahıs kütüphaneleri de oluşturmuşlardır. Bu kütüphanelerde nadir bulunan kitap örnekleri ve el yazmaları bulunduğu gibi yine şahsi gayretlerle oluşturulmuş özel arşivlerde cami, tekke ve medrese gibi dini kuruluşların faaliyetleri neticesinde teşekkül eden önemli belgeler, ait olduğu devrin örf ve adetlerini, sosyal yapısını, müesseselerini ve bunlar arasındaki münasebetleri ortaya koyan bazı kıymetli dokümanlar yer almaktadır.

Dolayısıyla bu kütüphaneleri çok önemli birer kültür hazinesi olarak görmek gerekir. Özellikle de, “Ülkelerin en değerli kültür varlıkları arasında yer alan, bilim, sanat ve kültür araştırmalarında en otantik kaynaklardan olan yazmalar” açısından. Çünkü el yazması eserler; “tarih, din, dil, felsefe, coğrafya, astroloji, fen bilimleri gibi çeşitli alanlarda, yazıldığı dönem ve yere ait temel bilgileri bünyesinde toplayan, bilim ve sanat dünyasının ilk elden kaynaklarını oluşturmaktadır.”⁵ Zira el yazmaları, içeriğinde daha eskiyi ve bilinmeyi saklamaktadırlar. Bundan dolayı tüm dünyada her zaman önemli ve değerli olmuşlardır. Sahip olduğu köklü ve geniş tarih nedeniyle Türkiye’de bu yazmaların değeri daha da artmaktadır.⁶

Günümüze ulaşabilen bazı önemli müderris kütüphaneleri ve muhtevaları:

Bölgedeki kütüphanelerin tamamına ulaşılması geniş bir araştırmayı gerektirmekte olup, bu çalışmada, sadece bazı kitaplıklar tespit edilmiş ve ihtiva ettikleri kitaplara dair temel verilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çaykara'nın Karaçam beldesinde Of'un ilk müftülerinden İsa-zâde Hacı Salih Efendi (1757-1812) adına kurulan şahıs kütüphanesi, 2000 cilt civarındaki kitap sayısı ile Trabzon havalisindeki bilinen en zengin tarihî kütüphanelerden biridir. Bu kütüphanedeki kitapların pek çoğu yazma olup, bir kısmı Hacı Salih Efendi'nin kendisi ve ağabeyi müderris Hacı Ali Efendi tarafından istinsah edilmiştir. Hacı Salih Efendi'nin istinsah ettiği eserler ağırlıklı olarak mantık, retorik, İslam Hukuku, kozmografya, astronomi ve kelim alanındadır. Kütüphanedeki eserlerin bir kısmı Hacı Salih Efendi'nin mezun olduğu Erzurum'daki Yakutiye Medresesi mührünü taşımaktadır. Hocalarına ve medrese kütüphanesine ait önemli nadide yazma eserlerle birlikte kendi kaleme aldığı risalelerle çok zengin bir kütüphane oluşturmuştur. Bu güzide eserlerin yanında Of ve havalisinde verdiği fetvaların suretlerini ve daha başka birçok önemli belgeleri muhafaza etmiş, gelecek kuşaklara zengin bir kütüphane ve özel bir arşiv bırakmıştır. Bugün bu kitaplık ve tarihi malzeme ile makam kavuğu ve daha başka bazı özel eşyalar başta Prof. Dr. Nasrullah Hacı müftüoğlu olmak üzere dördüncü batın torunları tarafından muhafaza edilmektedir.⁷

18 ve 19. Asırlarda müderrisliği meslek edinmiş Çaykara'nın Işıklı (Huşo) mahallesinde yaşayan Numanzadeler ailesinin şahsi kütüphanelerinde de 100'ü aşkın yazma ve çok sayıda nadir basma eser olup bunların çoğunu aileden biri olan Mustafa Efendi istinsah etmiştir. O, Tefsirden Hadise, Sarf-Nahivden Mantığa, Feraiz (İslam Miras Hukuku)den Tasavvufa ve Arapça-Türkçe sözlükten Farsça-Türkçe sözlüğe kadar birçok eseri istinsah etmiştir. Geri kalanları ise başka ilim adamları tarafından istinsah edilmiştir. Bu ilim adamları Gorgoras, Paçan, Holaysa gibi komşu köylerden olabildiği gibi Erzurum, Köstence (Romanya) gibi uzak yerlerden de olabilmektedir. Bir kısım âlimler ise istinsah kaydında ismini ve memleketini

5 Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları, “Yazma Kitaplar”. https://www.yazmalar.gov.tr/elyazmaciligimiz_tr.php.

6 Keskinel, Berk, “Türkiye’de Yazma Eser Kütüphanelerinin Önemi Ve Toplumsal Farkındalık Düzeyleri Bağlamında Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinin İncelenmesi”, Uzmanlık Tezi, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, İstanbul 2012.

7 Nasrullah, Hacı müftüoğlu, “Of-Çaykara Müftüleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*. Hazırlayanlar: Arslan, M.K., Öksüz, H., (Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2001); Dündar, Alikılıç, “Tarih Boyunca Trabzon Havalisinde Kütüphaneler”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17, 305-312.

belirtmemiş olabilmektedir. Kütüphanedeki el yazması eserlerin ilgili oldukları başlıca sahalara şöyledir: 1- Kur'ân tefsiri, Kıraat, Tecvit 2-Hadis 3- Fıkıh 4- Akaid ve Kelam 5- Sarf-Nahiv, Arap Dili ve Belagatı, Arapça-Osmanlıca Sözlük 6- Farsça gramer risaleleri, Farsça-Osmanlıca sözlük, Farsça edebi risaleler ve nazım türleri 7- Mev'iza kitapları 8- Mantık, Felsefe, 9- Coğrafya bilgisi ve yön belirlemekle ilgili risaleler 10- Tasavvuf ve güzel ahlakla ilgili eserler. Bu eserlerin yazımında kullanılan mürekkebi kendileri imal ettikleri gibi ağaç köklerinden oluşturmuş oldukları özel bir karışımla kâğıt dahi imal etmişlerdir. Meydana getirdikleri bu özel karışım, yufka hamuru gibi sert ve geniş bir taş üzerinde açılır; daha sonra kıvamını verip kurutulurdu.⁸

1901 yılında vefat eden müderris ve mutasavvıf Kondulu Yusuf Şevki Efendi'nin kütüphanesinde, aralarında kendi te'lifi olan *Rub'u'l-Müceyyeb* ve *Hediyetü'z-Zâkirîn* ve *Hüccetü's-Sâlikîn* adlı eserlerin de bulunduğu 300'ü yazma 800 civarında nadir basma eser ile çok sayıda tarihi belge bulunmaktadır. Çoğunluğunun üzerinde şahsi mührü basılıdır. Yazmaların bazıları XVII. yüzyıla aittir. Yazma eserler içerik ve nadir nüshalar olması açısından oldukça değerlidir. Bunlar içerisinde çok sayıda Ziyâiyye ekolüne ait hadis, delâil, hizb okuma icazetnameleri, merkez (Gümüşhanevi) tekkenin desteğiyle kurulan kütüphanelerin vakfiyeleri, merkezle yazışmalar, sipariş edilen kitaplar ve tediye yazıları yer almaktadır.

Kütüphanede değişik sahalarda yazılmış kaynak kitaplara ilaveten genellikle Osmanlı medreselerinde okutulan alet ilimlerine ait ders kitapları yer almaktadır. Bu eserler arasında kendisine intisap edenleri kaydettiği ve yaklaşık 12 bin ismi ihtiva eden 'İhvan Defteri'nin ayrı bir yeri vardır. İhvan Defteri'nden Osmanlı coğrafyasında Medine'den Gümölcine'ye, İskenderiye'den Artvin'e kadar yüzlerce şehir ve kasabaya yaptığı seyahatleri takip etmek mümkündür. Yusuf Şevki Efendi, Gümüşhanevi'den hilafet aldıktan sonra irşad vazifesi için dolaştığı belde ve memleketlerde kendisine intisap eden kişilerin isimlerini yer ve tarih vererek kaydetmiştir. Defterden, Ziyâiyye ekolünün Osmanlı coğrafyasında yayıldığı bölgeleri, köy ve kasabaları, intisap edenlerin meslek ve kimliklerini izlemek mümkündür. Yaklaşık 450 sayfa civarında olan bu defterde yine yaklaşık olarak 12 bin ismin kaydedildiği görülmektedir. Defter, bu haliyle Ziyâiyye'nin sosyal ağını (Social network) ve etkinlik alanını gösteren en önemli kaynaklardan birini teşkil etmektedir.⁹ Vaktiyle ödünç verilen bazı eserlerin geri gelmemesi ve Rus işgalinde kısmen zarar görmesi dışında Yusuf Şevki Efendi'nin Kütüphanesi, büyük bir titizlikle muhafaza edilerek günümüze ulaşmıştır. Torunlarının ifadesine göre, bunda, müderrisin kütüphanesinin dağıtılmamasını vasiyet etmesi, bir de neslinden Ali Galip ve Süleyman Efendi gibi hocaların yetişmesi etkili olmuştur.

Of ilçesi Uğurlu beldesinden son devir meşhur kıraat âlimi Mehmet Rüştü Aşıkutlu'nun (1901-1980), aralarında kendi telifi olan *Aşere Kaideleri*, *Takrîb Kaideleri*, *Tayyibe Tercümesi* ve *Tayyibe Şerhi* gibi henüz basılmamış bazı eserlerinin de bulunduğu yüz civarında kitabı, vârislerinin elinde bulunan özel kitaplığında muhafaza edilmektedir.¹⁰

Şeyh Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin Of ilçesi Uğurlu (Çufaruksa) beldesinde kurduğu kütüphanedeki 1500 adet kitabın 1200 adedi, 1970'li yıllarda kütüphanenin yağmalanması üzerine zayi olmuştur. Geride kalan, 127 adedi yazma diğerleri basma olmak üzere 305 adet eser Uğurlu Kültür ve Dayanışma Vakfı binasında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Mehmet

8 Ayrıntılı bilgi için bkz, Şenol Saylan, "Çaykara'da Bir Ulemâ Ailesi: Numanzâdeler", I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu için hazırladığı tebliğini bizimle paylaştığı için kendisine teşekkür ediyorum; Yıldız, "1700 ve 1800'lü Yıllarda Çaykara'nın İlimi ve Kültürel Atmosferini Gösteren Bir Örnek (Çaykaralı Numanzâdeler)".

9 Hür Mahmut, Yücer, "Gümüşhânevi'nin Halifelerinden Oflu Yusuf Şevki Efendi", *Uluslararası Gümüşhânevi Sempozyumu*, s. 372-391.

10 Emin, Aşıkutlu, "Aşıkutlu, Mehmet Rüştü", *DİA*, , IV, 6.

Rüştü Aşikkutlu Kur'ân Kursu'nda muhafaza altına alınmıştı.¹¹ Ancak yaşanan bir hırsızlık olayından sonra bu eserlerden geriye kalanlar güvenlik nedeniyle Ankara'ya nakledilmiştir.

Torunlarının anlattığına göre Of Gürpınar (Mapsino) müderrislerinden Hacı Ahmet Efendi'nin (1861-1958) Arapça ve Osmanlıca eski eserlerden oluşan kıymetli bir kütüphanesi olup İstanbul'da varisleri tarafından muhafaza edilmektedir.

Of yöresinin çeşitli yerlerinde uzun yıllar ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunan ve yaklaşık 100 yaşındayken 1930 yılında vefat eden müderris Ganiömerzâde Mahmut Efendi'nin zengin kütüphanesi de günümüze intikal etmiştir. Mahmut Efendi'nin Bölümlü beldesinde bulunan yakınlarının ellerinde 200'ün üzerinde Arapça ve Osmanlıca nadir kitap ile çok sayıda tarihi ve içerik değeri olan vesika bulunmaktadır. Müderristen kalma bir bu kadar eser de İstanbul'daki yakınlarındadır.

Varislerinden öğrendiğimize göre Hayrat ilçesi Geçitli (Ancipranos) köyü müderrislerinden Yunus Efendi'nin de önemli bir kütüphanesi vardı. Bu kütüphanedeki eserler müderrisin vefatından sonra varisleri arasında taksim edildi. Ancak bu değerli kitapların sadece bir kısmı ile çok değerli bazı belgeler günümüze kadar ulaşabildi.

Yine eski Of yöresinin değişik yerlerinde müderrislik yapan Çaykara Ulucami (Zeno) köyünden Küçükömerzade Numan Efendi'nin (ö. 1929) çok kıymetli bir kütüphanesi vardı. Ancak müderris hayatta iken çıkan bir yangında kitaplarının büyük çoğunluğu zayi oldu. Yangından kurtarılabilen 150 adet basma eser ile 20 adet çok kıymetli yazma eser varisleri tarafından halen korunmaktadır. Hicri 897 yılları ile 1258 yılları arasında Arapça, Farsça ve Osmanlıca olarak istinsah edilen yazma eserlerin bir kısmının nüshaları, tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece birkaç kütüphanede bulunmaktadır. Aralarında hicri 1180 yılında bir ordu mensubu tarafından kaleme alınan hatıra türünde 70 varaklık özgün bir eser vardır ki dönemin tarihi açısından çok önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Çaykara eski müftüsü Yusuf Efendi'nin (Bilgin) 300 dolayındaki kitabı Mudanya/Bursa'da ikamet eden varislerinin elindedir. Çaykara ilçesi Uzuntarla (Alisinos) köyü müderrislerinden merhum Muhammet Efendi'nin evinde de tarihi ve içerik değeri olan pek çok nadir kitap bulunmaktadır. Çaykara ilçesi Köknar köyünde yaşayan Mustafa Öner'in verdiği bilgiye göre dedelerinden kalma birçok el yazması kitapla, eski Türkçe harflerle basılmış çok sayıda eser, bir zamanlar medrese olarak kullanılan ahşap evinde muhafaza edilmektedir. Bu eserler arasında çok değerli arşiv belgeleri de bulunmaktadır. Yine, Çaykara Maraşlı (Paçan) köyünden olup 45 yıl aralıksız müderrislik yapan Hacı İlyas Efendi'nin (1865-1950), içerisinde çok sayıda nadir eser bulunan kütüphanesi, varisleri tarafından kendi köyünde hiç bozulmadan muhafaza edilmektedir.

Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında yörenin en önemli mürşid ve müderrislerinden, aynı zamanda Of, Rize ve Bayburt'ta bulunan Gümüşhanevî kütüphaneleri mütevellî heyeti başkanı Hacı Ferşad Efendi'nin (İbrahim Hakkı) Çaykara Yeşilalan köyündeki medresesinde bulunan kütüphanesinin bütünüyle kaybolduğu ifade edilse de¹² yaptığımız araştırmaya göre ondan kalma çok sayıda eser dağınık halde varislerine intikal ederek günümüze kadar ulaşmıştır. Yine aynı köyden müderris Karahasan Efendi'nin, içerisinde çok kıymetli bazı tarihi dokümanların da bulunduğu zengin kütüphanesi varisleri tarafından itina ile korunmaktadır.

11 İsmail, Kara, *Gümüşhanevi Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rizede'ki Tekkesi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009).

12 Yusuf Şevki, Yavuz, "Ferşad Efendi", *DİA*, 1995, XII, 413-414.

Dernekpazarı ilçesi Ormancık köyü âlimlerinden Kabro Hoca diye meşhur müderris Kebirzade Hasan Efendi, dini ilimlere vukufiyetinin yanında irtifa alma, “rub‘ tahtası” (saat tayininde kullanılan alet) hazırlama gibi astronomi ilmine sahip ve harita çizecek kadar topoğrafi ve hendese ilmine de vakıftı. Kabro Hoca bu tahtayı çizme yeteneğine sahip olan birkaç kişiden biriydi. Yaptığı son çizimle günün her saatinde saat ayarı yapacak tarzda alet geliştirmişti. Ayrıca bez üzerinde tamamen gözlemlerine ve hendese bilgisine dayanarak Çaykara ilçesinin köy ve yaylaları ile ilgili bir harita çizmiştir.¹³ Kabro Hoca’nın bizzat kendi imalatı olan çok ilginç birçok araç-gereçle birlikte bir de zengin kütüphanesi vardı. Ancak bunlar da gereği gibi muhafaza edilememiştir. Yukarıda zikredilenlere ilaveten yine ondan kalan bazı ilginç aletlerle birlikte sadece 30 civarında değerli kitap ve bazı dokümanlar günümüze ulaşabilmiştir.

Dernekpazarı Çalışanlar (Kalanas) köyü müderrislerinden Haşemenzade Mehmet Efendi’nin de tarihi bir kütüphanesi olup bu kütüphane, kendi köyünde varisleri tarafından hiç bozulmadan muhafaza edilmektedir.

Yukarıdaki veriler araştırmamızın sadece bir kısmını oluşturmakta olup bölgede 10.000’in üzerinde nadir kitap ile çok sayıda tarihi dokümanın var olduğu ön görülmektedir.

Müderrislerin arşivlerinde ilahiyatçı, tarihçi, eğitimci ve edebiyatçıları da yakından ilgilendirecek çok önemli bazı hatıra türü eserlere, mektuplara, belgelere ve şiirlere de rastlamak mümkündür.

Mesela Dernekpazarı ilçesi Güney mahallesinden İstiklal savaşı gazisi müderris Mehmet Rüştü Günaydın, kaleme aldığı Efendi Oğulları Sülalesinin Tarihçesi adlı eserde medrese tahsili ile subay olarak katıldığı Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi hakkında önemli bilgiler vermektedir.¹⁴ Trabzon valisi Kadri Paşa’nın, Trabzon vilayeti mektubi mümeyyizi Reşit Ali’nin ve Of kaymakamının Bakkalzade İsmail Hakkı Efendi’ye mektupları, İsmail Hakkı Efendinin hatıratındaki 1877-78 Türk-Rus savaşı ile ilgili bilgiler, İ. Hakkı Efendinin Of Kasidesi, Trabzon vilayetinden Şinek köyü ihtiyar heyetine gönderilen “*büyük cihad dolayısıyla askeri ceza kanununa göre mahkûm olanların 31 güne kadar binbaşılığa müracaat etmeleri durumunda affedileceklerine dair*” bir yazı, eski Of müftüsü Muhammed Bahauddin Efendiye Trabzon valisi Kadri Paşanın yazdığı iki mektup, Lazistan Havalisi Kumandanı Ahmet Avni ile Of müftüleri arasındaki mektuplar da tarihi önemi haiz belge örneklerinden birkaçıdır.¹⁵

Eski Of bölgesindeki bu şahıs kütüphanelerini, kitapların muhtevalarının yanısıra değerli kılan bir başka unsur da kitaplar üzerinde bulunan çeşitli kayıtlardır. Örneğin Dernekpazarı Güney Mahallesi’nden Efendi oğlu İbrahim b. Ahmet b. Osman Efendi’nin 1719 tarihinde Of’un Yakıntaş (Yaranos) köyünde istinsah ettiği Kitab-ı Pend-i Attar adlı eserin sonunda şu ibare yazılıdır: “Bu kitap, İbrahim bin Ahmet bin Osman tarafından 1132’de Yaranos’ta yazılmıştır”. Bu kayıttan sonra kitaba şu not düşülmüştür: “*Bu kitabın kâtibi İbrahim Efendi daha sonra hacca giderken Şam’da vefat etti ve orada defnedildi. Allah ona rahmet eylesin ve onu bağışlasın 1209.*” (M. 1794). Bunun yanı sıra Efendi oğlu İbrahim Efendi’nin oğlu müderris Mustafa Efendi’nin Rize’nin Güneysu (Botamy) ilçesinde 1755-1781 yılları arasında müderrislik yaptığını, istinsah ve aynı zamanda şerh ettiği kitapların sonuna düştüğü notlardan öğrenmiş bulunuyoruz. Buradan hareketle Of yöresindeki eserler üzerinde yapılacak araştırmalarda âlimlerin biyografileriyle ilgili bilgilere rastlanacağı da şüphesizdir¹⁶ denilebilir.

13 Albayrak, s. 241-42.

14 Mehmet, Günaydın, “Mehmet Rüştü Günaydın’ın Anıları”, *Çaykara’nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1*, (Trabzon: Eser Ofset, 2002).

15 İsmail, Bakkaloğlu, “Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler”, *Çaykara’nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1*, (Trabzon: Eser Ofset, 2002).

16 Günaydın, “Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış.”

Müderis kütüphanelerinde yer alan bazı kitaplar:

Bölgedeki medreselerde önce sarf, ardından nahivle ilgili kitaplar okutulur, bu konuda yeterli altyapısı olanlar mantık kitaplarına, ardından da akaid konularına geçerlerdi. Daha ileri düzeyde ise tefsir, hadis ve diğer ilimlerle ilgili kitaplar okutulurdu. Bundan dolayı müderislerin kütüphanelerinde daha ziyade medreselerde okutulan kaynak kitaplar yer almakla birlikte, müderisin ilgisini çeken değişik konularla alakalı kitaplar da bulunmaktadır. Umumiyetle bir eserden bir nüsha bulundurulması esas olmakla beraber bazen aynı eserin değişik baskılarına/yazmalarına rastlamak da mümkündür.

Araştırmamız esnasında kütüphanelerde sıkça rastladığımız bazı yazma ve basma kitapların isimlerini örnek kabilinden zikrediyoruz.

Sarf-Nahiv-Belâgat : *Sarf Cümlesi, Sarf Mefhumu, Emsile, Bina, Maksud, İzzi, İzzi Tercümesi, Merah, 'Avamil, 'Avamil Tercümesi, İzhar, Mefhumu'l-İzhar, Mu'ribu'l-İzhar, Kâfiye, Molla Cami, el-Vâfiye fi Şerhi'l-Kâfiye, Kitab-ı Dinkuz, Telhîs, el-İzah, Muhtasaru'l-Meani, el-Mutavvel, Metnü'l-Alaka...*

Mantık: *Mantık Tercümesi, Tasavvurat ve Tasdikat, Hulasatü'l-Mantık Tercümesi, Haşiyeye-i Tasavvurat Li-Müftizade, ed-Durru'n-Naci alâ Metni İsagoci, Risale-i Şemsiyye-i Cedide, Abdolvahhab Alel Velediyye (Münazara), Mizanü'l-İntizam (Şerhu Tasavvurat ve Tasdikat), Haşiyetü's-Seyyid alet'Tasavvurat...*

Fıkıh: *Mültekâ, Mirkat, Mecmau'l-Enhur fi Şerh-i Multeka'l-Ebhur, Halebî, Halebî Tercümesi, Meraki'l-Felah, Kudûrî, Vikâye, Vikâye Tercümesi, İbni Abidin, Dürer, Tavzîh, Mir'ât, Menâr, İbni Melek, Ahkâmu'l-Cenâiz, Gureru'l-Ahkâm, Üstuvânî, Mecmau'l-Bahreyn, Bida'atü'l-Hukkâm fi İhkâmî'l-Ahkâm, Ahkâmı Mecelle, Ahkâmı Vesâyâ, Risale-i Mefkûd, Ahkâmı Meriyye, Talak Risalesi, İddet Risalesi, Şerhu's-Sirâciyye, Cerideli Feraiz, Keşfü'l-Feraiz, Feteva-i Feraiz...*

Tefsir: *Celâleyn Tefsiri ve şerhleri, Kadı Beydâvî, Râzî, Keşşâf, Ruhü'l-Beyan, Bahru'l-Ulum...*

Kelâm-Akaid: *Celâl, Halhalî, Hayalî, Seyâlkûtî ve Abdurrahman, el-Mevâkıfî İlmî'l-Kelâm, Şerh-i Akâid-i Adüdiye, Fıkh-ı Ekber Amentü Şerhi, Şerhu Fıkhî'l-Ekber, Tevhid ve Sıfat...*

Hadis-Siyer: *Meşâriku'l-Envar, Şerhu Meşariki'l-Envâr, Mesâbîh, Râmûzu'l-Ehâdis, Buharî, Sîretü'n-Nebeviyye, Şemâil-i Şerîf, Şifa-i Şerîf, Şifa-i Şerîf Tercümesi...*

Mektebe ait kitaplar: *Kavaid-i Osmaniyye, Malumat, Muhtasar Tarih-i İslam, Muhtasar Coğrafya, Tarihi Hisab, İlmî Hal, Kıraatı Tecvid, Miftahu'l-Kıraa, Vesile-i Tecvid ve Kıraat, Elifba-i Osmani, Mufassal İlmihal, Vezaifu'l-Etfal, Rumca Elifba Cümlesi, Coğrafya-i Umumi, Malumat-ı Medeniyye, Tarih-i Endülüs, Coğrafya-i Kebir.*

Kanuna dair kitaplar: *Düstur, Ahvali Muhakemat Mecmuası ve Hukuki Münşeât, Kavanini Sekar, Ceza Kanunname-i Şerhi, Ahvali Muhakematı İcra Mecmuası, Mecmua-i Kavanin ve Nizamât, Arazi Kanunname-i Şerhi...*

Lügat: *Ahteri Kebir, Lügatı Osmanî Farisî, Türkî Arabî lügat, Lügatı Kamus-i Türkî, Muntehabat-ı Lügatı Osmaniyye...*

Ayrıca, *Meclis-i İrşadiyye, Mev'iza-i Hasene, Dürretünnasihîn, Tenbihü'l-Gafilin, Menakıb, Mızraklı İlmihal, Meclis-i Sinaniyye-i Kebir, Eyyühel Veled, Envaru'l-Aşkın, Ahmediyye, Manzume-i Fuzulî, Aşık Garib, Mecalisü'l-Ebrar ve Mesalikü'l-Ahyar, Risale-i*

Bahaiyye, Tabirname-i Muhyiddin ibn Arabi, Zâdü'l-İbâd, Ravzatü'l-İslâm fî Tercümeti Şir'ati'l-İslâm, el-Verdü'l-Müfid fi Şerhi Tecvid, Karabaş Tecvidi, Nazmu'l-Ehemm fi İlmi'l-Edâ ... gibi Tecvid, Tasavvuf, İlmihal ve benzeri değişik sahalara ait kitaplar.

Miss Marry Yahut Mürebbiye (yazarı Ujuns, mütercim Halil Edip), *Bir Tabanca Darbesi* (yazarı Jul Mari, mütercim Mehmet Talat), *Para ve Aşk* (yazarı Alexandre Dumas, tercüme Halil Necati) gibi bazı romanlar.

Her Genç Neleri Bilmelidir, Her Evli Erkek Neleri Bilmelidir gibi aile hayatına dair kitaplar. *Kiyum Tel*, (Çocuk dünyası), *Tavukçuluk, Melceü't-Tabbahin* (İlk Türkçe yemek kitabı) gibi çok ilginç bazı eserlere de rastlanmaktadır.

Müdürrislerin Kütüphanelerinden Günümüze Ulaşamayanlar Ve Ulaşamama Nedenleri

Özellikle medreselerin kapatılmasından sonra, yöredeki medreseliler kuşağının elindeki birbirinden değerli binlerce cilt yazma ve nadir basma kitap, ne yazık ki gereği gibi muhafaza edilemediği için yok olmuştur. Yangınlar, rutubet ve kitaplık sahiplerinin ailelerinin duyarsızlıkları gibi hususlar da bu kitapların önemli bir kısmının günümüze gelmesini engellemiştir. Ayrıca harf inkılâbının gerçekleştirilmesi neticesinde kuşaklar arasında bilgi ve kültür iletişim eksikliği meydana gelmiş, bundan dolayı bu değerli kültür hazinelerini gereği gibi sahiplenilenler çıkmamıştır. Örneğin sadece Çaykara'da Velizade Tayyip Zühdü Efendi'nin 5000, Numanzade Numan Efendi'nin 2000, Hacı Zilik Muhammet Efendi'nin 4000, Hacı Ahmet Efendi'nin (Ahmet Kılıç) 2500 cilt dolayındaki kitabından günümüze çok azı ulaşabilmiştir.¹⁷

Yörenin en önemli âlimlerinden olup tedris faaliyeti yanında eser telif etmekle de meşgul olan İsmâil Hakkı Efendi (ö. 1921), tasavvuf, belâgat ve mev'izaya dair bazı eserler yazmış, ayrıca mantık ve kelâmla ilgili bir iki eser tercüme etmişse de özel kütüphanesinde bulunan kitaplarının hemen hemen tamamı bir yangında yok olmuştur. *Kurban Risâlesi, Kırk Hadis, Manzum Of Kasidesi, Mecâlis-i Cihâdiyye, Fâtıha Mev'izası* vb. isimli eserlerinden geriye sadece *el-Kâfî fî şerhi'l-Arûz* adında belâgatla ilgili Arapça bir kitabı kalmıştır.¹⁸

18. Yüzyılda yaşamış Dernekpazarı ilçesi Taşçılar köyünün en önemli âlimlerinden müderris Mahmut Efendioğlu'nun kendi el yazısı ile yazdığı yüzlerce kitabı ve diğer kitapları, daha sonraki dönemlerde yağmalanmış ve bu eserlerden hiçbiri günümüze ulaşamamıştır.¹⁹

Dernekpazarı Güney Mahallesi Efendi oğullarından müderris Hüseyin Rahmi Efendi'nin zengin diyebileceğimiz bir kütüphanesi vardı. Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların yöreyi işgal etmeleri üzerine, içlerindeki Ermeni askerleri tarafından Hüseyin Efendi'nin şehit edilmesiyle birlikte kütüphanesi de dağıtılmıştır. Yine Efendi oğullarından müderris Ali Şakir Efendi'nin kitaplarından hiçbiri günümüze kadar gelmemiştir. Bunun sebebi ise kendisinden sonra ailesinde din hocasının yetişmemesine bağlanabilir. Nitekim aynı sülaleden Ali Efendi ve oğlu Mehmet Rüştü Günaydın, din görevliliğini bir meslek olarak yürüttükleri için onlar vasıtası ile bazı yazma eserler muhafaza edilerek günümüze kadar gelmiştir.²⁰

Of yöresindeki dini hayata ciddi manada katkı sağlayan sülalelerden biri de Uzungöl Köseli mahallesinde yaşayan Kadioğulları sülalesidir. Bu sülalede çok sayıda âlim yetişmiş olup aralarında iki de Of müftüsü bulunmaktadır (H. Mehmet Efendi (ö. 1864) ve oğlu H. Salih Efendi

17 İsmail, Sarı, "Tarihi Süreçte Eğitim-Öğretim", *Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür*, Hazırlayanlar: Durgun, H., Sarı, İ., Durgun, O., (İstanbul: Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yayını, 2005), 121-155.

18 Yusuf Şevki, Yavuz, "Bakkalzâde İsmâil Hakkı", *DİA*, (1991), IV, 545.

19 Albayrak, s. 256.

20 Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış."

(ö. 1921). Fakat bu âlimlerden kalma bir oda dolusu kitap, torunlarından Seyfullah Kadioğlu'nun anlattığına göre 60'lı yıllarda çıkan bir yangında tamamen kül olmuştur. Yine yaptığımız araştırmaya göre Dernekpazarı ilçesi Akköse (Zeno) köyü müderrislerinden Gürcizade Ahmet Efendi, Bilaloğlu Muhammed Efendi ve Bilaloğlu Harun Efendi'nin kendilerine ait birer kütüphaneleri bulunmaktaydı. Bu kütüphanelerde müderrislerin kendi teliflerinin de aralarında bulunduğu çok sayıda yazma ve basma eser mevcuttu. Nitekim Harun Efendi'nin arşivinden çıkan bir deftere, sahip olduğu 170 adet kitabı kendi el yazısıyla kaydetmiş olması da bunu göstermektedir. Ancak daha sonraki dönemlerde kısmen ailelerin ilmen yetersizliği, kısmen ilgisizliği dolayısıyla bu kitaplara sahip çıkılamamıştır. Bu değerli eserlerin bir kısmı Arapça bilen zevat tarafından değişik zaman aralıklarıyla evlerden alınırken, önemli bir bölümü köyün son dönemdeki en büyük âlimi Abdurrahman Efendi tarafından kendi evine nakledilmişti. Ancak 70'li yıllarda Abdurrahman Efendi'nin evinin yanması üzerine köyün bu en kıymetli hazinesi tamamen kül olmuştur. Neticede Gürcizade Ahmet Efendi'nin, köyünde ve Trabzon dışında ikamet eden varislerinde dağınık halde bulunan dil, edebiyat, tarih, coğrafya ve çeşitli İslami ilimlerle alakalı çoğu nadir eser kategorisinde bulunan 60 kadar kitabı hariç, gerek onun gerek diğer müderrislerin kitaplarının tamamı bu yangınla zayi olmuştur.

Çalışanlar (Kalanas) köyünden Haşemenzade (Haşimzade) Ahmed Efendi'nin ve hoca olan oğlunun kütüphanesi bir yangın neticesinde tamamen zayi olmuş, yangından önce çevredeki ilim adamları tarafından ödünç alınan birkaç kitap ancak günümüze ulaşabilmiştir. Yine Çalışanlar köyünden merhum Mandan (Mandal) Efendi'nin, çoğu yazma olan yüzlerce cilt nadir kitabı köydeki evinde telef olmuştur. Büyük bir tarih ve kültür mezarlığına dönüşen evdeki göz yaşartıcı tabloya bizzat şahit olduk. Fareler tarafından paramparça edilen bu nadide eserler maalesef tamamen kullanılamaz hale geldi. Aynı sülaleden Hacı Ahmed'in anlattığına göre onların da müderris olan dedelerinden kalma bazı kitapları varmış fakat dedesinin kitaplarının büyük çoğunluğu ile çok sayıda kıymetli evrak şu an Tokat Erbaa'da bulunan yakınlarında imiş.

Yine anlatıldığına göre Kalanas'taki medrese ve camide bulunan pek çok kitap yetmişli yıllarda gömülmüştür. Taşçılar köyü merkez camiinde bulunan bir çuval dolusu yazma ve nadir basma eser ilgisizlik yüzünden yakın bir tarihte neredeyse tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Cami görevlisi kurtarılabilen bazı nadide kitapları ve sahifeleri vakıflar kanalıyla kayıt altına aldırılmıştır.

Tayyip Zühtü Efendi, dedesi Veli Mustafa Efendi'den beri oluşan yaklaşık 5000 kitaplık büyük bir kütüphane kurmuştu. Bu kitaplar ölümünden sonra korumasız bir şekilde saklanmıştı. Çürüyen kitapların bir kısmı yakılmış, kalan bir kısmını ise akrabalarından Sedat Batu muhafaza etmektedir.²¹

Of bölgesindeki âlimlerin kendi el yazıları ile istinsah ettikleri yüzlerce esere karşılık, bizzat bu âlimler tarafından te'lif edilip, günümüzde okuyucuların elinde olan eserler maalesef çok azdır. Oysa bu âlimlerin, hiç olmazsa bazılarının orijinal diyebileceğimiz çalışmalar yapmış oldukları kuvvetle muhtemel olup bunların gün yüzüne çıkarılamadığı kanaatindeyiz. Örneğin Oflu âlim Süleyman b. Yusuf et-Trabzonî el-Ofî ez-Zebeşkevi, 1133 (m. 1720) tarihinde *Kitabu'l-Mantık* ve *Kitabu'l-İstiare* adlı iki eser kaleme almıştır. Dernekpazarı Güney mahallesinden Mehmet Efendi b. İbrahim Efendi b. Mustafa Efendi, Allame Ebu'l-Hasan Siraceddin Ali b. Osman el-Usî'nin Arapça nazm halindeki *el-Emali* adlı eserini 1271 tarihinde Türkçe olarak şerh etmiştir. 44,5 varak yani 89 sayfa olan eser şu an Mehmet Günaydın'ın elindedir.²² Of'un son dönem büyük âlimlerinden Dursun Feyzi Efendi'nin yazdığı bir kısım risaleler çıkan

21 <http://www.yoremizden.com>, Tayyip Zühtü Efendi | Taka.

22 Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış."

bir ev yangınında kütüphanesiyle birlikte yanmıştır. Bu arada bir eseri *Muhtârü'l-ehâdis* Tercümesi adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1964). Süleyman Sami Güven'in bildirdiğine göre *Münküzü'l-Felâsife* ve *Muzhirü'l-Hakika* (Mekke 1949), *Tevhid ve İshrâk* (İstanbul 1920), *Ahlâk ve İnanç* Öğütleri (Giresun 1956), *Âhîret Hakikatleri ve Dirilmek Hikmetleri* (Trabzon 1970) adlı risâleleri de basılmış olup bunların nüshaları kendi özel kütüphanesinde bulunmaktadır.²³ İstanbul Fatih medresesinden mezun olduktan sonra Of'un değişik medreselerinde müderrislik yapan Çaykara'nın Yukarı Hopşera köyünden Hanecizade Ahmet Hamdi Efendi'nin çok güzel dini, hikmetli sözlerle, atasözlerini kapsayan manzum türünde bir el yazması eseri vardır. Sultan II. Abdülhamit'i de yakından tanıyan bu zat onunla ilgili çok sayıda belgeyi Necip Fazıl Kısakürek'e vermiştir.²⁴ Gürcizade Ahmed Efendi'nin Arapça olarak telif etmiş olduğu bir eser 1950'li yıllara kadar torunlarından Hacı Mehmet Gür'ün himayesinde iken daha sonra kaybolmuştur. Bilaloğlu Harun Efendi'den torunlarına intikal eden bir çanta dolusu değerli evrakın arasından çıkan bir defterden anlaşıldığına göre müderris, *Hadis ve Garaibi* ile *Sualli-Cevaplı Mektep Kitabı* adında iki eser kaleme almış ancak bunlar günümüze ulaşamamıştır. Çok geçmeden bu gibi eserlerin ortaya çıkartılıp araştırmacıların istifadesine sunulması büyük önem arz etmektedir.

Bütün bu olumsuzluklara ve kayıplara rağmen, yöredeki müderrislerden kalma evlerde hala paha biçilemez hazineler yatmakta olup resmi kurumlar ve kamuoyu, hatta özel şahıs kitaplıklarının varisleri bile henüz bu nadide eserlerin değerini tam olarak takdir edememiştir. Kültür tarihinin birinci elden ve milli kültür mirasımızın temel kaynaklarından olan bu el yazmaları ve nadir basma eserler bir an önce koruma altına alınmalıdır. Şahıs kütüphanelerindeki kitapların yanında müderrislerin arşivlerinde ve kitaplarının arasında ilahiyatçı, tarihçi, eğitimci ve edebiyatçıları yakından ilgilendiren, yörenin tarihi, kültürü ve eğitimi ile alakalı çok önemli icazetname, fetva, mektup, şiir vb. kıymetli tarihi belgeler de yer almaktadır. Bilim adamları ve araştırmacıların çalışmalarına ışık tutacak bu değerli kültür varlıklarının da zayi olmadan tespit edilip koruma altına alınması büyük bir önem arz etmektedir.

Sonuç

Türkiye'de, resmi ve özel kurum-kuruluşlarda çok sayıda nadir eser bulunmaktadır. Resmi ve özel kurum-kuruluşlarda bulunan bu eserler, büyük oranda koruma altına alınarak araştırmacıların hizmetine sunulmuş olmakla birlikte, özel şahıslara ait eserler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Zira bu eserlerin kıymetini bilip onları güzel bir şekilde muhafaza edenler olsa da çoğunlukla bu tür eserlere varisler tarafından gereken ilgi gösterilmemiş ve korunaksız mekânlarda yok olma riskiyle karşı karşıya bırakılmışlardır.

Ayrıca özel şahıs kütüphanelerinde koruma altında olan kitaplardan gereği gibi de istifade edilememektedir. Zira araştırmacılar, bu kitapların pek çoğunun varlığından haberdar değildirler. Haberdar olunanlara ulaşmada da ciddi güçlükler ile karşılaşmaktadırlar. Bütün bunlar eski Of bölgesi müderrislerinin şahıs kütüphaneleri için de geçerlidir.

Bu müderrisler, genellikle kendi imkanları ile, bazen de hediye ve miras yoluyla kitap temin ederek, evlerinde ya da medrese/camilerde şahıs kütüphaneleri kurmuşlardır. Bu kütüphanelerden bir kısmı bölünmeden, bir kısmı ise varisler arasında taksim edilerek günümüze intikal etmiştir. Bir kısmı göçler dolayısıyla şehir dışına nakledilirken bir kısmı da aileler tarafından değişik kurum ve kuruluşlara bağışlanmıştır. Ancak büyük çoğunluğu çeşitli nedenlerden dolayı günümüze kadar ulaşamamıştır.

²³ Yavuz, Yusuf Şevki, "Güven, Dursun Nuri Feyzi" *DİA*, (1996), XIV, 328-29.

²⁴ Albayrak, s. 193.

Ulaşabilenler içerisinde nadir yazmalar bulunduğu gibi Osmanlının son dönemlerinde basımı yapılmış, ancak günümüzde sadece bazı kütüphanelerde bulunabilen, bazen de mevcut kütüphanelerde dahi bulunamayan, son derece önemli kitaplar ve arşiv belgeleri de yer almaktadır.

Bütün bu eserler, hem yazıldığı dönemdeki insanlara faydalı olmak hem de bilgi birikimini sonraki nesillere aktarmak için yazılmışlardır. Dolayısıyla bu değerli hazinelerin koruma altına alınması, yerlerinin bilinmesi, ilim dünyasına kazandırılması, gelecek kuşaklara iletilmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Bunun için eski Of yöresinde mevcut, gerek muhafaza altında bulunan, gerekse uygun olmayan şartlarda bulunup gün yüzüne çıkartılmayı bekleyen, özel şahıslara ait kitaplıkları tespit etmek ve buralardaki tarihi önemi haiz her türlü malzemeyi kayıt altına alarak dijital ortama aktarmak, mümkünse KTÜ İlahiyat Fakültesi'nde bu eserleri toplamak, bütün bu tarihsel malzemenin farklı yollarla yöre dışına çıkarılmaması ve zayi olmaması için gerekli görülmektedir.

Kaynaklar

- Albayrak, Haşim, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, (İstanbul: Sahafılar Kitap Sarayı, 2008).
- Alıkılıç, Dündar, “Tarih Boyunca Trabzon Havalisinde Kütüphaneler”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17, 305-312.
- Aşikkutlu, Emin, “Âşikkutlu, Mehmet Rüştü”, *DİA*, , IV, 6, (1991).
- Bakkaloğlu, İsmail, “Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler”, Çaykara’nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1, (Trabzon: Eser Ofset, 2002).
- Dilek, Zeki, Okur, Musa, Ceylan, Ahmet, *Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete’nin Arşivciliğimizdeki Yeri*, Hazırlayan: Kaya, Bilge, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 1994).
- Günaydın, Mehmet, “Mehmet Rüştü Günaydın’ın Anıları”, Çaykara’nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1, (Trabzon: Eser Ofset, 2002).
- Günaydın, Mehmet, “Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, (2008), 101-136.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Of-Çaykara Müftüleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildiriler*, Hazırlayanlar: Arslan, M.K., Öksüz, Hikmet, (Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2001).
- Kara, İsmail, *Gümüşhanevi Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rizede’ki Tekkesi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009).
- Keskinel, Berk, “Türkiye’de Yazma Eser Kütüphanelerinin Önemi Ve Toplumsal Farkındalık Düzeyleri Bağlamında Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinin İncelenmesi”, Uzmanlık Tezi, (İstanbul: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler Ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2012).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları, “Yazma Kitaplar”, https://www.yazmalar.gov.tr/elyazmaciligimiz_tr.php, Son erişim tarihi: 24 Şubat 2015.
- Sarı, İsmail, “Tarihi Süreçte Eğitim-Öğretim”, *Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür*, Hazırlayanlar: Durgun, Hasan Hüsnü, Sarı, İsmail, Durgun, Orhan, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yayını, İstanbul 2005, 121-155.
- Saylan, Şenol, “Çaykara’da Bir Ulemâ Ailesi: Numanzâdeler”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*, 8-10 Ekim 2015.
- Taka, <http://www.yoremizden.com>, Tayyip Zühtü Efendi.
- Trabzon Vilayet Salnamesi, 1869.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”, *DİA*, (1991), IV, 545.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Ferşad Efendi”, *DİA*, (1995), XII, 413-414.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Güven, Dursun Nuri Feyzi”, *DİA*, (1996), XIV, 328-29.
- Yıldız, Kemal, “1700 ve 1800’lü Yıllarda Çaykara’nın İlmi ve Kültürel Atmosferini Gösteren Bir Örnek (Çaykaralı Numanzâdeler)”, Çaykara’nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1, (Trabzon: Eser Ofset, 2002), s. 457-67.
- Yücer, Hür Mahmut, “Gümüşhânevi’nin Halifelerinden Oflu Yusuf Şevki Efendi”, *Uluslararası Gümüşhânevi Sempozyumu*, s. 372-391.

AİLE KÜTÜPHANELERİNDEN HAREKETLE ESKİ OF MEDRESELERİNİN EĞİTİM MÜFREDATININ İNCELENMESİ (Numanzadeler Aile Kütüphanesi Örneği)

Cevat SİDDİKİ*

Giriş:

Trabzon köklü bir medrese geleneğine sahip olan Osmanlı devletinin önemli vilayetlerinden biri olmuştur. 1461'de fethedilen Trabzon'da ilk medrese Fatih Sultan Mehmet tarafından (Fatih Camii ve medresesi) açılmıştır.¹ Daha sonra devlet yöneticileri tarafından farklı zamanlar diliminde medreseler kurulmuştur.²

Trabzon halkının İslam dini ile tanışmaları, Trabzon'un fethinden önce de Müslümanların yaşadığı civar kentlerle iletişim ve etkileşim neticesinde olduğu muhtemeldir. Ancak fetihden sonra bu etkileşimin daha da hız kazandığı rahatlıkla söylenebilir.

Trabzon'un fethinden yaklaşık bir asır sonra Of kazasının İslamlaşma sürecine Maraşlı kardeşler önemli katkılar sağlamıştır. 16. yüzyılın ortalarında Maraşlı Saçaklızade Osman Efendi ve kardeşleri Maraş'tan gelip Of'un Paçan köyüne yerleşmişler ve yöre halkının İslam'la tanışmalarına vesile olmuşlardır.³

Halkın yavaş yavaş İslam dinini kabul etmesiyle beraber eğitim-öğretim ihtiyacı da doğmuş, bu ihtiyacı karşılamak üzere yörede medreseler kurulmaya başlanmıştır. Zamanla bu medreseler dini hayata ciddi manada katkı sağlamış ve özellikle 19. Yüzyılda bölgenin her tarafında görülür olmuştur. Söz konusu medreselerle ilgili bilgi alabileceğimiz kaynakların başında "*Trabzon Vilayet Salnameleri*" gelmektedir. 1869 Trabzon vilayet salnamesine göre, Trabzon vilayetinde 397 medresenin varlığından söz edilmektedir. Bu medreselerin 350'si Of kazasında⁴ yer almıştır. Diğer medreseler ise 11'i Trabzon merkez ilçede, 11'i Vakfıkebir'de, 1'i Akçaabat'ta, 8'i Sürmene'de ve geri kalanlar ise diğer kazalarda yer almıştır.⁵

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, cevataktu.edu.tr

1 Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi: Fetihten Kurtuluşa Kadar* (Trabzon: Serander Yayınları, 2013), s.23.

2 Hüseyin Albayrak, *Trabzon İmarat (Hatuniye) Külliyesi*, (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998), s. 7-10, 13; Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.51,56.

3 Haşim Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı Yayınları, 2008), s. 39-42.

4 Eski Of bölgesi bu günkü Of, Dernekpazarı, Hayrat ve Çaykara ilçelerinden oluşmaktaydı.

5 *1869 Trabzon Vilayet Salnamesi*, <http://isamveri.org/?url=salname> s.

Trabzon'daki medreselerin sayısına bakılınca bu medreselerin bölgedeki ilim ve irfanın oluşum ve gelişimine önemli katkıları olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki bu medreseler hakkında bilgi alınabilecek yeterli vesika bulunmamaktadır, yada özel aile arşivlerinde buldukları için araştırmacılar tarafından bu kaynaklara ulaşılamamaktadır.

1888 Trabzon vilayet Salnamesine göre, Trabzon vilayetindeki medreselerin sayısında önemli değişiklikler görülmektedir. 1888 Trabzon vilayet salnamesinde ayrıntılı olarak medreselerin isim ve yerleri de zikredilmiştir. Buna göre Trabzon merkezde 8, Akçaabat'ta 5, Yomra'da 5, Tonya'da 4, Şarlı (Beşikdüzü ilçesi) nahiyesinde 5, Vakfıkebir'de 2, Sürmene kazasında 24 ve Of kazasında ise 41 medrese bulunmaktadır. Medreselerin toplamı ise 92'dir.⁶

1869-1888 yılları arasında Trabzon vilayeti genelinde medrese sayılarında önemli farklar olduğu görülmektedir. Of kazası esas alındığında 19 yıllık bir süre içerisinde bu farkın daha fazla olduğunu görmek mümkündür. 350'den 41'e düşen medrese sayısındaki bu azalma, üzerinde ayrıca çalışılması gereken önemli bir konudur.

İstanbul müftülüğü tarafından 1914 yılında medreselerin ıslahı amacıyla Trabzon'dan istenen ve meşihat arşivinde bulunan taşra medreseleri defterindeki bilgilere göre, Trabzon genelinde bulunan medrese sayısı 149'dür.⁷ Of kazasına bakıldığında ise 69 medrese bulunmaktadır.⁸

Yukarıda bahsedilen üç kaynağa göre Of Medreseleri: 1869 yılında: 350, 1888 yılında: 41 ve Meşihat arşivi defterine göre 1914 yılında: 69'dur.

Of medreselerinin sayılarındaki azalmayla ilgili iki hususa değinmekte fayda vardır. Birincisi, Of kazasının coğrafi sınırlarının farklı tarihlerde değişiklik arz etmesi, örneğin 1869 tarihli vilayet salnamesinde Sürmene'nin belli köyleri Of kazasına bağlı iken 1888 tarihli vilayet salnamesinde bu köylerin Of kazası içinde sayılmaması gibi. Bu durum medrese sayılarındaki azalmaya sebep gösterilebilir. Ancak 1869-1888 tarihleri arasındaki medrese sayısındaki (350-41) farkı açıklayacak ölçüde değildir. Ayrıca 1888 vilayet salnamesine göre Trabzon genelinde medrese sayısı 92'dir.

İkinci husus ise, Tanzimatla beraber mektepleşmenin Osmanlı vilayetlerindeki yayılmasıdır.⁹ Nitekim 1839 yılı Tanzimat fermanıyla beraber Rüşdiyelerin açılması ve 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile medrese dışındaki örgün eğitimde yenilikler ve mesleki okulların açılması hız kazanmıştır.¹⁰

Of medreselerinin sayısının çok olması ilk etapta abartılı görülse de (özellikle 350 rakamı) İslam eğitim geleneği açısından bakıldığında bunun abartılı olmadığı kanısına varmak mümkündür. Şöyle ki İslam eğitim tarihinde medreselerin kuruluşundan önce Camiler/mescitler ve âlimlerin evleri eğitim faaliyetinin yapıldığı yerler olmuştur. Medreselerin ortaya çıkmasıyla beraber bu mekânlarda eğitim faaliyeti devam etmiştir ve bu anlayışın (farklı coğrafyalarda) günümüze kadar devam ettiği de söylenebilir.

6 1888 Trabzon Vilayet Salnamesi, s. 127-130.

7 Sadık Albayrak, "1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara'da İlmî Hayat" Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, (Trabzon: Çaykara Müftülüğü Yayınları 2002), 302-316.

8 Sadık Albayrak, a.g.e, 302-316.

9 Geniş Bilgi için bkz., Emin Yolalcı, "Maarif Salnamesine Göre; Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (Ankara:, Sayı: 5, 1994), s. 452-456

10 Geniş bilgi için bkz., Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, (Başlangıçtan 1999'a Kadar), (Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999), s. 137-139.

Şehir merkezlerinde genellikle devlet erkânları tarafından medreseler kurulurken kaza ve kasabalarda medrese fonksiyonu gösteren mekânlar, camiiler ve âlimlerin evleri olmuştur. Dolayısıyla bu geleneği Osmanlı dönemi Trabzon vilayetinde de görmek mümkündür. Trabzon'da da devlet erkânı tarafından yaptırılan (Gülbahar Hatun (Hatuniye) Camii/Medresesi, İskender Paşa Tarafından yaptırılan İskender Paşa Camii/Medresesi,) medreseler olduğu gibi halk tarafından yaptırılan medreseler ve eğitim faaliyeti yapan camii/mescit ve âlimlerin evleri de olmuştur.

Trabzon vilayet salnamesinde yer alan Of kazasının medrese sayısı ile ilgili 350 rakamı ise büyük çoğunluğunun ulemanın evi veya caminin yanında yapılan dersliklerden ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Buna Numanzâde ailesinden Numan b. Muhammed'in (1813-1892) kendi evini medrese olarak kullanması örnek verilebilir.

Ancak bununla beraber köy ve mahallelerin merkezinde kurulan tam teşekküllü nizami medreseler de mevcuttur. Bu medreselerin nasıl ve kimler tarafından inşa edildiği ile ilgili önemli bir belge elimize ulaşmıştır. 1896 yılına ait bu belge Zenolu Müderris Gürcizade Ahmet Efendi'nin evrakları arasında bulunmuştur.¹¹

İlgili belgenin çevirim yazısı şöyledir:

Zeno karyesi, Aksilisa mahallesi ahalisi bulunduğumuz halde bin üç yüz on dört senesi icab eden medrese ve tedrihanemizin tamirlerine, neccar ve taşçılara ve hademelerine ve tedrihanenin yatak ve mefruşat vesair levazımına olan mesarîf cümlemizin ittifakıyla iki bin üç yüz kırış balığ olup camii şerîfimizin cemaati bulunan her haneye yirmi iki kırış tevzi' olup (anlaşılan o ki 105 haneye taksim edilmiş) akçe-i mezkûrun edasına kâffemiz zamin olduğumuz kararnamemizdir.

(Belgenin altına toplam 25 kişi imza atmıştır)

Bu belgede özet olarak, Zeno köyü Aksilisa mahallesi medresesinin tamirâtı, marangoz, taşçılar, hademelerin masrafları ve medresenin yatak, mefruşat vesairesi için 2300 kırış masrafının olduğu ve bu paranın mahalle ahalisine bölüşürüleceği anlatılmaktadır.

Ayrıca bu belge medreselerle ilgili önemli iki noktaya işaret etmektedir. Birincisi mahalle medreselerinin ahali tarafından inşa edildiği ve masraflarının ahali tarafından karşılandığı, ikincisi ise bu medreselerde öğrencilerin barınması için kalacak yerlerin veya yurtların da bulunduğu.

Of medreselerinin müfredatıyla ilgili Bakkalzâde İsmail Hakkı ailesinden İsmail Hakkı Bakkaloğlu'nun tespitlerine göre Of medreselerinde eğitim usulü ve okunan dersler şöyledir:¹²

Medreseye ilk gelen talebeye önce Kuran öğretilir. Kur'an okumasını iyice öğrenip serbest okumaya başlayınca hafızlık yapma kabiliyeti olanlara isteğe bağlı olarak hafızlık yaptırılır. Diğerleri ise Arapçaya başlatılır. Hafızlık yapanlara hafızlık bitene kadar Arapça öğretilmez. Hafızlık bittikten sonra Arapçaya başlatılırlar.

Arapçaya önce sarf ile başlanır ve *Emsile* kitabı okutulur. *Emsile*'den sonra sırayla *Bina*, *Maksut*, *İzzi*, *Merah* kitapları okutulur. Sarf okutulurken başka hiçbir kitap okutulmaz.

Sarf bittikten sonra Nehiv'e geçilir. *Avamil* kitabıyla başlanır. *Avamil* ile beraber Fıkıh'tan *Halebi*, Hadis'ten *Meşarîkul Envar*, Tefsir'den *Celaleyn*, okutulur. *Avamil*'den sonra *İzhar* kitabına geçilir. Bu kitaba paralel olarak da yine bu üç kitaba da devam edilir. *Kaflıye* Kitabına geçilince buna paralel olarak da *Mülteka* kitabına başlanır.

11 Bu belgeyi Gürcizade Ahmet Efendinin torunlarından Yrd. Doç. Dr. Süleyman Gür'den temin ettim.

12 İsmail Hakkı Bakkaloğlu, "Çaykara Medreseleri, Müderrisleri ve İcazetnameleri", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, (Trabzon, Çaykara Müftülüğü Yayınları, 2002), s. 338-339.

Kafile'den sonra Molla Cami kitabına geçilir. Bu kitaplarla beraber yine Tefsir, Hadis ve Fıkıh okutulur. Fıkıhtan önce *Halebi* ile başlanmıştı sonra da *Mülteka* ile devam edilir. Tefsirden de *Celalayn*'den sonra *Bezvavi* okutulur. *Muhtasarul Meani* okurken *Bezvavi*'ye devam edilir.

Molla Cami kitabı bittikten sonra mantıktan *İsağöçi* ve şerhleri (Tasavurat, Tasdikat- Molla Fenari) okutulur. Bundan sonra *Meani*'ye hazırlık olarak Muhammed el-Antaki'nin *Metmül-Alaka*'sı okutulur. Daha sonra da Taftazani'nin *Muhtasarul Meanisi* okutulur.

Daha sonra Akaid derslerine geçilir. Bu derste *Şerh-i Akaid* baştan sonuna kadar okutulur. Sonra Ramazan Efendi ve *Akaid-i Kestele* Kitabı okutulur.

Son ders olarak da Molla Husrev'in *Mir'atül- usul ila Mirkati'l- Vusul* kitabından fıkıh, hadis ve tefsir usulleri okutulurak bitirilir ve bir merasim yapılarak icazet verilir.

Numanzadeler Ailesi ve Kütüphanesi

A. Numanzadeler Ailesi

Numanzadeler ailesi Çaykaranın Işıklı mahallesinde iskân eden ve Çaykara ahalisinde tanınan meşhur bir ailedir. Numanzade ailesi 18. ve 19. Yüzyıllarda eski Of kazasının ilmi ve kültürel mirasına önemli katkılarda bulunmuştur.¹³

Numanzadeler ailesi ve kütüphanesiyle ilgili bilgileri ailenin torunlarından Yrd. Doç. Dr. Şenol Saylan'dan elde ettik. Aile ile ilgili bilgiler özetle altta verilmiştir.¹⁴

1. Numan b. Mustafa b. Osman b. İbrahim b. Nebi b. Muhammed

Numanzadeler ailesinin dedeleri ve aileye adını veren kişidir. Numan Efendi, 1700'lerin başlarında, bir rivayete göre Maraş civarından, diğer bir rivayete göre ise Kafkaslardan göç edip Kadahor'a (Işıklı mah.) gelmiş, buraya yerleşmiş burada üç oğluyula yaşamaya başlamıştır.

2. Mustafa b. Numan (1776, 1788 Yıllarında Sağ)

Mustafa Efendi, Numan Efendi'nin oğludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1750 yılları civarında doğduğu düşünülmektedir. İlk eğitimini babası Numan Efendi'den almıştır.

İstinsah ettiği kitaplardan anlaşıldığı üzere, 1776-1780 yıllarında Şerah (Uzungöl) Medresesi'nde ve 1788 yılında ise Çaykara'nın merkez mahallesi olan Kadahor'da (Işıklı mah.) görev yaptığı anlaşılmaktadır.

3. Ahmed b. Mustafa (1774-1843)

Numanzâde Mustafa Efendi'nin büyük oğludur. 1187/1774 yılında doğmuştur. İlk eğitimini babası Mustafa Efendi'den almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra 1811 yılında kendi köyünde Huşo camiinde imamlık ve hocalık yapmıştır. 1821 yılından sonra hayatının sonuna kadar Kadahor'da uzun süre müderrislik ve İmam-Hatiplik görevlerini yürütmüştür. Ayrıca 1834 tarihli nüfus kütüğü defterinde Ahmed Efendi köyün imam-hatibi olarak zikredilmektedir.¹⁵ Ahmed Efendi 1843 yılında 69 yaşında vefat etmiştir.

13 Kemal Yıldız, "1700 ve 1800'lü Yıllarda Çaykara'nın ilmi ve Kültürel Atmosferini Gösteren Bir Örnek (Çaykaralı Numanzadeler)", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, (Trabzon: Çaykara Müftülüğü Yayınları, 2002), s. 457.

14 Geniş bilgi için bkz., Şenol Saylan, "Çaykara'da Bir Ulema Ailesi: Numanzadeler", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, (Trabzon: 2015).

15 Sezgin Demircioğlu, *Of Nüfus Defteri (1834)*, (İstanbul 2011), s.310.

4. Muhammed b. Mustafa (? – 1829)

Mustafa b. Numan Efendi'nin oğludur. Muhammed Efendi 1790'lı yıllarda doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. 1829 Osmanlı-Rus savaşında Bayburt'un işgalinden sonra Of bölgesinde yapılan gaza ve cihad çağrısına iştirak eden âlimlerden biri olarak Hart savaşına katılmış ve bu savaşta şehit olmuştur.

5. Numan b. Muhammed (1813-1892)

Numan b. Muhammed 1813 yılında Huşo köyünde doğmuştur.¹⁶1829 yılında Ruslarla yapılan Hart savaşında şehit düşen Muhammed Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini amcası Ahmed Efendi'den almıştır. Hafızlığını tamamladıktan sonra ilk olarak Huşo Camiinde, amcasının vefatından sonra Kadahor Camiinde imam-hatiplik yapmıştır.

1845 yılından sonraki bir tarihte Holaysa (Yeşilalan) Medresesi'nde müderrislik yapmaya başlayan Numan Efendi burada otuz yılı aşkın bir süre görev yapmış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir.

1880-1885 yılları civarında köyüne, Huşo'ya geri dönen Numan Efendi, medrese olarak kullandığı evinin üst katında hayatının sonuna kadar öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir. 1888 tarihli Trabzon vilayeti salnamesinde söz konusu medresede 40 öğrencinin bulunduğu belirtilir. Mayıs 1308/1892 yılında Huşo köyünde vefat etmiştir.

6. Mustafa b. Muhammed (1826-?)

Mustafa b. Muhammed 1826 yılında Huşo'da doğmuştur.¹⁷Şehit Muhammed Efendi'nin oğludur. Henüz üç yaşında iken yetim kalan Mustafa Efendi, kendisiyle amcası Ahmed Efendi ve özellikle de ağabeyi Numan Efendi ilgilenmiştir.

İlk eğitimini amcası ve ağabeyinden alan Mustafa Efendi erken yaşlarda Of ve Rize'nin muhtelif köylerinde görev yapmıştır. İstinsah ettiği kitapların istinsah yerleri dikkate alındığında sırasıyla, 1845 yılında İkizdere Şimşirli (Komes) Camii,1845, 1854 Kadahor,1873-1875 yıllarında yine Şimşirli (Komes) Camii, 1875-7876 Huşo, 1880 tekrar Şimşirli (Komes) Camii, 1888 Of Kışlacık (Hastikoz) Köyü, 1891 Hayrat Geçitli (Ancibranos) Köyü, 1897 Rize Kendirli (Ğoloz) Köyü Camii'nde görev yapmıştır. 1888 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde adı geçen Mustafa Efendi, elli öğrencisi olan Hastikoz Medresesi'nin müderrisi olarak zikredilmektedir.¹⁸ Mustafa Efendi'nin vefat tarihi tam olarak bilinmemekle beraber aile üyelerinin aktardıklarından hareketle 1900-1905 yılı civarında vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹

7. Mehmed Saylan b. Numan (1855-1911)

Numan Efendi'nin büyük oğlu olan Mehmet Efendi, 1855 yılında Huşo köyünde doğmuştur. Eğitimini babasının yanında tamamlamış ve görev yaptığı yerlerde babasıyla beraber bulunmuştur. Babasının ölümünden sonra Huşo köyünde görev yapmıştır. 1911 yılında Huşo'da vefat etmiştir.

16 Sezgin Demircioğlu, , *Of Nüfus Defteri (1834)*, s.3113.

17 Sezgin Demircioğlu, , *Of Nüfus Defteri (1834)*, s.313.

18 *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1888.

19 Geniş bilgi için bkz., Şenol Saylan, a.g.e.

8. Behzad Soylu b. Numan (1856-1923)

Behzad Efendi, Numan Efendi'nin ortanca oğludur. 1856 yılında Huşo köyünde doğmuştur. Eğitimini babası Numan Efendi'nin yanında tamamlamıştır. Rize ve Sürmene'nin muhtelif köylerinde imam-hatiplik ve hocalık yapmıştır. 1923 yılında Huşo köyünde vefat etmiştir.

9. Ali Faik Soylu b. Numan (1880-1966)

Numan Efendi'nin küçük oğludur. 1880 yılında Huşo köyünde doğmuştur. Eğitimini babasında tamamlamıştır. İyi derecede Arapça ve Farsça bildiği rivayet edilir. Uzun yıllar Kadahor camiinde Cuma hatipliği yapmıştır. Huşo ve Taşören Köyü Demirciler Mahallesi camiinde imam hatiplik ve müderrislik yapan Faik Efendi aynı zamanda evinde de öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir. 1966 yılında Huşo'da vefat eden Faik Efendi, evin yanındaki aile mezarlığına babasının yanına defnedilmiştir.²⁰

B. Numanzadeler Aile Kütüphanesi

Şahsi kütüphaneler âlimlerin entelektüel birikimlerinin bir göstergesidir. Numanzâdeler aile kütüphanesinde bulunan kitaplar medreselerde okutulan ders kitaplarıyla beraber yardımcı kitaplardan oluşan zengin bir kütüphanedir. Kütüphanede yer alan kitaplar konu bakımından Arapça, Farsça, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akâid-Kelam, Mantık Belagat, Matematik/Astronomi ve Tasavvuf konularından oluşmaktadır.

Numanzadeler kütüphanesinde bulunan kitapları Osmanlı medreselerinde okutulan ve tespit edilen ders kitaplarıyla karşılaştırıldığında, önemli ölçüde bu kütüphanede görmek mümkündür.

Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitapları ile ilgili değişik kaynaklardan hareketle hazırlanan birçok liste mevcuttur. Bu listelerin içerisinde Taşköprülü-zâde Ahmet Efendi'nin *Miftâh el-sa'ade ve misbâhel-siyâde*'si, İshak b. Hasan el-Tokâdî'nin (ö. 1100/1689) *Nazm el-'ulûm*'u, Saçaklızade Mehmed el-Mar'aşî'nin (ö. 1145/1732-33) *Tertîb el-'ulûm*'u, [telifi 1128/1715-16]. Nebî Efendi-zâde'nin (ö. 1200/1786), *Kasîde fî el-kutubel-meşhûre fî el-'ulûm*'u. Müellifi meçhul olan bir *Manzûme fî tertîb el-kutub fî el-'ulûm*' gibi nazım ve nesir şeklinde kaleme alınmış pek çok eser mevcuttur. Fransız hükümetinin isteği üzerine, XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı hükümeti tarafından kimliği meçhul bir müderrise yazdırılan *Kevâkib-i seb'a* [telifi 1155/1741] adlı eser de Osmanlı medreselerindeki eğitimin mantığı, okutulan eserler, eğitimin amaç ve yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.²¹

Numanzâdeler aile kütüphanesinde bulunan ve günümüze kadar ulaşan 230 civarında matbu ve yazma eser/kitap mevcuttur. Tespit ettiklerimize göre 52 adet Arapça kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplar arasında ders kitapları olan Sarf ilmiyle ilgili; *Emsile, Bina, Maksut, İzzi, Merah*, Nahiv ilmiyle ilgili; *Avamil, İzhar*, ve *Kaifiye* (Molla Cami-Ebu Berekat Muhammed Cami 1492, *el-Fevaidü 'z-Ziyayiye al-el Kafiye*) kitapları bulunmaktadır. Bunlarla beraber Arap edebiyatıyla ilgili pek çok yardımcı kitaplar yer almaktadır.

Tefsir ilimi ile ilgili kütüphanede 20 cilt kitap bulunmaktadır. Bunlardan Osmanlı'nın yüksek seviyeli diğer medreselerinde okutulan Beydavi tefsiri yer almaktadır. Ayrıca *Tefsiri*

20 Geniş bilgi için bkz., Şenol Saylan, a.g.e.

21 Şükran Fazlıoğlu, "Manzume Fi Tertib El-Kutub Fi El-Ulum ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, (İstanbul, I/1 s. 97-110, 2003), s. 97-98; Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, (Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002).

Ebu Suud, Ruhul Beyan (İsmail Hakkı Bursavi 1653-1725) kitabı de yer almaktadır. Geri kalan kitaplar ise çeşitli sure tefsirleridir.

Hadis ilmi ile ilgili kütüphanede 10 cilt kitap yer almaktadır. Bu eseler arasında diğer Osmanlı medreselerinde okutulan *Meşarıkul Envar* (İmam Radyüddin Hasan b. Muhammad Es- Sağani –ö.1253) *Kitabu şifa* (Kadı İyaz b. Musa el- Yahsubi) *Sahih-i Buhari* (Ebu Abdullah Muhammed el Buhari) kitapları yer almaktadır. Numanzadeler ailesinin çağdaşlarından olan Ahmet Ziyaeddin Nakşibendi Gümüşhanevi'nin (1813- 1893) de *Ramuzül Ehadis* kitabı de yer almaktadır.

Fıkıh ve fıkıh usulü ile ilgili kütüphanede 30 cilt kitap bulunmaktadır. Bu kitaplar arasında Osmanlı medreselerinde okutulan *Mülteka/Halebi* (İbrahim b. Muhammed el-Halebi), *Muhtasar-ul Kuduri*, Muhtasar (İbn Hacib), *Düreru'l Hukkam fi Şerh-i Gureri'l Ahkam* ve *Mir'atü'l Usul fi Şerh-i Mirkati'l Vüsul* (Molla Husrev 1480) gibi kitaplar yer almaktadır. Özellikle daha önce de İ. H. Bakkaoğlun'un da tespit ettiği Çaykara medreseleri Molla Hüsrev'in *Mira't* kitabıyla son bulması ve bu kitabın Hanefi Şafii fıkıh usulü sentezi olan bir kitap olması²² bakımından önem arz etmektedir.

Akaid ve Kelam ile ilgili kütüphanede 25 cilt kitap bulunmaktadır. Bu kitaplar arasında diğer Osmanlı medreselerinde okutulan *Şerhu'l Akaid* (Ebu Hafis en Nesefi 1142), (Akaidi Nesefi- Taftazani) yer almaktadır. Ayrıca özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde medreselerde okutulan *Şerh-il Mevakıf* (Kadı Aduddin el-İci)ın bu kütüphanede yer alması özellikle diğer Osmanlı medreselerinde müfredattan çıkarılması²³ dönem itibarıyla Numanzâdeler kütüphanesi açısından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra bu kitabın şerhini yapan Seyid Şerif Curcani ve Celaleddined-Devvani'nin (*Şehrü'l Akaidi Adudiye*) de eserleri kütüphanede bulunmaktadır.

Mantık ilmiyle ilgili 45 cilt eser yer almaktadır. Bunlardan *İsaguci* (Mir İsağuci Esiruddin el-Ebheri) ve *Şemsiyye* (Katibi-Necmüddin Ömer el-Kazvini-ö. 1293) Osmanlının diğer medreselerinde okutulan kitaplardır.²⁴ Bu kitapların şerhleri de Numanzâdeler kütüphanesinde mevcuttur.

Belagat ilmiyle ilgili Taftazani'nin (Saduttin Mesut b. Ömer et Taftazani-ö.1390) *Mutavvel*, *Muhtasar* ve *Telhis* eserleri ve Kazvini'nin (Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvini) *Miftah-ul Ulum*'u yaptığı muhtasarı, Osmanlı medreselerinde okutulan Mantık kitaplardır ve bu kütüphanede de yerini bulmuştur.

Matematik ile ilgili el-Cezeri'den (Ramadan b. Ebu Hureyre ö.1681) *Hülasetü'l-Hesap*, Astronomi ile ilgili İbn Şatir'den (Ebul Hasan Ali b. İbrahim) *Hidayetil amil bi rub-il-Kamil*, İbn Arabi'den *Mevki-in-nucum*, Tasavvufla ilgili *Tarikatül Muhammediye*, *Adabul Halvet* ve *Marifetname*. Farsça kitapları ile ilgili de *Gülistan* ve *Bostan* kitapları yer almaktadır.

Numanzâdeler kütüphanesinde alet ilimleri arasında yer alan Arapça, Kelam ve Mantık ile ilgili kitapların fazla olması dikkat çekici bir husustur.

22 Mifail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Bursa:, Cilt. 17, Sayı: 1, 2008), s. 38

23 Geniş Bilgi için Bkz., Osman Demirci, *Osmanlı Medreselerinde Kelam Öğretimi*, (İstanbul: Yayınlanmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2012), s. 466-470.

24 Mifail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", s. 43.

Sonuç:

Of kazası Trabzon'un önemli ilim ve irfan merkezlerinden olmuştur. Of halkının ilme verdiği önem medreselerinin sayısından anlaşıldığı gibi ilimle uğraşan hocalara ve talebelere verdikleri önemle de anlaşılmaktadır. Of kazasındaki medreselerin sayısına bakılınca bu medreselerin bölgedeki ilim ve irfanın oluşum ve gelişimine önemli katkıları olmuştur, denilebilir. Ancak medreselerin sayılarının fazla olmasına rağmen bu medreseler hakkında yeterince vesika bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu medreselerinin kurumsal yapısı, öğretim programı ve yöntemleri, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgilerin az olması ve henüz bu alanda ciddi çalışmaların bulunmaması, konuyla ilgili bilimsel çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Of medreselerinin/kütüphanelerinin arasında yer alan Numanzâdeler aile kütüphanesi dönemin üst seviye medreselerinde okutulan kitapları içermektedir. Ancak bu tespiti Of medreselerinin hepsi için söylemek mümkün değildir.

Numanzâdeler aile kütüphanesinden günümüze ulaşan kitaplar 230 civarındadır. Ancak söylenen rakamlar ise, 2000'i aşkındır ve büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan kitaplardan muhtemel ders müfredatı şöyle oluşturulabilir:

Arapça: Sarf ilmiyle ilgili; *Emsile, Bina, Maksut, İzzi, Merah, Nahiv ilmiyle ilgili; Avamil, İzhar, kafiye.*

Tefsir: *Beydavi tefsiri, Tefsiri Ebu Suud, Ruhul Beyan* (İsmail Hakkı Bursevi 1653-1725).

Hadis: *Meşarıkul Envar* (İmam Radyüddin Hasan b. Muhammad Es-Sağani ö. 1253), *Kitabu şifa* (Kadı İyaz b. Musa el-Yahsubi), *Sahih-i Buhari* (Ebu Abdullah Muhammed el Buhari), *Ramuzül Ehadis* (Ahmet Ziyaeddin Nakşibendi Gümüşhanevi).

Fıkıh ve Fıkıh Usulü: *Mülteka/Halebi* (İbrahim b. Muhammed el-Halebi) *Muhtasar-ul Kuduri, Muhtasar* (İbn Hacib), *Düreru'l-Hukkam fi Şerh-i Gureri'l-Ahkam Mir 'atü'l-Usul fi Şerh-i Mirkati'l-Vüsul* (Molla Husrev 1480),

Akaid ve Kelam: *Şerhu'l-Akaid* (Ebu Hafs en Nesefi 1142), (Akaidi Nesefi- Taftazani), *Şerhi'l-Mevakif* (Kadı Aduddinel -İci), *Şehrü'l-Akaidi Adudiye*

Mantık: *İsaguci* (Mir İsağuci Esiruddin el-Ebheri) ve *Şemsiyye* (Katibi-Necmüddin Ömer el-Kazvini ö. 1293)

Belagat: Taftazani'nin (Saduttin Mesut b. Ömer et Taftazani-ö.1390) *Mutavvel, Muhtasar ve Telhis* eserleri ve Kazvini'nin (Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvini) *Miftahu'l-Ulum'a* yaptığı muhtasar.

Matematik: el-Cezri'nin (Ramadan b. Ebu Hureyre ö.1681) *Hülasetu'l-Hesap*, Astronomi: İbn Şatir'in (Ebul Hasan Ali b. İbrahim) *Hidayeti'l-amil bi-rubi'l-Kamil*, İbn Arabi'nin *Mevkii'n-Nucum*.

Tasavvuf: *Tarikatü'l-Muhammediye, Adabu'l-Halvet, Marifetname.*

Farsça: *Gülistan ve Bostan*

Kaynakça:

- Emin Yolalcı, “Maarif Salnamesine Göre; Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 5, Ankara 1994, s. 435-473.
- Haşim Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, Sahafklar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul 2008.
- Hüseyin Albayrak, *Trabzon İmaret (Hatuniye) Küliyesi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1998,
- İsmail Hakkı Bakkaloğlu, “Çaykara Medreseleri, Müderrisleri ve İcazetnameleri”, Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, Çaykara Müftülüğü Yay, Trabzon 2002
- Kemal Yıldız, “1700 ve 1800'lü Yıllarda Çaykara'nın ilmi ve Kültürel Atmosferini Gösteren Bir Örnek (Çaykaralı Numanzadeler)”, Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, Çaykara Müftülüğü Yay, Trabzon 2002
- Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi: Fetihden Kurtuluşa Kadar* Serander Yayınları, Trabzon 2013
- Mifail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 17, Sayı: 1, Bursa 2008, s. 25-46.
- Osman Demirci, *Osmanlı Medreselerinde Kelam Öğretimi*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul 2012
- Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Sadık Albayrak, “1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara'da İlmi Hayat”, *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I*, Çaykara Müftülüğü Yay, Trabzon 2002
- Sezgin Demircioğlu, , *Of Nüfus Defteri (1834)*, İstanbul 2011.
- Şenol Saylan, “Çaykara'da Bir Ulema Ailesi: Numanzadeler”, *1. Uluslar arası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, Trabzon 2015.
- Şükran Fazlıoğlu, “Manzume Fi Tertib El-Kutub Fi El-Ulum ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, V/1 s. 97-110, İstanbul 2003. s. 97-110.
- Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi, (Başlangıçtan 1999'a Kadar)*, (Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999)
- 1869 Trabzon Vilayet Salnamesi,<http://isamveri.org/?url=salname>
- 1869 Trabzon Vilayet Salnamesi,<http://isamveri.org/?url=salname>